

LUND UNIVERSITY

Konflikt och samförstånd

Texter från arbetarhistorikermötet i Landskrona i maj 2009

Olofsson, Magnus

2011

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Olofsson, M. (Red.) (2011). *Konflikt och samförstånd: Texter från arbetarhistorikermötet i Landskrona i maj 2009*. (Skrifter från Centrum för arbetarhistorie; Vol. 4). Centrum för Arbetarhistoria/Big Bad Books.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

KONFLIKT OCH SAMFÖRSTÅND

Texter från arbetarhistorikermötet
i Landskrona i maj 2009

MAGNUS OLOFSSON (RED)

KONFLIKT OCH SAMFÖRSTÅND

Texter från arbetarhistorikermötet i
Landskrona i maj 2009

MAGNUS OLOFSSON (RED)

© Författarna och Centrum för Arbetarhistoria 2011
Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria 4

Tidigare utgivningar i serien Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria:

1. Victor Lundberg (red), *Arbetarhistoria i brytningstid – Landskrona i maj 2005*, Landskrona 2007
2. Emma Hilborn, *De förrådade kämparna. Gemenskap och identitets-
skapande inom den ungsocialistiska rörelsen i Skåne 1903-1917*,
Landskrona 2008
3. Magnus Olofsson (red), *Arbetarhistoria idag. Rapport från arbetar-
historikermötet i Landskrona i maj 2007*, Landskrona 2009

GRAFISK FORM: Fredrik Björk/ **Big Bad Books**

OMSLAG: Fredrik Björk/ **Big Bad Books**

OMSLAGSBILD: Hanna Björk

TRYCK: Holmbergs, Malmö 2011

ISSN:1654-2908

ISBN 13: 978-91-979661-0-8

BESTÄLLNINGSDRESS:

Centrum för Arbetarhistoria

Box 143

261 22 Landskrona

INTERNETBESTÄLLNING:

www.arbetarhistoria.org

INNEHÅLL

<i>Lars Berggren & Hans Wallengren</i> Förord	5
<i>Lars Edgren</i> Konflikt och samförstånd. Arbetarhistoria idag	6
<i>Björn Horgby</i> Facket och partiet i gemenskap och i söndring	11
<i>Tobias Karlsson</i> När jobben hotades. Tobaksindustriarbetareförbundet, männen och kvinnorna	32
<i>Mikael Ottosson & Calle Rosengren</i> Arbetslinjen, latmasken och hängmattan	50
<i>Emma Hilborn</i> Den röde djävulen. Skönlitterär användning av djävulen i den ungsocialistiska tidningen Brand	61
<i>Fredrik Egefur</i> Den tredelade freds rörelsen. Begrepp och praktik före första världskriget	75
<i>Louise E. Bergström</i> The import of Galician labour to southern Sweden. A transnational labour market event of the early twentieth century	90
<i>Christer Ericsson</i> Company strategies and sport models	105
<i>Lars Berggren & Roger Johansson</i> Gruvarbetare i ett fångstsamhälle. Om arbetare vid kolgruvan i Kutdligssat på Grönland 1924–1955	128
Författarpresentationer	152

Förord

I maj 2005 höll Centrum för Arbetarhistoria (CfA) sin första nationella forskningskonferens om arbetarhistoria. Då beslutades att arrangera arbetarhistoriska konferenser i Landskrona vartannat år samt att bidragen skulle publiceras i form av antologier. I samband med den andra arbetarhistoriska konferensen vid CfA våren 2007 förelåg en första volym, *Arbetarhistoria i brytningstid*, med bidrag från konferensen 2005, och vid den tredje konferensen, våren 2009, kunde den andra volymen i serien, *Arbetarhistoria idag*, presenteras i färdigt skick. Föreliggande antologi innehåller alltså texter från konferensen 2009.

Konferenserna har i huvudsak finansierats genom anmälningsavgifter och kostnaderna har kunnat hållas nere genom att vi för de praktiska arrangemangen så gott som uteslutande litat till egna krafter. Ett speciellt tack dock till historikern Fredrik Björk vid Malmö högskola, som förutom att han genom sitt förlag Big Bad Books stått för layout, form och omslagsdesign till samtliga volymer, också lagt upp och servat konferensens hemsidor. Ett stort tack riktas också till historikern Magnus Olofsson som lagt ner ett stort arbete på att redigera boken.

Slutligen vill vi tacka Charles Lindleys stiftelse, vars finansiella bidrag har möjliggjort tryckningen av denna bok, och Landskrona Stad, som i samband med varje konferens bjudit deltagarna på ett uppskattat kvällsarrangemang.

Lars Berggren
Professor vid Lunds universitet
och CfA

Hans Wallengren
Forskare vid Lunds universitet
och CfA

KONFLIKT OCH SAMFÖRSTÅND

Arbetarhistoria idag

Lars Edgren

De vartannat år återkommande arbetarhistoriska konferenserna i Landskrona håller på att bli en institution. I denna volym publiceras några av bidragen till den tredje konferensen i maj 2009. Temat för konferensen var Konflikt och samförstånd, ett tema brett nog för att inte verka återhållande för någon intresserad deltagare. Arrangör av konferensen var Centrum för Arbetarhistoria i Landskrona och närmare femtio personer deltog.

Svensk arbetarhistoria upplevde sin storhetstid under 1980-talet då en lång rad avhandlingsprojekt antingen fördes i hamn eller sjösattes. Arbetarhistoria utgjorde ett både expansivt och dynamiskt fält. Tvärvetenskapliga kontakter etablerades och förbindelser upprättades mellan de nordiska länderna. Tiderna har förändrats och det är befogat att tala om en nedgång för forskningsfältet, men knappast om en kris. Det finns fortfarande många forskare som känner sig hemma på arbetarhistoriska konferenser som dessa i Landskrona och återväxten bland doktorander är betryggande. Men naturligtvis har forskningsintressena inom fältet förskjutits och denna volym ger exempel på bredden och variationen inom fältet.

För några år sedan presenterade jag en överblick över arbetarhistoriens ställning vid mitten av detta århundrades första decennium.¹ Jag hävdade då att kärnan i den tidiga vågen av arbetarhistorisk forskning hade varit å ena sidan arbetet och arbetsprocessens förändring, å andra sidan de politiska och fackliga organisationerna. Forskning som berörde andra för arbetare relevanta områden, som familjeliv, boende, genusrelationer, sexualitet, bildning, kultur, etc saknades inte, men integrerades aldrig med kärnområdena. Jag menade då att en förnyelse av forskningsfältet borde sökas i dessa "marginaler" eftersom det här kunde vara möjligt att hitta alternativ till de alltför snäva materialistiska sätten att förstå klass, makt och motstånd.

---

1 Lars Edgren, "Arbetarhistoriens marginaler. Några reflektioner angående svensk arbetarhistorisk forskning", i *Arbetarhistoria i brytningstid. Landskrona i maj 2005* (Malmö 2007) s. 30–47.

Uppsatserna i denna volym kan ge anledning till några reflektioner över förhållandet mellan tradition och förnyelse inom forskningsfältet. Här ges goda exempel på traditionsbevarande, förnyelse inom traditions ram och ansatser till nya perspektiv.

En klassisk fråga är förhållandet mellan arbetsorganisation, könsarbetsdelning och facklig politik. I sin undersökning av Tobaksarbetarförbundets agerande under 1920-talet, ställt inför omfattande avskedanden, visar Tobias Karlsson att detta fortfarande kan ge upphov till vital forskning. Tidigare tolkningar av att männens intressen ställdes i centrum både nyanseras och bekräftas. Undersökningen hör hemma inom det som var den tidigare forskningens centrum, men påminner om att det är en tradition värd att bevara.

I sin uppsats om relationen mellan den fackliga rörelsen och det socialdemokratiska partiet under efterkrigstiden ansluter Björn Horgby också till det tidigare så starka intresset för organisationer och politik. Det originella i uppsatsen är att den ställer den lokala nivån i centrum för intresset. Man kan säga att Horgby för in det stora intresset för lokalundersökningar, som var så viktig i forskningen om arbetet under 1980-talet, i de politiska undersökningarna som tidigare oftare lagts på en central nivå.

Volymen har också exempel på texter som knappast hade haft en plats i den äldre traditionen. Att intressera sig för ungsocialisterna är knappast nydanade – i proportion till antalet medlemmar är organisationer till vänster om socialdemokratin säkert överrepresenterade i forskningen – men Emma Hilborn närmar sig ämnet från ett närmast litteraturvetenskapligt håll. Genom att studera bilden av djävulen i tidningen Brand kan hon lyfta fram symboliska dimensioner av politiken som hjälper oss att fördjupa förståelsen av ungsocialisternas relation till samhället.

På ett liknande sätt pekar Mikael Ottosson och Calle Rosengren på att arbete inte bara är en fysisk verksamhet utan också en föreställning. Författarna pekar på att vårt sätt att föreställa oss arbetet inte minst beror på hur vi uppfattar lättja, den farliga motpol mot vilken arbetet framstår som ett moraliskt påbud. När arbetslinjen nu drivs som ett politiskt projekt menar de att bilden av latmasken i hängmattan kan fungera som mobiliserande mot dem som förordar kortare arbetstid som ett politiskt alternativ. De symboliska representationerna visar sig ha mycket konkreta konsekvenser för maktförhållanden i samhället.

Fredrik Egefur delar i sin uppsats om freds-rörelsen i Sverige före 1914 Hilborns intresse för ungsocialisterna, men jag menar att hans uppsats samtidigt pekar på en trend i dagens forskning, nämligen att i ökad utsträckning uppmärksamma de radikala icke-socialistiska rörelser som delvis konkurrerade med, delvis samarbetade med den socialistiska arbetarrörelsen. Gränsdragningar som i ett efterhandsperspektiv kan framstå

som knivskarpa var i samtiden inte alls lika tydliga, något som är viktigt att uppmärksamma när den tidiga arbetarrörelsens historia skrivs.

Något som förenar de hittills behandlade bidragen, och som i hög grad kan ses som en fortsättning av traditionen, är att de fokuserar på förhållanden i Sverige. Det är knappast en överraskning. I likhet med den arbetarhistoriska forskningen i andra länder – och för den delen andra forskningsinriktningar – präglas den svenska av det som kan kallas ”metodologisk nationalism”. Det är inte en manifest nationell ideologi som ligger till grund för denna inriktning, utan det är valet av problem och metoderna för att behandla dessa problem, som leder till en forskning fångad i en nationell ram. Arbetarhistoria – liksom annan historisk forskning – står i dag inför utmaningen att bryta med denna snäva inriktning. Arbete är ett globalt fenomen och händelser och processer på en plats står i ett oupplösligt samband med händelser på andra platser.

Volymens uppsatser ger exempel på att den arbetarhistoriska forskningen på olika sätt försöker anta denna utmaning. Christer Ericsson pekar på möjligheten att genom systematisk komparation på ett tydligare sätt lyfta fram både det gemensamma för de svenska erfarenheterna och vad som eventuellt kan vara särskiljande. Utan jämförelse med andra länder blir detta knappast möjligt. Han studerar här svenska och japanska företags satsning på idrott som ett förenande band mellan anställda och företag. Uppsatsen är en intressant vidareutveckling av ett traditionellt tema i den svenska arbetarforskningen, nämligen frågan om patriarkala relationer inom industrin, och den möjliga verkan av dessa för att motverka facklig och politisk radikalisering.

I traditionen är Lars Berggren och Roger Johansson tryggt förankrade. Det tema som samlar deras framställning är ”klassformering”. Det originella och förnyande i deras ansats ligger i att de studerar en kolonial situation, i detta fall ett gruvarbetarsamhälle på Grönland. Därmed kompliceras också den traditionella berättelsen av en uppdelning i ”européer” och ”grönlänningar”. En välbekant tematik i uppsatsen är motsättningen mellan fångstsamhället uppgiftsorienterade arbete och industrins tidsreglering, men denna konflikt överlagras också av koloniala föreställningar.

Dessa uppsatser ger exempel på två möjligheter att bryta den metodologiska nationalismen, dels genom att välja att göra en komparation, dels att välja ett ämne utanför Sveriges gränser. Louise Bergströms uppsats pekar på en tredje möjlighet. Hon studerar rekryteringen av jordbruksarbetare från den Österrikisk-Ungerska provinsen Galizien till jordbruket i södra Sverige. Denna arbetsvandring har tidigare uppmärksammats och också tolkats i ett övernationellt perspektiv. Bergström vill också understryka att arbetskraftspolitiken måste förstås i ett transnationellt perspektiv. Sverige måste här placeras i sammanhang med de förhållanden som rådde i det

tyska kejsardömet och i Danmark. Modellen för den svenska arbetskraft-rekryteringen hämtades från Tyskland förmedlat via Danmark och länderna ställdes också inför likartade problem, som dock fick olika lösningar.

Volymens uppsatser visar spännvidden och vitaliteten i den svenska arbetarhistoriska forskningen. Konferensen hade betydligt fler presentationer och all forskning som ryms inom det arbetarhistoriska fältet fanns inte representerad i Landskrona. Ändå visar uppsatserna att det finns anledning att vara optimistisk om arbetarhistorias framtid. Det är uppenbart att det finns potential till förnyelse utan att traditionen därmed försummas. Bredden ökar och fler ämnen, som inte tillhör det jag inledningsvis kallade kärnan i den arbetarhistoriska forskningen, blir utforskade. Att ”marginalen” får mer utrymme finner åtminstone jag glädjande. Uppsatserna pekar också på att allt fler arbetarhistoriker har antagit utmaningen att närma sig samtiden i sin forskning. Flera av uppsatserna behandlar eller berör förhållanden som ligger under 1900-talets senare del. Bland författarna – och deltagarna på konferensen – finns både doktorander och mer etablerade forskare i olika generationer. Det är alltså ett fält fortfarande präglad av vitalitet.

Trots att volymens uppsatser visar både på livskraft och på utveckling vill jag avsluta med några kritiska reflektioner som föranletts av konferensen i Landskrona. Dessa ansluter till synpunkter jag tidigare fört fram om arbetarhistoriens ställning idag.²

I den äldre arbetarhistorien fanns ofta ett nära, om än inte alltid friktionsfritt, samarbete mellan arbetarhistoriker och kvinnohistoriker. Frågor om könsarbetsdelning och följderna av arbetsorganisationen för samhällets könsordning var centrala och kunde leda till fruktbara diskussioner. Även om genusperspektiv inte saknades vid denna konferens – eller i denna volym – är det ändå tydligt att nyare genusteoretiska utmaningar är ovanliga. Det verkar inte som om genushistoriker längre ser arbetarhistoria som ett intressant fält att möta. Delvis beror detta säkert på det genushistoriska fältets interna utveckling, där den samhälleliga arbetsdelningen inte alls har samma förklaringskraft som den en gång hade, men jag är övertygad om att ett förnyat samtal skulle vara ömsesidigt befrämjande. Arbetarhistoria framstår idag som i betydande utsträckning en manlig angelägenhet, i varje fall om man beaktar att ungefär tre fjärdedelar av konferensdeltagarna i Landskrona 2009 var män.

Som redan påpekats har forskningen erövat även den senare delen av 1900-talet för historikernas räkning. Vad som däremot inte syns tydliga tecken på är ett breddande av den arbetarhistoriska forskningen bakåt i

---

2 Se not 1. Utöver den uppsatsen har jag också kommenterat Landskronakonferensen 2009 i ”Konflikt och samförstånd”, *Arbetarhistoria* nr. 1 (2010) s. 35–36.

tiden. Fokuseringen på lönarbetet har medfört att andra former av arbete har försumrats. För att förstå den mångfald av arbetsformer som finns i dagens värld, skulle nog ett studium av äldre tiders arbetsförhållanden kunna vara till hjälp.

Slutligen skulle jag se det som önskvärt med en tydligare teoretisk diskussion av begreppet ”klass”. Det fungerar som ett givet medium för forskningen inom fältet, men ibland kanske det blir så självklart som luften man andas utan att reflektera över. I den äldre arbetarhistoriska forskningen inordnades klass ofta på ett ganska givet sätt i historiematerialistiska utgångspunkter, men efter de senaste decenniernas utveckling är detta inte längre lika självklart. Antingen vi talar om ”den kulturella vändningen” eller ”den postmoderna utmaningen” så går det inte att blunda för att det nu finns en fundamental kritik mot gamla sanningar att ta ställning till. Vad jag efterlyser är inte ett okritiskt övertagande av nya ståndpunkter, men en nödvändig självreflektion och granskning av de egna utgångspunkterna.

Med dessa personliga förhoppningar lämnar jag läsaren att ta del av dessa texter som inte i första hand inbjuder till den läsning jag här har underkastat dem, utan som förtjänar att läsas på sina egna villkor som berikande bidrag till förståelsen av arbetet och arbetarnas historia. Mycket nöje!

FACKET OCH PARTIET I GEMENSKAP OCH I SÖNDRING

Björn Horgby

Fackföreningsrörelsen och det socialdemokratiska partiet har sedan pionjäråren under det sena 1800-talet arbetat tillsammans. När partiet bildades år 1889 representerade flertalet delegater olika fackföreningar. Och under de första åren fungerade de lokala partiorganisationerna, arbetarkommunerna, som fackliga centralorganisationer, som lade lika stor vikt vid den fackliga som den politiska kampen. En första institutionalisering av samarbetet var att partiet kollektivanslöt fackliga organisationer och deras medlemmar från och med det tidiga 1900-talet. Detta ledde till att nästan alla fackföreningsmedlemmar i Sverige var anslutna till det socialdemokratiska partiet fram till år 1990, då kollektivanslutningen upphörde.¹ Det andra ledet i institutionaliseringen inträffade under andra världskriget, då parterna startade "Facklig-politisk samverkan". Detta begrepp har sedan dess varit ett mantra på varenda parti- och LO-kongress. Trots detta har frågan nästan inte alls behandlats av forskningen.² Här kommer jag att undersöka det institutionaliserade samarbetet mellan det socialdemokratiska partiet och den LO-organiserade fackföreningsrörelsen. Hur fungerade det och hur förändrades det? Undersökningen är förlagd till den lokala nivån – till Norrköping.

---

1 Torsten Svensson, *Socialdemokratins dominans. En studie av den svenska socialdemokratins partistrategi* (Uppsala 1994) s. 53 tar upp medlemskapet i det socialdemokratiska partiet och kollektivanslutningen. Se även Bengt Schüllerqvist, *Från kosackval till kohandel. SAP:s väg till makten* (Stockholm 1992) s. 42-44.

2 Två undantag är Svensson och Gullan Gidlund & Björn Horgby, "Kollektivistisk demokratisyn i uppbrött. Förändrade villkor för facklig-politisk samverkan", i Mats Ekström, m fl red, *Om demokratins villkor*. Forskarskolan Demokratins villkor volym 1/2006 (Örebro 2006) Zeki Yalcin, *Facklig gränspolitik. Landsorganisationens invandrings- och invandrarpolitik 1946-2009* (Örebro 2010) diskuterar facklig-politisk samverkan utifrån en specifik fråga – invandrings- och invandrarpolitiken.

På den lokala nivån byggde facklig-politisk samverkan på samarbetet mellan den socialdemokratiska arbetarekommunen och den fackliga rörelsens gemensamma organ, Fackliga Centralorganisationen (FCO), som 1976 bytte namn till LO-sektionen och 1997 till LO-facken. I Norrköping var FCO en alltigenom socialdemokratisk organisation. Jag har gått igenom källmaterialet från 1940-2000. Under den perioden var inte en enda styrelseledamot uttalad kommunist eller vänsteropponent. I stället fanns det en stark tendens inom styrelsen att verka för en socialdemokratisk facklig politik och att sätta likhetstecken mellan fackföreningsrörelsens fackliga och politiska socialdemokratiska intressen.³

FACKLIG-POLITISK SAMVERKAN VÄXER FRAM

Det fanns med smärre undantag stora överensstämmelser mellan fackets och partiets val av långsiktig, reformistisk strategi. Under det sena 1920-talet och det tidiga 1930-talet utformades den strategi som skulle vägleda de båda rörelserna in på 1970-talet. Det var den så kallade folkhemspolitikerna eller välfärdspolitiken, som angav att fack och parti hade en gemensam uppgift, som man behövde lösa på lite olika sätt. Inom arbetarrörelsen var uppslutningen stor för denna politik, men det fanns vänsteropponenter som behövde kväsa för att den långsiktiga, reformistiska linjen inte skulle hotas. Bland annat av denna anledning bildade LO och SAP år 1931 en samarbetskommitté, som tog initiativ till bildande av socialdemokratiska fackklubbar, som ett sätt att organisera det politiska arbetet i de fackliga avdelningarna. Till exempel bildades flera fackklubbar i Göteborg år 1936.⁴ Två år senare började även styrelsen för FCO i Norrköping diskutera hur samarbetet mellan fack och parti skulle utvecklas. Man beslutade därför att bilda socialdemokratiska fackklubbar, som skulle skola medlemmarna.⁵ Som en följd av detta startades Norrköpings Textilarbetares Socialdemokratiska fackklubb år 1938.

Sommaren 1941 sände den socialdemokratiska partistyrelsen ut ett cirkulär till de socialdemokratiska arbetarekommunerna och de lokala FCO-

-
- 3 Norrköpings föreningsarkiv, FCO-Norrköping, Styrelseprotokoll, 1940-1976; LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll 1977-1996; LO-facken i Norrköping, Styrelseprotokoll 1997-2000.
  - 4 Lars Olof Lampers, *Det grå brödraskapet. En berättelse om IB*. Forskarrapport till Säkerhetsstjänstkommissionen. Stockholm SOU 2002:92, s 265; Svensson, s. 68.
  - 5 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings arbetarekommun, Styrelseprotokoll, 12/3 § 3 1938.

organisationerna om att varje ort borde etablera ett kontinuerligt samarbete mellan den fackliga och den politiska delen av arbetarrörelsen. Detta initiativ medförde att det bildades fler socialdemokratiska fackklubbar inom många lokala fackföreningar. Gräsrotsorganisationen förstärktes även från och med 1946 av arbetsplatsombud eller, som FCO-Norrköping kallade dem, propagandaombud eller propagandaledare. Under 1980-talet användes även beteckningen kontaktombud. 1948 års socialdemokratiska partikongress fastlade att målet var att det skulle finnas 10 000 arbetsplatsombud eller kontaktmän.

Den lokala FCO-organisationen utbildade ombuden och samordnade deras verksamhet med hjälp av en propagandakommitté eller propagandaråd. Den lokale partiombudsmannen var spindeln i nätet. Han hade direktkontakter med fackklubbarna, arbetsplatsombuden och partiledningen. Åren 1947-51 arbetade Paul Björk, som facklig sekreterare (facklig ombudsman) på partihögkvarteret i Stockholm. Han var den lokale partiombudsmannens närmaste kontakt och den som samordnade kampen mot kommunisterna på den nationella arenan. Åtminstone inledningsvis hade han stöd av partisekreteraren Sven Andersson (1945-48) och Sven Aspling (1946-48 partistyrelsens organisationssekreterare och 1948-62 partisekreterare). Björk efterträddes som facklig sekreterare först av Arne Pettersson och sedan av Nils Gösta Damberg. Den lokale partiombudsmannen hade även kontakter med andra lokala och regionala partiombudsmän.⁶

Facklig-politisk samverkans övergripande syfte var att förverkliga den socialdemokratiska välfärdspolitiken. Till en början konkretiserades detta i form av det socialdemokratiska efterkrigsprogrammet. Detta medförde

---

6 Norrköpings föreningsarkiv, FCO-Norrköping, Styrelseprotokoll 1940-60; Norrköpings arbetarekommun, Mötesprotokoll 1940-60, Styrelseprotokoll 1940-60, Ingående skrivelser 1940-60, Utgående skrivelser 1940-60. Se även Lampers, s. 267, 271-77, 290; samt Svensson (1999) s. 72. Paul Björk fick sommaren 1951 anställning som chefredaktör för Norrländska Socialdemokraten. Se även Enn Kokk, *Vitbok. Militärens hemliga nätverk i arbetarrörelsen* (Stockholm 2001) s. 85-92. Bland annat kartlade Björk under sin tid som facklig sekreterare fackliga styrelser som hade kommunistiska ledamöter. Enligt Kokk var det främst statistiska uppgifter, s. 90, 93-97. För årtalen som partisekreterare m m, s. 100-01. Ylva Waldemarson, *Kvinnor och klass - en paradoxal skapelseberättelse. LOs kvinnoråd och makten att benämna 1898-1967* (Stockholm 2000) s. 63 menar att den fackliga propagandan var en enkelriktad kommunikation. ”Syftet var i första rummet inte att inhämta medlemmarnas åsikter, utan att förankra LOs inställning i olika frågor hos medlemmarna.” Paul Björks verksamhet på det socialdemokratiska partihögkvarteret i slutet av 1940-talet behandlas bland annat av journalisterna Tomas Kanger & Jonas Gummesson, *Kommunistjägarna. Socialdemokraternas politiska spioneri mot svenska folket* (Stockholm 1990)

att samarbetet hade tre huvudmål: ”kontroll”, ”mobilisering” och ”fackligt inflytande över politiken”. Kontrollmålet syfte var att socialdemokratiska föreställningar och värderingar skulle genomsyra fackföreningsrörelsen. Det garanterade att den samlade fackföreningsrörelsen drev en socialdemokratisk facklig politik, som i sin tur syftade till att förbättra medlemmarnas villkor på sikt och som ingick i skapandet av välfärdssamhället. För att nå detta mål behövde socialdemokraterna marginalisera kommunisterna och deras militanta fackliga strategier, så att inte vänsteroppositionen skulle kunna dra nytta av det konjunkturbundna missnöjet till att strategiskt förstärka sin position inom den fackliga rörelsen. För att uppnå kontrollmålet behövde socialdemokraterna vinna det strategiska – eller om man så vill ideologiskt-politiska – slaget inom fackföreningarna. Det är i detta sammanhang arbetsplats- eller propagandaombudens och fackklubbarnas verksamhet bör ses. För att slaget skulle kunna vinnas var det nödvändigt att vinna kampen om den fackliga strategin – det vill säga hur de fackliga organisationerna skulle arbeta långsiktigt. Detta kunde man endast göra om den ideologiskt-politiska kampanjen ackompanjerades av att pålitliga socialdemokrater valdes till de fackliga förtroendeposterna och att kommunister eller kommunist sympatisörer inte fick plattformar för att ifrågasätta den fackliga strategin och utforma egna alternativ. Kampanjen strävade alltså efter att skapa en socialdemokratisk hegemoni inom hela den fackliga rörelsen. Den ideologiskt-politiska kampanjen var både en fråga för det socialdemokratiska partiet och för den fackliga rörelsen. Centralt i partihögkvarteret utarbetade man olika typer av kampanjmaterial och broschyrer, som gav argument för arbetsplatsombuden och fackklubbarnas medlemmar. Genom partiet och den fackliga rörelsen distribuerades detta material. Dessutom organiserade FCO ombudens utbildning.

Mobiliseringsmålet syfte var att fackföreningsrörelsen skulle fungera som politisk mobiliseringsstruktur för det socialdemokratiska partiet inför kommunal-, landstings- och riksdagsval. Det innebar bland annat att fackföreningsrörelsen aktivt deltog vid organiseringen av valarbetet och att fackligt aktiva och funktionärer bedrev valarbete för det socialdemokratiska partiet. 1958 bekostade till exempel Metall 12:an den politiske funktionären Gunnar Alkebäcks lön under tre månader, för att han skulle kunna syssla med valförberedelser för arbetarekommunens räkning. På så sätt införlivades partiverksamheten i det fackliga arbetet.

Kontroll- och mobiliseringsmålen gav mest mervärde för det socialdemokratiska partiet. Partiets motprestation var att införliva det fackliga perspektivet i partiets politik. Inflytandemålet gjorde det möjligt för facket på olika nivåer att få politiskt inflytande och kunna driva sina intressen på de politiska arenorna. Inflytandemålet handlade både om att de fackliga organisationer, som de organiserade offentliganställda arbetare i stat och

kommun, skulle kunna använda en facklig-politisk strategi för att förbättra sina medlemmars villkor och att fackföreningsrörelsen i allmänhet skulle kunna få gehör för sina intressefrågor. Tillsammans syftade målen till att ena arbetarrörelsen under socialdemokratisk flagg, samtidigt som den fackliga rörelsen fick inflytande över den politiska färdriktningen lokalt och nationellt.⁷

KONTROLLMÅLET

De lokala fackklubbarna strävade framför allt efter att få politiskt inflytande i arbetarekommunen och i den kommunala politiken. Verksamheten i Norrköpings fackklubbar visade sig dock vara högst blygsam – även under den tid då den borde antas ha betydelse. Jag har framför allt undersökt Norrköpings textilarbetares fackklubb. Utifrån dess protokoll visar det sig att även de övriga fackklubbarna spelade en blygsam roll i kampen mot kommunismen. Fackklubbarna hade framför allt en indirekt roll, eftersom dess styrelseledamöter hade personkännedom och hade kunskaper om sina arbetskamraters politiska tillhörighet.⁸

Enn Kokk intervjuade i det socialdemokratiska partiets Vitbok om relationen mellan SAP och den militära underrättelsetjänsten IB ett par partiombudsmän från Eskilstuna, som menade att fackklubbarna var viktigast på de orter där de politiska striderna var hårdast. På annat håll behövde man inte arbeta för att mobilisera varje tänkbar sympatisör. Behovet av en fackklubb var mindre än på de orter där fackklubben var central både för mobilisering och kontroll.⁹

7 Gidlund & Horgby (2006) Lars Kvarnström, *Män i staten. Stationskarlar och brevbärare i statens tjänst 1897-1937* (Stockholm 1998) behandlar hur de ofientliganställdas fackliga organisationer kunde använda samarbetet med det socialdemokratiska partiet som en facklig strategi även innan facklig-politisk samverkan infördes. Se även Norrköpings föreningsarkiv, Sv Metallindustriarbetareförbundets avd 12, Styrelseprotokoll 28/8 § 5 § 1958. Tage Erlander hävdade uttryckligen att målet var att marginalisera kommunisterna för att det skulle vara möjligt att genomföra välfärdsprojektet, se Lampers (2002) s. 272.

8 Norrköpings föreningsarkiv, Svenska Textilarbetareförbundets avd 1, Norrköpings textilarbetares socialdemokratiska fackklubb, Styrelseprotokoll, 1938-59, 10/3 § 3 1939, 12/11 1940, 20/2 § 4b, 15/10 § 6 1941, 4/3 § 3, 10/11 § 3 1942, 16/2 § 5 1949, 9/2 § 3, 5, 3/5 § 4 1950, Mötesprotokoll 1938-47, 26/7 § 1, 4, 2/10 § 6 1938, 17/1 § 3, 14/11 § 5 1939, Årsmötesprotokoll 1948-59, 26/2 § 5-6 1948, 12/4 § 7 1949, 9/3 § 6 1950.

9 Kokk (2001) s. 197

Hur bedrevs då kontrollen? I slutet av 1940-talet organiserade fack och parti en kampanj för att rensa ut kommunisterna från fackliga förtroendeposter. Denna konkreta kampanj visar hur arbetet bedrevs. I Norrköping höll den lokale partiombudsmannen Rune Johansson i tåtarna. Kommunistbekämpningen var inget vare sig partiet eller den socialdemokratiskt ledda fackföreningsrörelsen ville ståta med. Därför finns det få spår av Johanssons verksamhet. Men, i hans korrespondens både med arbetsplatsombuden och den nationella partiorganisationen går det att följa hur han arbetade – i viss mån även i Arbetarekommunens styrelseprotokoll.

Den viktigaste frågan var att se till att ”rätt” personer valdes till fackliga förtroendeposter. Det gjorde han genom att delta i fackklubbers möten och få detaljinformation och genom att se till att fackklubbarna och arbetsplatsombuden användes för att mobilisera medlemmarna inför de fackliga valen. Arbetsplatsombuden användes även i den fackliga propagandan. På nationell nivå samordnade partiet verksamheten, utformade propagandamaterial och skolade ombuden. Partiombudsmannen höll noga koll på vilka fackligt aktiva som var partivänner och vilka som inte var det. En fråga som visade detta är hur han arbetade för att förmå så få som möjligt att reservera sig mot kollektivanslutningen till partiet. Inom många fackföreningar utfördes reservationerna år 1946, då kommunisternas makt höll på att förstärkas. Dessa reservationer levde sedan kvar de nästföljande åren. Detta innebar att det 1949 fanns 450 fackföreningsmedlemmar i Norrköping, som hade reserverat sig mot att vara kollektivanslutna till det socialdemokratiska partiet. Nu gällde det för ombudsmannen att agera vällund och mota tillbaka fåren till flocken genom att ta tillbaka sina tidigare reservationer. Kommunal 12:an var en av de avdelningar där kommunisterna var starkast. I den avdelningen fanns 1948 128 reservanter och nästan alla hade reserverat sig till förmån för medlemskap i det kommunistiska partiet. Därför ordnade arbetarekommunen år 1949 möten för att förmå reservanter i den avdelningen att gå tillbaka till partiet.¹⁰

Partiombudsmannen fungerade också som informationscentral i det nationella socialdemokratiska nätverket. Johansson höll också kontakt med förbundsledningarna för de förbund där det kommunisterna var starka lokalt i Norrköping. 1948 hade Transporters avdelning 87 anställt en kommunistisk ombudsman. Då tog Johansson kontakt med Transportarbetareförbundets ordförande Ragnar Helgesson.

---

10 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings arbetarekommun, Styrelseprotokoll 13/3 § 3h 1947, 1/9 § 3, 15/9 § 3, 16/12 § 3d 1947, Utgående skrivelser, Brev till arbetsplatsombuden 6/4 1948 Brev till partimedlemmar anslutna till Kommunal 12:an 29/10 1949. Även Kokk (2001) s. 84-86.

Partivän!

Våra partivänner i Transports avd. 87 meddelade mig idag Eder förbundsstyrelsens beslut ang. dess skrivelser om valet av ombudsman i avdelningen. Dessa var något besvikna på styrelsens beslut men efter stadgarna kunde Ni väl ej förfara på något annat sätt, då deras argument inte var tillräckligt starka.

I måndags kväll hade jag ett sammanträde med några intresserade partivänner inom avd. och lyckades bilda en socialdemokratisk fackklubb. Det är min förhoppning, att vi med denna klubbs bildande skall få förbindelser med avdelningen bättre än tidigare och därmed börja utrensningen av kommunisterna i styrelsen. Redan vid det kommande årsmötet kan klubben göra en stor insats om vi lyckas hålla intresset uppe. Svårigheter kommer dessa kamrater, som bildade fackklubben, med all säkerhet att möta, då Ture Rylanders anda säkert kommer att vila över avdelningen även i fortsättningen.

Därför vore det värdefullt om vi på något sätt kunde räkna med förbundets stöd i klubbens verksamhet. Förbundet kan kanske ej lämna något ekonomiskt bidrag utan i stället kunde lämna stödet i någon annan form. Vi kanske kan räkna med någon talare för förbundet på dess bekostnad till ett kommande möte? En representant från förbundet skulle nog ej vara ur vägen rent fackligt sett - då vissa av våra medlemmar behöver vissa upplysningar som de ej kan få så länge avdelningen är kommunistiskt styrd.

Ja, i förhoppning om, att vi på något sätt får Eder hjälp att rensa bort kommunistväldet i avdelning 87, tecknar jag med partihälsningar¹¹

Framgångarna i kampanjen mot kommunisterna rapporterade partiombudsmannen till den socialdemokratiska partisekreteraren Sven Andersson eller till den facklige sekreteraren Paul Björk. Så här skrev partiombudsmannen till Björk år 1949:

Broder!

Översänder en sammanställning till Dig ang. vår ställning och kommunisternas inom fackföreningsrörelsen här i staden efter det alla årsmöten och val avklarats.

Vi har ytterligare slagit tillbaka kommunisterna under 1948-1949, men det största nederlaget erhöll de under årsmötena 1948. Endast i två fackföreningar - Kommunalarbetareförbundets avd 12 och Transportarbetareförbundets avd 87 - har de majoritet i styrelsen. Vad det gäller den

---

11 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings arbetarekommun, Utgående skrivelser, Brev till Sv. Transportarbetareförbundets ordförande Ragnar Helgeson 26/11 1948, Brev till ombudsman Ture Dahlberg, Luleå, 15/2 1950, Brev till ombudsman Sven Larsson, Luleå, 9/8 1950.

sistnämnda fackföreningen har vi dock gjort betydande framsteg sedan fackklubben bildades och vi tog tre styrelsemandat och sju platser i FCO vid årsmötet i år där vi tidigare ej haft något att säga till om. Ett års arbete i den avdelningen till och vi har med säkerhet majoritet.

Vissa krafter inom avdelningen arbetar också för att få avdelningen kollektivansluten till arbetarekommunen.

Betydligt svårare får vi i arbetet att erhålla makten i Kommunals avd 12. Våra män är svaga och kommunisterna har mycket starka krafter i ledningen i denna avdelning. Tillsammans med några medlemmar i avdelningen har jag gjort upp en plan över arbetet, som vi skall påbörja till hösten och sedan får vi se vilket resultat detta ger.

Den kommunistiska pressen har följande postupplagor i staden: Östergötlands Arbetaretidning: 496 ex - upplagan har varit större men några siffror kan ej erhållas. Ny Dag A-upplagan: 144 ex. B-upplagan: 1 ex. Tidigare såg man lösnummerförsäljare vid Folkets Hus ingång, men det var lång tid sedan dessa försvann. Kommunistiska arbetarekommunen hade tidigare en ombudsman - han kom bort efter valnederlaget.

Om Du vill ha flera uppgifter kan Du få dessa vid konferensen om lördag".¹²

Den särskilda kampanjen som Johansson riktade till Kommunal 12:an var mycket framgångsrik. År 1950 vann socialdemokraterna majoritet i Kommunal 12:an, efter en hård strid där man hade mobiliserat sina medlemmar.¹³ 1950 hade socialdemokraterna i Norrköping nästan helt och hållet vunnit kampen om facket. Detta år kunde en nöjd Paul Björk vid ett besök i arbetarekommunen konstatera att kommunisterna mer eller mindre förlorat sitt inflytande i fackföreningarna. Och framgångarna fortsatte. Året därpå skrev partiombudsmannen eufemistiskt: "Ja, i stort sett har rensningsaktionen gått efter våra uppgjorda planer och vi har lyckats ganska bra."¹⁴ Kommunisterna var marginaliserade inom den fackliga rörelsen både lokalt och nationellt från och med början av 1950-talet. 1958-65 gjorde SAP tre stora inventeringar av läget inom den fackliga rörelsen.

---

12 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings arbetarekommun, Utgående skrivelser till partisekreterare Sven Andersson 5/3 1948, Brev till partistyrelsens facklige sekreterare Paul Björk 26/1, 19/4 (citrat) 1949.

13 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings arbetarekommun, Utgående skrivelser, Brev från Fabriksarbetarnas Socialdemokratiska fackklubb till partimedlemmar 12/12 1949, Brev från Kommunalarbetarnas socialdemokratiska fackklubb till partimedlemmar 7/3 1950.

14 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings arbetarekommun, Utgående skrivelser, Brev till partistyrelsen 14/3 1951, Mötesprotokoll 16/1 § 6 1950. Även Norrköpings kommunistiska arbetarkommuns material visar att kommunisterna från och med 1950-51 var marginaliserade inom den fackliga rörelsen i Norrköping, se Verksamhetsberättelser 1951, se även 1954-56.

År 1958 hade socialdemokraterna 87 % av styrelseposterna i drygt 900 fackföreningar, medan kommunisterna hade 4 %. I 93 % var ordföranden socialdemokrat. 1961 hade SAP stärkt sin position ytterligare.¹⁵

På grund av styrkeförhållandena behövde den socialdemokratiske partiombudsmannen sällan ägna de fackliga frågorna mer ingående uppmärksamhet under 1950- och 1960-talen. Men, beredskap fanns.¹⁶

INFLYTANDEMÅLET

Den politiska mobiliseringen inför valen lämnar jag därhän¹⁷ och diskuterar i stället hur den fackliga rörelsen arbetade med inflytandefrågorna. Inflytandet kunde utövas på fyra sätt. För det första var det möjligt att se till att egna kandidater valdes till politiska poster, så att dessa därefter kunde företräda fackföreningsrörelsen och driva dess intressefrågor. Vilka som skulle nomineras till politiska poster bestämdes av arbetarekommunen. Därför var det nödvändigt för den fackliga rörelsen att ha ett betydande inflytande över denna. Denna representativa modell kombinerades, för det andra, med att fackföreningsrörelsen – genom FCO/LO-distriktet – även kunde utöva mer direkt påverkan på kommunala instanser. För det tredje var det – fram till representantskapets införande år 1975 – möjligt för kollektivanslutna fackföreningsmedlemmar att använda arbetarekommunen som politisk plattform, för att på så sätt påverka politiken i Norrköpings kommun. Och slutligen för det fjärde var det möjligt för den fackliga rörelsen att ingå i partssammansatta kom-

---

15 Lampers (2002) s. 304; Inga Hellberg, *Det fackliga förtroendet. En studie av ombudsmän och experter 1950-1991* (Stockholm 1997) s. 46; Åmark, Klas, *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige* (Stockholm 2005) s 101.

16 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings arbetarekommun, Utgående skrivelser, Brev till Ivar Lundgren, 13/3 och 5/10 1953, till Karl-Erik Wallbom, Köping, 24/8 1953, till Fru Anna Östlund, Norrköping, 29/12 1954, Styrelseprotokoll, 13/2 § 3a 1959; FCO-Norrköping, Styrelseprotokoll, 1955-65, särskilt 18/10 § 3 1962.

17 Stig Malm, *13 år* (Stockholm 1994) s. 166-74 beskriver ingående den fackliga rörelsens roll i den politiska mobiliseringen inför valen. ”Om politiken är ’rätt’ politik skapar det en entusiasm av oslagbar kraft. Jag tror att det är ett av de avgörande skälen till att borgerliga politiker och massmedia så hårt driver frågan att facket ska vara opolitiskt. Man har insett kraften i denna ’stenkross’, som moderatledaren Ulf Adelson uttryckte sig efter valförlusten 1985.”, citat s. 167.

munala organ där man kunde få inflytande över vissa frågor. Denna typ av korporativism har av den tidigare forskningen diskuterats på nationell nivå, men den förekom även på lokal nivå.¹⁸

Den socialdemokratiska arbetarekommunen tog under hela undersökningsperioden, från 1940-talet fram till millennieskiftet, upp kommunalpolitiska frågor. Under 1940-talet diskuterades kommunala frågor på mötena. Till exempel kunde en medlem år 1943 använda mötet för att interpellera drätselkammarens byggnadsavdelning om orsakerna till varför Dagsbergsvägen inte var klar ännu, trots att stadsfullmäktige hade beviljat anslag. Och han fick svar på sin fråga. Kommunal använde vid flera tillfällen under 1940-talet arbetarekommunen som arena för att driva sina politiska intressen.

Denna nära sammankoppling mellan partiet i form av arbetarekommunen och den kommunala politiken verkar dock ha försvagats efter 1940-talet. Under 1960-talet kunde fackföreningsrörelsen inte längre gå via arbetarekommunen för att nå kommunalpolitiska mål. Verksamheten hade utvecklats i formaliserad och representativ riktning. Nu använde kommunala tjänstemän och politiker arbetarekommunen och ibland fackföreningarna som arenor för att informera om verksamheten.

De allt tydligare gränsdragningarna mellan fack, parti och kommunal politik märktes i samband med utseendet av kandidater till kommunfullmäktige och kommunala nämnder och styrelser. Successivt förflyttades diskussionerna om kandidatnomineringarna från medlemsmötena till arbetet i arbetarekommunens lilla och stora valberedning. Detta ledde till att kampen om platserna inte längre skedde inför öppen ridå. Däremot visade återrapporteringen till FCO:s styrelse att kandidatnomineringarna återkommande ledde till konflikter, som i sin tur berodde på att olika intressen ställdes mot varandra. I detta sammanhang var den fackliga rörelsen enbart ett intresse av flera. Särskilt från och med 1970-talet strävade kvinnorörelsen efter att förstärka sin representation. Det fanns även särskilda ungdomsintressen och kristna intressen.¹⁹

Till en början använde fackföreningsrörelsen framför allt den representativa modellen för inflytande. Därför var det centralt att försöka påverka vilka som blev valda till lokala och nationella politiska uppdrag. Detta kom att bli ett återkommande problem – särskilt från och med 1970-talet då partiet organiserade om sin verksamhet och då fackföreningsrörelsens

---

18 Om den nationella nivån se till exempel Bo Rothstein, *Den socialdemokratiska staten* (Lund 1986) Bo Rothstein & Jonas Bergström, *Korporatismens fall och den svenska modellens kris* (Stockholm 1999)

19 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings arbetarekommun, Mötesprotokoll 1940-75, Styrelseprotokoll 1940-60, särskilt 8/4 § 4d 1946, 15/3 § 4e 1949, 17/2 § 2 1958.

möjligheter att få in sina kandidater försvagades på grund av ökad konkurrens från framför allt kvinnorörelsen. Efter valet 1973 diskuterade Pappersavdelningens styrelse hur ”vi”, det vill säga fackföreningsrörelsen, skulle återfå majoriteten i partiet.²⁰ Hädanefter fick de geografiskt organiserade socialdemokratiska föreningarna allt viktigare roller i valberedningarna och i det politiska arbetet i stort. Och med detta följde ett nytt organiserat intresse – stads- och kommundelsintressena. Från och med den senare delen av 1970-talet och den första delen av 1980-talet kunde även kvinnoklubbarna framgångsrikt driva jämställdhetsfrågor och därmed framgångsrikt konkurrera med fackföreningsrörelsen om den politiska representationen i kommunfullmäktige samt i kommunala nämnder och styrelser.²¹

AFFÄREN ANEBÄCK – EN BEGYNNANDE KONFLIKT OM VÄGVALEN

Under 1960-talet fortsatte facklig-politisk samverkan att bedrivas i de tidigare hjulspåren. I december 1964 och under 1965 fick relationerna mellan fack och parti en rejäl törn av en person- och värdekonflikt. Personkonflikten rörde direktören för det kommunala bostadsbolaget Stiftelsen Hyresbostäder Karl-Erik Anebäck och ledningen för Byggnadsfacken. Anebäck kandiderade till bostadskommunalråd och ville samtidigt sitta kvar som Hyresbostädernas direktör. Detta skulle ge honom en osedvanligt stark maktposition, vilket Byggnadsfacken opponerade sig emot. Värdekonflikten rörde hur man skulle se på arbetarrörelsen. I sin roll som Hyresbostädernas direktör hade Anebäck inlett samarbete med det privatkapitalistiska företaget Skånska Cement, i sin strävan efter att rationalisera byggnadsproduktionen. För Byggnads – och den övriga fackföreningsrörelsen – var detta en omöjlig samarbetspartner. Kooperativa Byggnadsproduktion (BPA) var den enda möjliga samarbetspartnern.

---

20 Norrköpings föreningsarkiv, Sv Pappersindustriarbetareförbundets avd 53, Styrelseprotokoll 13/12 § 5 1973.

21 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings FCO, Styrelseprotokoll, 14/2 § 5, 18/3 § 4 1946, 24/2 § 5, 13/8 § 2, 30/11 § 2 1956, 16/4 § 3 1957, 29/1 § 3f 1958, 30/5 § 4 1960, 20/11 § 3 1961, 25/4 § 2 1962. Micael Nilsson, *Genusregim i förändring. Jämställdhet och makt i kommunal politik mellan åren 1970 och 2006* (Linköping 2008) visar att de socialdemokratiska föreningarna i de tidigare kranskommunerna under 1970-talet blev viktiga språngbrädor för de socialdemokratiska kvinnorna på vägen in i den politiska makten.

I konflikten ställde sig partiet och fackföreningsrörelsen på var sin sida. Partiets stadsfullmäktigegrupp beslutade i mars 1965 att välja Anebäck till kommunalråd. Dessutom struntade partiet i värdekonflikten. Facket satte sig emot Anebäcks maktposition och lade stor vikt vid värdekonflikten. På sensvåren utvidgades konflikten när Östergötlands Folkblad skulle bygga nytt tidningshus. Anebäck tillhörde styrelsen för AB Östgötatryck, som var ÖFs ägare och ansvarade för tidningshuset. Styrelsen för Östgötatryck antog ett anbud från ”ett privatkapitalistiskt byggnadsföretag som kalkylmässigt låg lägre än Byggnadsproduktion.” Den fackliga rörelsen skyllde på Anebäck som man ansåg maktfullkomlig och hävdade att Byggnadsproduktion inte fått lämna in ett konventionellt bud, utan enbart en kostnadskalkyl. Därför hade beslutet fattats på felaktiga grunder. Under tiden fortsatte diskussionerna om kommunalrådsposten och den massiva kritiken som riktades mot att Anebäck skulle vara både direktör och kommunalråd. Hans egen linje var kvar. Han ville ha båda posterna. Men, ställt inför ett massivt motstånd från de fackliga kritikerna valde partiet att gå kritikerna till mötes och lade in ett villkor vid anställningen. Anebäck skulle endast utses till kommunalråd om han avstod från direktörstjänsten. Anebäck försökte anpassa sig till den nya situationen genom att kringgå kravet och begära tjänstledighet från sitt arbete som direktör. Detta ledde i sin tur till att Stiftelsen Hyresbostäders styrelse vädjade till honom att vara kvar. Situationen höll nu på att bli mycket problematisk. Den linje som FCO-styrelsen övergick till var att det gällde att rädda partiets anseende och samtidigt förhindra spricka mellan fack och parti. Därför skulle man förhindra att han blev kommunalråd, men att han fick sitta kvar som direktör. Dessutom ville man samordna sitt handlande med Byggnadsfacken och med arbetarekommunens styrelse.²²

Resultatet av konflikten var att Anebäck förmåddes träda tillbaka som kommunalråd, men fortsatte som chef för Hyresbostäder. Partiet valde att definiera bort värdekonflikten, som handlade om förutsättningarna för den fackliga identiteten – det vill säga det nära samarbete inom arbetarrörelsen, dit BPA ansågs tillhöra.²³

---

22 Norrköpings föreningsarkiv, FCO-Norrköping, Styrelseprotokoll, 16/12 § 6b 1964, 19/1 § 8, 25/3 § 4a, 17/6 § 4c, 18/8 § 4, 4b, 10/9 § 5d 1965.

23 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings arbetarekommun, Mötesprotokoll, 6/9 § 5 1965; FCO-Norrköping, Styrelseprotokoll, 19/11 § 4b 1946.

FÖRÄNDRADE RELATIONER

De närmaste åren efter Anebäck-affären var relationerna mellan fack och parti ganska ljumma, men förbättrades i slutet av 1960-talet.²⁴ Under 1970-talets lopp växte det fackliga inflytandet över den kommunala politiken. Det berodde framför allt på att man inte bara använde den representativa vägen till fackligt inflytande utan också på att man sökte få direkt inflytande genom att använda flera kanaler. Processen var emellertid dubbelbottnad, eftersom den representativa vägen samtidigt försvagades. Den fackliga makten över partiet höll på att vackla. 1973 var makten fortfarande stark. När partidistriktet skulle ha kongress detta år kom 22 av representanterna från arbetarekommunen, 43 från fackföreningarna, 30 från de socialdemokratiska föreningarna och en från en kvinnoklubb i Navestad. Snart skulle fackföreningsrörelsens representation försvagas samtidigt som stadsdels- och kvinnoföreningarnas representation förstärktes. Inför 1976 års val klagade FCOs styrelse över att stadsdels- och kvinnoföreningarna hade alltför stort inflytande över nomineringarna till kommunfullmäktige och landstinget. För att kompensera detta begärde LO-sektionens styrelse inför nästa val, 1979, att få fler ledamöter i valberedningarna. Dessutom projektanställde man Christer Häll från Transport avd 4 för att organisera och genomföra fackets information i valrörelsen. Efter valet kunde LO-sektionens styrelse konstatera att man lyckats öka antalet fackligt aktiva i de kommunala styrelserna och nämnderna.²⁵

Relativt sällan kunde fackföreningsrörelsen direkt påverka den socialdemokratiska kommunalpolitiken till exempel genom möten med partiets kommunfullmäktige-grupp. 1974 hölls ett sådant möte och då diskuterade man bland annat varuhusetableringar. En andra och vanligare inflytelsekanal var de fackligt-politiska överläggningar som hölls med arbetarekommunens styrelse. En tredje kanal var de valda representanternas arbete för att driva fackliga intressefrågor i kommunala nämnder. Ett exempel på detta var hur barnomsorgen löstes. Eftersom många medlemmar arbetade skift var det ur ett fackligt perspektiv viktigt att det skulle vara möjligt att få barnpassning under kvällar och nätter. 1977 kunde Ove Larsson rapportera till LO-sektionens styrelse att han tagit upp den frågan i sociala centralnämnden. Kommunalsrådet Kaj Krantz hade svarat att han skulle ta kontakt med LO-sektionen inom kort för att informera om eventuella åtgärder. En följd av detta var att LO-sektionens familjepolitiska

---

24 Norrköpings föreningsarkiv, FCO-Norrköping, Styrelseprotokoll, 16/11 § 3f 1965, 12/12 § 6 1966, 25/11 § 5a 1967, 4/11 § 4n 1969, 6/8 § 4, 5 1970.

25 Norrköpings föreningsarkiv, FCO-Norrköping, Styrelseprotokoll, 16/3 § 33, 33g 1973, 22/4 § 13 1976; LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 13/11 § 95:7 1978, 17/8 § 58, 29/10 § 76:2 1979.

kommitté år 1979 fick möjlighet att skriva en remiss till ett förslag till öppethållandetider för dag- och fritidshem.

Den familjepolitiska kommittén är ett exempel på den sannolikt mest framgångsrika vägen för inflytande över den kommunala politiken. På LO-sektionens initiativ bildades en rad kommittéer, som drev politiska frågor och hade direktkontakter med kommunala nämnder och styrelser. Därmed blev det möjligt för den fackliga rörelsen att spela en viktig roll i det kommunala remissarbetet och att delta med representanter i kommunala grupper – särskilt i olika referensgrupper. På så sätt kunde LO-sektionen fungera som den lokala spindeln i det fackliga nätet och vara facketts påtryckningsorgan på den politiska apparaten. Och precis som inom rikspolitiken inkorporerades den fackliga rörelsen på så sätt i denna apparat. Det innebar att det fackliga inflytandet över den lokala välfärdspolitiken förstärktes betydligt.

Ömsesidigheten i de kommunala kontakterna ledde bland annat till att kommunens invandrarbyrå år 1978 skrev till LO-sektionens styrelse för att denna skulle se till att fackföreningarna utförde sin skyldighet att informera medlemmarna på deras hemspråk. I invandrarfrågor spelade fackföreningsrörelsen en stor roll och LO centralt skrev även ett eget invandrarpolitiskt handlingsprogram.

Det växande kommunalpolitiska inflytandet bidrog till att LO-sektionen, på LO:s initiativ, skrev ett lokalt fackligt-kommunalt handlingsprogram. Olika arbetsgrupper arbetade med detta. Man diskuterade även att ha regelbundna sammandragningar med de ”LO-märkta ombuden i de politiska organen.”²⁶ Ett resultat av det fackligt-kommunala handlingsprogrammet var att den fackliga och politiska organisationen började samordna sin verksamhet. Detta gav ökad politisk makt åt den fackliga rörelsen. 1978 beslutades på ett möte mellan LO-sektionens AU, arbetarekommuns AU och kommunalråden att kommunalrådssekreteraren Maj-Inger Klingvall hädanefter skulle ansvara för kontakterna mellan LO-sektionens styrelse och kommunstyrelsen. Målet var att den fackliga ledningen skulle ha månadsmöten med kommunstyrelsens socialdemokratiska ledamöter.²⁷

Den fackliga offensiven utvidgades även till opinionsbildning och till agerande på den offentliga arenan. Ett uttryck för detta var att man utifrån

---

26 Norrköpings föreningsarkiv, FCO-Norrköping, Styrelseprotokoll, 6/8 § 202, 206, 23/8, 11/11 § 240g 1974, 22/4 § 13 1976; LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 6/6 § 59, 8/8 § 72, 74, 75. 5/9 § 84:5, 84:7, 89:1, 10/10 § 93:9, 93:11, 95:9, 14/11 § 102:3 (cit), 105, 12/12 § 111:2 1977, 6/2 § 12:4, 16:1, 13/3 § 24:2, 8/5 § 48:2, 4/12 § 107:4, 108 1978, 24/1 § 8:1, 26/2 § 12:5, 12:6, 17/9 § 69:1, 26/11 § 94:8 1979, 19/1 § 3:1, 9/12 § 171 1981.

27 Norrköpings föreningsarkiv, LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 6/2 § 12:1 1978.

det fackligt kommunala handlingsprogrammet startade en forskningspolitisk grupp, som hade kontakt med Linköpings universitet och verkade för den typ av forskning som ansågs vara av vikt för arbetarrörelsen.

Konkurrensen med den socialdemokratiska kvinnorrörelsen bidrog verksamt till den politiska offensiven. Ett annat skäl var att det fackliga intresset för de kommunala välfärdsleveranserna ökade när kommunerna blev allt viktigare som välfärdsleverantörer. Storkommunreformen i början av 1970-talet var ett uttryck för detta. Till och med 1960-talet bedrevs välfärdsprojektet för det första som en fråga för arbetsmarknadens parter att lösa avtalsvägen, för det andra som en fråga för staten att lösa lagstiftningsvägen, och för det tredje som en fråga om den kommunala servicen. Under 1960- och 1970-talen förstärktes kommunernas roll i välfärdsbygget betydligt. Nu byggdes barnomsorgen ut, liksom annan omsorg. Kommunerna spelade även en stor roll i den nya grundskolan, som skulle vara den första demokratiska skolformen, som på ett likvärdigt sätt riktade sig till alla barn. Kommunernas ansvar för invandrarnas integration växte också, liksom för den utbyggda socialvården och den allt viktigare fritidssektorn. Ja, det fanns många välfärdsområden där kommunerna blev allt viktigare och då har jag inte ens nämnt det omfattande bostadsbyggandet inom miljonprogrammet, som nu höll på att fullbordas. Det höll inte bara på att bygga bort bostadsmisären, utan höll samtidigt på att skapa nya segregationsproblem. En följd av den kommunala utbyggnaden av välfärdsapparaten var att antalet kommunanställda växte snabbt. En stor del av dem var kvinnor, som arbetade inom olika typer av omsorg. Den kommunala expansionen medförde att Kommunal växte betydligt. För Kommunal var det viktigt att den fackliga rörelsen förstärkte sitt inflytande över kommunen, eftersom det var medlemmarnas arbetsgivare. Kommun- och statsanställdas fackföreningar använde sedan länge den politiska vägen till inflytande över medlemmarnas löne- och arbetsvillkor.

Maktkampen inom arbetarrörelsen visades av de fackliga relationerna till Marieborgs folkhögskola, som ägdes av arbetarrörelsen och spelade en stor roll för olika bildnings- och utbildningsinsatser. Flera fackliga ledare hade i slutet av 1970-talet en kritisk inställning till hur Marieborgs folkhögskola leddes. Man menade att ett problem var ”det stora inslaget studerande tillhörande de extrema vänstergrupperna.” Därför såg man som sin uppgift att förstärka den fackliga makten över Marieborg. Men, det var inte lätt. 1980 rapporterade LO-sektionens representant på folkhögskolans årsmöte att mötet hade saknat den ordning och reda som bör utmärka ett möte av denna vikt. Man hänvisade alltså till arbetarrörelsens skötsamhetsprojekt. När det gällde nomineringar och val till styrelsen och valberedningen lyckades kvinnoklubbister ”agera så att Partidistriktet och Norrköpings Arbetarekommun blev utan ordinarie representation i

styrelsen. Arbetarekommunen fick en suppleantplats.” Årsmötet året därpå verkar också ha setts som problematiskt. LO-sektionens och arbetarekommunens gemensamma kandidat blev inte vald. Därför beslutade man år 1982 att mobilisera de fackliga organisationerna inför årsmötet, så att ”rätt man” valdes.²⁸ I det här sammanhanget var det nog inte bara fråga om rätt person utan om rätt man.

Den ökade konkurrensen om politiska poster medförde att LO-sektionen började driva sitt särintresse hårdare än tidigare. 1979 års framgångar med att få ”sina” kandidater nominerade och valda bidrog året därpå till att stämningen mellan arbetarekommunen och LO-sektionen blev irriterad. Utifrån arbetarekommunens perspektiv var lösningen på konkurrensen att utforma tydligare regler, så att valproceduren skulle uppfattas som rättvisa, samt att söka ett nära organisatoriskt samarbete med LO-sektionen, så att konflikter kunde undvikas. Facket fick allt svårare att få med ”sitt folk”. 1982 rapporterade LO-sektionens ordförande Arne Plahn till styrelsen: ”Vi är i underläge från den fackliga sidan och för att få in mer fackligt folk måste de fackliga medlemsorganisationerna agera på Arbetarekommunens årsmöte.” Denna typ av mobilisering låg bakom LO-sektionens konflikt med arbetarekommunens ledning.²⁹ Och meningsskiljaktigheterna levde vidare, samtidigt som framför allt den socialdemokratiska kvinnorörelsen fortsatte att förstärka sin position.

Inför 1988 års val slog ”varannan damernas” igenom vid nomineringarna. Detta missgynnade de fackliga organisationerna, som främst bestod av män. För att inte marginaliserades började därför LO-sektionen utbilda kvinnor.³⁰

Kollektivanslutningen var en viktig institution för samarbetet. Under den senare delen av 1980-talet ifrågasattes den – inte minst av de borgerliga partierna. Redan vid mitten av årtiondet minskade arbetarekommunens medlemsantal, eftersom några fackliga organisationer upphört

---

28 Norrköpings föreningsarkiv, LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 13/3 § 21 (citrat), 26:2, 20/4 § 37, 4/12 § 103:2 1978, 17/11 § 83 (citrat), 86 1980, 5/4 § 75:4 1982. Om den kommunala välfärdsapparaten tillväxt se Anna Petterssons pågående avhandlingsprojekt. Se även Nilsson (2008) Om kommun- och statsanställda arbetares politiska fackföreningsstrategi, se Kvarnström (1998)

29 Norrköpings föreningsarkiv, LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 15/12 § 90:4 1980, 2/3 § 13:17, 14, 16/6 § 75, 7/9 § 112:2 1981, 11/1 § 7:5, 1/3 § 43, 7/6 § 108, 4/10 § 161, 1/11 § 173 (citrat) 1982, 7/3 § 24 1983.

30 Norrköpings föreningsarkiv, LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 13/2 § 16:2, 24/4 § 54:2, 15/10 § 109:2 1984, 22/1 § 5:2 1985, 15/1 § 5:3, 19/2 § 11:3 1988.

att vara kollektivt anslutna.³¹ Diskussionen om kollektivanslutningen medförde att fack och parti började söka nya vägar för hur facklig-politisk samverkan skulle se ut. 1986 lade partidistriktet fram en ”facklig-politisk aktionsplan”, som bland annat tog upp anslutningsformer till partiet, socialdemokratiska föreningar på arbetsplatserna, s-ombudens roll och arbetarnas roll i politiken. LO-sektionens styrelse hade även överläggningar med arbetarekommunens ledning om vilka nya former som skulle ersätta kollektivanslutningen.³² Ekonomiskt spelade det kommunala partistödet betydligt större roll än kollektivanslutningen under 1980-talet. Men, kollektivanslutningens upphörande år 1990 försvagade de ekonomiska banden mellan fack och parti.³³ LO-sektionens styrelse menade att även fackföreningens roll som mobiliseringsstruktur försämrades. Därför behövde facket arbeta mer med politisk mobilisering.³⁴

Borttagandet av kollektivanslutningen medförde även att de interna spelreglerna mellan fack och parti upphörde. LO-sektionens ordförande såg detta tillfälle som en möjlighet att tänka nytt. Det fanns inga givna lösningar längre. Tidigare sätt att bedriva facklig verksamhet på behövde inte längre vara allenarådande. Inte minst visade konkurrensen med kvinnoklubbar om den politiska representationen och jämställdhetsdiskursens växande betydelse, om hur nödvändigt det var att de fackliga organisationerna arbetade mer jämställt än tidigare.³⁵

1990-91 tog partiet bort fackföreningarnas möjligheter att nominera kandidater. Hädanefter sköttes detta enbart genom de socialdemokratiska föreningarna. Partiet förlorade makten på nationellt och lokalt vid 1991 års val. Inför 1994 års val var varannan damernas en inskriven regel i nomineringsarbetet. Fackföreningsrörelsen utgick från den. För att trots detta få med ”sitt” folk, samordnade LO-sektionen nomineringsarbetet med avdelningarna. Detta hjälpte dock inte. Successivt förlorade LO-kollektivet på detta sätt politisk makt. Nomineringsförfarandet bidrog dock till att förändra den fackliga rörelsen i mer jämställd riktning. Detta var hela fack-

---

31 Norrköpings föreningsarkiv, Norrköpings arbetarekommun, Representantskapsprotokoll, 16/3 § 1 1985. Se även Gidlund & Horgby (2006) s. 299-302. Malm (1999) s. 37 ff diskuterar kollektivanslutningen utifrån ett kritiskt perspektiv.

32 Norrköpings föreningsarkiv, LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 13/1 § 5:2, 11/8 § 59:12, 6/10 § 76:1, 15/12 § 90:6 1986, 12/12 § 101 1988, 9/1 § 24 1989.

33 Gidlund & Horgby (2006) s. 298

34 Norrköpings föreningsarkiv, LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 5/4 § 43 1990.

35 Norrköpings föreningsarkiv, LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 12/2 § 16, 5/4 § 47, 3/9 § 59:1 1990, 14/1 § 4:1 1991.

föreningsrörelsen medveten om och arbetade därefter.³⁶ Utbildningen av kvinnliga förtroendevalda spelade en stor roll i 1990-talets förändring av fackföreningsrörelsens kvinnliga representation. När LO centralt i början av 2000-talet undersökte de fackliga förtroendeuppdragens förändringar visade det sig att satsningarna att utbilda kvinnor delvis hade misslyckats. Mellan 1993 och 1998 ökade andelen kvinnliga förtroendevalda från 27 till 41 %. Från 1998 till 2002 hade andelen åter minskat till 39 %. Framför allt var det de unga nyrekryterade kvinnorna, som slutade.³⁷

Under 1990-talet avsatte ”Rosornas krig” allt tydligare lokala spår – inte bara när det gäller facklig makt, utan även när det gäller innehållet i politiken. Till exempel reagerade LO-sektionens styrelse mot den socialdemokratiska regeringens skattereform år 1990-91, som var ett av flera uttryck för konflikten om hur välfärdsstaten skulle försvaras. I opposition var det numera möjligt att även samarbeta med vänsterpartiet, som hade liknande syn på välfärdsfrågorna och som dessutom bekämpade privatiseringar av offentlig verksamhet, avregleringar av ekonomin och vad som uppfattades som en alltmer orättfärdig fördelningspolitik.³⁸

Även efter 1994 års val, som ledde till att socialdemokraterna återkom till makten nationellt och lokalt, ställde sig den fackliga rörelsen i oppositionsställning. Tidigare hade det varit omöjligt att offentligt kritisera en socialdemokratisk regerings politik. Under senare delen av 1990-talet verkar det som om det blev svårare att utse personer som arbetade i de olika arbetsgrupperna. Det kan ha berott på att facklig-politisk samverkan höll på att bli mer retorik än att vara ett innehåll och att facket uppfattade sig bli alltmer marginaliserat både när det gäller politiskt inflytande och vid valet av politiskt innehåll. I december 1996 sände LO-sektionen och arbetarekommunen ut ett brev till sina respektive medlemsorganisationer:

Inför valet av ombud till nästa års partikongress.

Nu är det hög tid att nominera ombud till nästa års socialdemokratiska partikongress. Det blir en viktig kongress, som bl.a. ska ta ställning till EMU-frågan.

---

36 Norrköpings föreningsarkiv, LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 30/8 § 44:3, 1/10 § 50:2 1993, 18/1 § 6:3, 14/2 § 14:3, 14/3 § 19:2, 12/8 § 45:2, 12/9 § 52:2, 7/11 § 58:3, 60:4 1994; LO-facken i Norrköping, Styrelseprotokoll, 10/1 § 3 1997.

37 Jan-Åke Lindahl, *Utän förtroendevalda stannar facket!* (Stockholm 2004) s. 26.

38 Norrköpings föreningsarkiv, LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 14/1 § 6:8, 30/9 § 67:1 (citrat), 17/12 § 82:7 1991, se även 18/4 § 33:4 1995, även 17/12 § 83:5 1991, 3/2 § 5:14, 12/10 § 66:1 1992. Om de politiska motståndningarna, Björn Horgby, *Kampen om facket. Norrköping under 1900-talet* Under utgivning, särskilt kapitel 1 och kapitel 9.

Från Norrköping ska vi utse fyra ombud. Som bekant blev det en stundtals hård strid om platserna när vi utsåg ombud till årets extrakon- gress. Det är vår förhoppning att vi den här gången ska kunna undvika den typen av ställningskrig mellan olika läger.

Det betyder inte att vi förnekar att det finns delade åsikter om partiets politik bland våra medlemmar i Norrköping. Tvärtom, den medvetenheten gör det ännu viktigare att undvika en strid som i värsta fall leder till att bara en grupp eller en åsikt blir representerad från Norrköping.

Vår gemensamma ambition borde vara att få fyra ombud som representerar olika erfarenheter, olika åsikter och olika kunskaper. Varje medlem ska naturligtvis rösta efter sin personliga övertygelse.

Men vi hoppas att ni delar målsättningen att det är viktigt att få ett fungerande lag från Norrköping, som har erfarenhet och engagemang både från de fackliga och politiska organisationerna. Det är också rimligt att vi håller oss till principen om varannan damernas och varannan herrarnas.

Socialdemokraterna i Norrköping
Lars Stjernkvist
Ordförande

LO-sektionen Norrköping
Ingeli Larsson
Ordförande³⁹

Den fackliga rörelsens kamp för att få politiskt inflytande visar hur arbetar- rörelsen blev alltmer segmenterad.

FRÅN KONTROLL- TILL INFLYTANDEMÅL

Efter den av partiet organiserade kommunistkampanjen 1948-50 hade socialdemokraterna en hegemonisk ställning inom fackföreningsrörelsen i Norrköping och i en stor del av övriga Sverige. Hegemonin medförde att fackföreningsrörelsen i stora drag bedrev sin verksamhet i samförstånd med det socialdemokratiska partiet under perioden fram till 1970-talet.

Under 1970-talet började dock relationerna mellan partiet och facket att försämrats. En viktig konfliktfråga som jag behandlar ovan är partiets respektive fackföreningsrörelsens genusordningar. Kvinno- rörelsens genombrott under 1980-talet skedde i stor utsträckning på den fackliga rörelsens bekostnad. Det dröjde nästan ända in på 1990-talet innan detta ledde till att fackföreningsrörelsen började ändra sin strategi i detta avseende.

---

39 Norrköpings föreningsarkiv, LO-sektionen i Norrköping, Styrelseprotokoll, 18/4 § 33:4, 4/12 § 79:1 1995, 5/2 § 14:2, 2/12 § 130 1996, LO-facken i Norrköping, Styrelseprotokoll 10/1 § 3 1997.

Denna förändring inträffade ett drygt tiotal år senare i facket än i partiet. Den sega genusordningen bidrog även till att många unga kvinnor snart slutade att vara förtroendevalda – detta var en väl omvittnad rikstrend.

Under 1970- och 1980-talen kunde den fackliga rörelsen – åtminstone delvis – kompensera denna förlust av politisk plattform med att man förstärkte möjligheterna att nå direkt inflytande genom att man samverkade med kommunala organ. När den politiska makten – via de valda representanterna – försvagades förstärktes i stället fackföreningsrörelsens korporativa makt, som man använde till att få ökat inflytande över den alltmer betydelsefulla kommunala välfärdsapparaten.⁴⁰ Motsvarande trend går även att finna på nationell nivå. LO:s politiska offensiv på 1970-talet, som bland annat innebar att man erövrade problemformuleringsprivilegiet i många frågor, ackompanjerades av att LO centralt byggde ut sin organisation, så att man fick förstärkta resurser för att ta ställning i centrala politiska frågor och delta i statens korporativa organ. Hädanefter kunde LO med tillförsikt uttala sig i bland annat skol- och utbildningsfrågor, ekonomiska och näringspolitiska frågor, socialpolitiska frågor samt förstås i olika typer av arbetsmarknadspolitiska frågor. Statsvetaren Bo Rothstein menar att LO:s korporativa inflytande var som störst i början av 1980-talet, då man hade 1131 representanter i 662 olika organ.⁴¹

Den politiska offensiven var ett resultat av att facket förändrade strategi. Tidigare strävade man framför allt efter att förbättra medlemmarnas villkor genom avtal på arbetsmarknaden. 1970-talets vilda strejker och det försvagade samarbetet mellan LO och SAF medförde att LO nu i stället började söka politiska lösningar på problemen. Lokalt handlade det i stor utsträckning om att få inflytande över den lokala välfärdsstaten. Nationellt var den ekonomiska demokratin och löntagarfondsfrågan den fråga som höll på att klyva fack och parti.⁴² I förlängningen till denna fråga utvecklades olika syn på välfärdsstatens fortsatta utveckling under 1980- och 1990-talen, då den fackliga rörelsen i stor utsträckning fortsatte att förfäktat den tidigare formen av kollektiv välfärdspolitik, medan ”förnyarna” inom partiet var beredda att lägga om den ekonomiska politiken, så

40 Bland andra Rothstein (1986) och densamme, ”Sociala klasser och politiska institutioner: den svenska korporatismens rötter”, i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* Lund nr 40, 1988 har visat hur den statliga korporatismen utformades.

41 Anders L Johansson & Lars Magnusson, *LO andra halvsekel. Fackföreningsrörelsen och samhället* (Stockholm 1998) s. 212-13, 225-26; Bo Rothstein, ”Mellan stat och klass. Korporatismen som klasskampens reformistiska institutionalisering”, i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr 98-99 (Lund 2009) s. 10.

42 Se min diskussion i Horgby, kapitel 9 och där anförd litteratur.

att den skapade ekonomisk utveckling, som i sin tur kunde omvandlas till välfärd.⁴³

1965 införde riksdagen statligt partistöd och fyra år senare blev det även möjligt att införa kommunalt partistöd.⁴⁴ Detta medförde att det socialdemokratiska partiet lokalt och nationellt blev mindre ekonomiskt beroende av den kollektivanslutna fackföreningsrörelsen. Den fackliga offensiven på den politiska arenan under 1970-talet kan ha varit en följd av detta, men rimligen bör behovet av att få makt över den växande kommunala välfärdsapparaten vara en viktigare anledning. ”Rosornas krig” medförde att inte bara de ekonomiska utan även de organisatoriska och politiska banden försvagades. Under 1990-talet började den fackliga rörelsen ställa sig i politisk oppositionställning, även när politiken utformades av socialdemokrater. I viss utsträckning närmade man sig även vänsterpartiet. Dess föregångare kommunisterna hade ett femtiotal år tidigare marginaliserats inom fackföreningsrörelsen. Med liknande medel hade nu även den fackliga rörelsen marginaliserats inom det socialdemokratiska partiet. LO-ordföranden Stig Malm vittnar om att detta inte enbart rörde den lokala nivån. Ledande fackliga funktionärer strävade inte längre efter att få inflytande i partiet genom att sitta i partistyrelsen. Till exempel Kommunals ordförande Lillemor Arvidsson avböjde omval till partistyrelsen på grund av att hon ansåg sig ha för litet inflytande över politiken.⁴⁵ Malm menar också att konflikten mellan fack och parti inte var något nytt utan att den förekommit under både mellankrigstiden och den tidiga efterkrigstiden. Den lokala Anebäckaffären visar att han hade rätt i detta. Men, något som var nytt var konfliktens öppenhet och långsiktiga konsekvenser. Malm betonar själv öppenheten i konflikten.⁴⁶

”Rosornas krig” slutade med att den LO-organiserade fackföreningsrörelsen i stor utsträckning marginaliserades som politisk aktör och blev ett särintresse, som drev fackliga frågor på den fackliga och politiska arenan. Partiet så att säga satte facket på plats. Men, det är möjligt att detta fick betydande långsiktiga konsekvenser som inte var avsedda och det gäller det mål som jag har behandlat ytterst sparsamt i detta kapitel – mobiliseringsmålet. När fackets kontrollfunktion inte längre behövdes vid byggandet av välfärdsprojektet och när detta ledde till att facket marginaliserades politiskt, är det mycket till för att facket också ska kunna fungera som en mobiliseringsstruktur inför valen. Och där står vi idag.

---

43 Horgby, kapitel 1.

44 Gullan Gidlund, ”Folkrörelsepartiet och den politiska styrelsen. SAP:s organisationsutveckling”, i Misgeld, Klaus, Molin, Karl & Åmark, Klas, *Socialdemokratins samhälle* (Stockholm 1989) s. 296-97.

45 Malm (1999) s. 27-28.

46 Malm (1999) s. 35-36.

NÄR JOBBEN HOTADES

Tobaksindustriarbetareförbundet, männen och kvinnorna

Tobias Karlsson

INLEDNING

På åtta år halverades antalet tobaksarbetare i Sverige. Från att ha varit 5135 i slutet av 1920 återstod endast 2619 i slutet av 1928. Orsaken stod framförallt att finna i mekaniseringen av den tidigare hantverksmässiga cigarrproduktionen. Trots att en så stor del av jobben inom tobaksindustrin försvann på kort tid är skeendet sparsamt skildrat i de fackliga krönikorna. I en historik över Tobaksindustriarbetareförbundets Malmöavdelning som publicerades 1933 konstaterade Axel Uhlén ”att ingen arbetarekår i vårt land drabbats av en större katastrof än tobaksarbetarekåren”.¹ Han beskrev kortfattat hur ”nya effektiva maskiner” anskaffades, och hur detta fick påtagliga följder för arbetarna i form av pensioneringar och massavskedanden.² Det var inte bara så att personalstyrkan reducerades, den förändrade också sammansättning. ”De manliga arbetarna ha konsekvent ersatts med kvinnliga så att industrin nu är på god väg att bli en renodlad ’kvinnoindustri’”, påpekade Uhlén.³ Mycket mer än så står inte att läsa i skriften. Processen gavs något större vikt i den historik som låg färdig i samband med hela förbundets 50-årsjubileum 1940. Författarna, Tage Lindbom och Evert Kuhm, berättade där att mekaniseringen vållade interna stridigheter åren 1927 och 1928. Det fanns krafter inom Malmöavdelningen som ville att jobben skulle förbehållas manliga familjeförsörjare. Men förbundsledningen ”höll som alltid på männens och kvinnornas lika rätt till arbete”, enligt Lindbom och Kuhm.⁴ De kvinnliga medlemmarna

-
- 1 Axel Uhlén, *Malmö Tobaksarbetarefackförening 1883-1933* (Malmö 1933) s. 65.
  - 2 Uhlén (1933) s. 66.
  - 3 Uhlén (1933) s. 66.
  - 4 Tage Lindbom & Evert Kuhm, *Tobaksarbetarnas förbund i Sverige 1889-1939: en historik* (Stockholm 1940).

var dock inte övertygade om ledningens engagemang. På kongressen 1928 sammanfattade ombudet Hildur Rubin stämningläget: ”Då det gäller männen ställas stora apparater igång men när kvinnorna avskedas blir det intet gjort. Missnöjet bland kvinnorna är också mycket stort.”⁵

Syftet med denna uppsats är att ur ett genusperspektiv belysa Tobaksindustriarbetareförbundets interna debatt och agerande när medlemmarnas anställningar hotades.⁶ Stämmer påståendet att förbundet behandlade män och kvinnor lika eller fanns det fog för kvinnornas missnöje? Med likabehandling avser jag i detta sammanhang för det första att de fackliga representanterna förde fram samma krav i förhandlingar med arbetsgivaren – ifråga om alternativ till uppsägningar, turordning och kompensation – när kvinnor riskerade att förlora sina jobb som när män var i samma situation. För det andra avser jag att de fackliga representanterna agerade med samma intensitet och med samma påverkansmedel för att försvara de två medlemsgruppernas intressen. Uppsatsens fokus ligger på perioden 1921 till 1928, med tonvikt på de två sista åren då mekaniseringen av cigarrproduktionen fullföljdes och de interna spänningarna inom Tobaks kulminerade. Min ambition i förhållande till tidigare forskning är att undersöka det fackliga agerandet på två nivåer, lokalavdelningen i Malmö och förbundsledningen i Stockholm.⁷ Källmaterialet utgörs främst av protokoll och korrespondens. Min genomgång är avgränsad till personalnedskärningar i egentlig mening. Jag tar inte upp fackets roll vid omplacering av personal och därmed förknippade löneförhandlingar.⁸

---

5 *Protokoll från Tobaksindustriarbetareförbundets kongress* (1928) s. 20. Citatet återges också i Lindbom & Kuhm (1940).

6 Fortsättningsvis benämnt ”Tobaks”.

7 För tidigare forskning, se närmast Göran Petersson, *Industri i förvandling: könsarbetsdelning, mekanisering och facklig kamp bland tobaksarbetare i Malmö på 1920-talet*, opublicerad magisteruppsats framlagd vid Historiska institutionen i Lund 1999; Kerstin Norlander, ”Könssegregerad arbetsdelning och facklig politik”, *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 29-30 (1984) s. 3-53; Tobias Karlsson, *Downsizing: personnel reductions at the Swedish Tobacco Monopoly 1915-1939* (Lund 2008).

8 För mer utförliga diskussioner om denna fråga, se Petersson (1999) s. 36-38 samt Karlsson (2008) kapitel 11.

FACKFÖRENINGAR OCH KVINNOR

Många forskare, varav Heidi Hartmann torde vara den mest framträdande, har beskrivit hur män använt fackföreningar för att försvara sina intressen.⁹ Fackföreningars krav på genomgången lärlingsutbildning och särskild skyddslagstiftning för kvinnor har exempelvis setts som manliga strategier för att begränsa konkurrensen på arbetsmarknaden och säkra utbudet av kvinnors arbetskraft i hemmen.¹⁰ Även om Hartmann kritiserats i flera avseenden har hennes bild av fackföreningar fått stort genomslag.¹¹

Det kan inte förnekas att fackföreningar i många sammanhang försökt, och lyckats, exkludera kvinnor och förstärka könsarbetsdelningen, särskilt i näringar med skråtraditioner där männen kontrollerat utbildningen av ny arbetskraft.¹² Men det finns också exempel på näringsgrenar där kvinnor redan tidigt sysselsattes i stora antal eller där männens exkluderande strategi misslyckades, exempelvis på grund av att deras kunskapsmonopol urholkades av teknologisk förändring. Sätillvida feminiseringen inte varit fullständig har män även i dessa fall i regel lyckats behålla makten över den fackliga organisationen under långa perioder. Frågan ställs då på sin spets: kom även sådana fackföreningar att i första hand tillvarata männens intressen eller tvingades ledningarna för dessa organisationer ta hänsyn till kvinnornas numerära styrka?

Den svenska tobaksindustrin är ett typexempel på en näring med hög andel sysselsatta kvinnor och en mansledd fackförening.¹³ I en studie tyd-

---

9 Heidi Hartmann, "Capitalism, patriarchy, and job segregation by sex", *Signs* 1: 3 (1976) s. 137-169.

10 Ulla Wikander, *Kvinnoarbete i Europa 1789-1950: genus, makt och arbetsdelning* (Stockholm 1999) s. 84-93.

11 För ett aktuellt exempel, se Joyce Burnette, *Gender, work and wages in industrial revolution Britain* (Cambridge 2008). För kritik av Hartmann, se Colin Creighton, "The rise of the male breadwinner family: a reappraisal", *Comparative Studies in Society and History* 38: 2 (1996) s. 310-337 samt Ruth Milkman, "Gender and trade unionism in historical perspective", i Luise A. Tilly & Patricia Gurin (red.) *Women, politics, and change* (New York 1990) s. 87-107.

12 Sonya O. Rose, "Gender antagonism and class conflict: exclusionary strategies of male trade unionists in nineteenth-century Britain", *Social History* 13: 2 (1988) s. 191-208; Christina Carlsson, *Kvinnosyn och kvinnopolitik: en studie av svensk socialdemokrati* (Lund 1986) s. 84-87.

13 En liknande situation rådde i textilindustrin. Textilarbetareförbundets ledning hade en tvehövdad strategi. På kort sikt ville den öka organisationsgraden bland kvinnorna men dess långsiktiga mål var att få de gifta kvinnorna att träda tillbaka från arbetsmarknaden. Se Christer Winberg, "Kvinnliga arbetare och facklig organisation: Textilarbetareförbundet som exempel", i

ligt inspirerad av Hartmann menar Kerstin Norlander att Tobaks bidrog till förstärkt könsarbetsdelning och kvinnors underordning.¹⁴ Det var inte frågan om någon öppen exkludering av kvinnor, snarare präglades den fackliga politiken av ”likgiltighet inför kvinnornas speciella problem”.¹⁵ Tobaks hade visserligen ett krav på lika lön för lika arbete i sina stadgar, men detta var främst för att skydda männen från att bli utbytta av lågavlönade kvinnor. Likalönsprincipen övergavs också i praktiken i samband med mellankrigstidens rationaliseringar. Norlander nämner den turbulens som uppstod i och med uppsägningar av manliga cigarrmakare 1927 men fördjupar sig inte i händelseutvecklingen, utan nöjer sig med konstaterandet att krav från Malmöavdelningen om att avskeda gifta kvinnor inte kunde godtas av förbundsledningen ”då majoriteten av förbundets medlemmar var kvinnor”.¹⁶

Dessa iakttagelser – oenigheten mellan lokalavdelning och förbundsledning samt betydelsen av kvinnornas numerär – är intressanta och öppnar upp för en mindre monolitisk syn på fackföreningar. Istället för att betrakta dem som patriarkatets förlängda arm eller som utbudskarteller, vilket är fallet inom nationalekonomins huvudfåra, kan fackföreningar ses som politiska organisationer med interna intressekonflikter, där motsättningar mellan män och kvinnor är en av många dimensioner. Ett sådant synsätt har utvecklats av Arthur Ross.¹⁷ Ross ser fackföreningen som en koalition av olika intressen som hålls samman av ledare på olika nivåer. Innehavarna av förtroendeuppdrag på lokal nivå är mer känsliga för påtryckningar från olika särintressen eftersom de väljs på relativt korta mandatperioder. De som har förtroendeuppdrag på central nivå, som i regel väljs för flera år i taget, har en säkrare position och kan därför ta större hänsyn till organisationens sammanhållning och långsiktiga överlevnad. För utomstående betraktare kommer därför fackliga ledare på central nivå att framstå som mer kompromissintriaktade och pragmatiska än lokala ledare.

Jag menar att detta perspektiv är fruktbart för att förstå fackföreningar i allmänhet, och vad som hände i Tobaks under mellankrigstiden i synnerhet.

Studier i modern historia (Stockholm 1990) s. 329-344.

14 Norlanders studie, som förutom tobaksindustrin även inkluderar bageri- och bryggerinäringarna, omfattar tidsperioden från 1800-talets slut fram till omkring 1930 och baseras främst på sekundära källor.

15 Norlander (1984) s. 49.

16 Norlander (1984) s. 45.

17 Arthur M. Ross, *Trade union wage policy* (Berkeley 1948).

MANSDOMINERAD FACKFÖRENING I KVINNODOMINERAD INDUSTRI

Tobaksarbetarna, och framförallt cigarrarbetarna, tillhörde den svenska arbetarrörelsens pionjärer. En varaktig lokal organisation bildades i Malmö 1883 och ett nationellt förbund kom till sju år senare. Tobaks var från starten öppet för både män och kvinnor. Att kvinnorna inkluderades kan ses i ljuset av den genomgripande feminiseringsprocess som omvandlat cigarrtillverkningen från 1800-talets mitt.¹⁸ Kvinnorna var helt enkelt så många att det inte var något realistiskt alternativ att bilda en facklig organisation enbart för män. Som medlemmar betraktade hade män och kvinnor stadgemässigt i stort sett lika rättigheter och skyldigheter.¹⁹ Organisationen första kongress antog en deklaration om lika löner för män och kvinnor,²⁰ ett ställningstagande som var tämligen unikt vid tidpunkten. Här kan också nämnas att både män och kvinnor hade rätt till det extra konfliktunderstöd som delades ut till familjeförsörjare.²¹

På lokal nivå var Tobaks organiserat i avdelningar, vars uppgifter var att bedriva agitation, övervaka ingångna avtal och arbetsmiljö samt främja den sociala samvaron mellan medlemmarna.²² Viktigare beslut förankrades på avdelningsmöten, som under normala omständigheter hölls kvartalsvis.²³ Avdelningens styrelse valdes för ett år i taget och ansvarade för uppbörd av medlemsavgifter, utbetalning av understöd och fungerade som en förmedlande länk till förbundets styrelse. Avdelningarna utsåg representanter till förbundets kongress, som vanligtvis hölls med fem års mellanrum. På kongresserna utsågs bland annat förbundsstyrelsens ledamöter, varav de i

18 Kristina Rosslund, "Hantverk för män blir fabriksarbete för kvinnor: en studie från tobaksindustrin 1850-1915", *Dædalus* 63 (1995) s. 71-91.

19 Inledningsvis kunde kvinnor välja att bli "halva" medlemmar – vilket innebar att de betalade lägre medlemsavgift och fick lägre understöd i händelse av arbetslöshet. I 1918 års stadgar kunde emellertid både män och kvinnor välja halvt medlemskap, förutsatt att de tjänade mindre än 900 kronor per år. Efter 1920 förefaller få tobaksarbetare ha valt denna medlemsform. Se Uhlén (1933) s. 22.

20 Lindbom & Kuhm (1940) s. 68.

21 Se *Stadgar för Svenska Tobaksindustriarbetareförbundet antagna i mars 1918*, s. 15.

22 Uppgifterna i detta avsnitt baseras på *Stadgar för Svenska Tobaksindustriarbetareförbundet antagna i mars 1918*. Stadgarna möjliggjorde en uppdelning av avdelningar i sektioner, på basis av yrke och verksamhetsgren, men sektionsuppdelningen fick knappast någon större betydelse utanför Stockholm. Uhlén (1933) s. 33-34; Tage Lindbom, *Tobaksarbetarnas Stockholmsavdelning 1884-1934* (Stockholm 1934) s. 162, 197-198.

23 Lindbom (1934) s. 78.

Stockholm bosatta konstituerade ett verkställande utskott. Förbundsstyrelsen var det högsta beslutande organet mellan kongresserna, med huvudansvar för fackliga förhandlingar med Tobaksmonopolet, men samlades sällan då den var spridd över landet. Det verkställande utskottet, som inkluderade tre avlönade funktionärer – förtroendemän (ordförande), ombudsman och kassör – kom därför att ha en mycket central roll. I den fortsatta texten används 'förbundsledningen' synonymt med verkställande utskottet.

Tabell 1. Kvinnorepresentation i Tobaks ledning

År	Kongress		Förbundsstyrelse		Verkställande utskott	
	Totalt	Kvinnor	Totalt	Kvinnor	Totalt	Kvinnor
1906	37	7	7	0	-	-
1913	33	8	7	1	-	-
1918	44	11	10	1	5	0
1923	35	13	14	1	7	0
1928	31	11	13	1	7	0
1933	43	13	15	3	7	1
1938	31	8	14	3	6	1

Kommentar: Förbundsstyrelsen döptes om till 'förtroenderåd' 1933. Dess ledamöter hade rösträtt vid kongresserna utom i ansvarsfrågor som rörde förbundsstyrelsen.

Källa: Kongressombudens antal och kön framgår av de tryckta protokollen från Tobaks kongresser. Könssammansättningen i förbundsstyrelse och verkställande utskott har hämtats från Lindbom & Kuhm (1940) s. 172, 187, 246, 264, 275, 288, 292.

Även om kvinnornas organisationsgrad under Tobaks tidiga historia hade varit lägre,²⁴ motsvarade andelen kvinnliga medlemmar i stort sett deras andel av de sysselsatta under 1920-talet. Kvinnorna utgjorde därmed en stor majoritet – omkring 80 procent – av Tobaks medlemmar. I den tidigare forskningen har Tobaks också lyfts fram som ett exempel där kvinnor hävdade sig relativt väl.²⁵ Liksom när det gäller fackföreningsrörelsen i stort,²⁶ går det dock inte att tala om någon jämställdhet i kvantitativ bemärkelse när det gäller fördelningen av maktpositioner, vilket framgår av tabell 1. Kvinnorna var i minoritet på förbundets kongresser. Från 1906 till 1913 fanns inga kvinnor i förbundets styrelse. Under perioden 1913

24 Winberg (1990) s. 333.

25 Rosslund (1995).

26 Kjell Östberg, *Efter rösträtten: kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet* (Stockholm 1997) s. 123-124.

till 1928 fanns visserligen en kvinna representerad, men hon förblev ensam trots att antalet ledamöter utökades från sju till tretton. I det verkställande utskott som instiftades 1918, och som utgjorde förbundets högsta ledning, fanns ingen kvinna representerad förrän 1933.

MONOPOLET OCH MASKINERNA

Tobaksindustrin har i många länder varit föremål för omfattande regleringar och statligt ägande. Aktiebolaget Svenska Tobaksmonopolet skapades genom ett riksdagsbeslut 1914 och började sin verksamhet året efter.²⁷ Bakgrunden var behovet av skatteintäkter för att finansiera militär upprustning och folkpension. Bolaget var till 80 procent statsägt. Med det statliga ägandet följde ett särskilt socialt ansvar för arbetskraften, vilket tog sig uttryck i diverse välfärdsinrättningar, bland annat understöd åt övertalig arbetskraft. Ur ett fackligt perspektiv innebar det statliga ägandet också större möjligheter att vända sig till politiker för att få gehör för olika krav. Detta handlingsalternativ var, som vi ska se, mycket omtvistat.

De inledande monopolåren kännetecknades av samtidig driftkoncentration och expansion. Antalet produktionsenheter minskade men antalet arbetare ökade. Efterfrågan på tobaksprodukter var stark under kriget och de närmast följande åren. År 1919 sysselsattes fler arbetare i den svenska tobaksindustrin än någonsin förr eller senare. Därefter försköts emellertid efterfrågan från dyrare cigarrer, som ofta tillverkades av män, mot billigare cigarr-cigaretter, som uteslutande tillverkades av kvinnor. I samma skede påbörjades mekaniseringen av den direkta tillverkningen av cigarrer och cigarr-cigaretter,²⁸ som i förlängningen innebar att tre av fyra cigarmakare kunde undvaras. Med undantag av några exklusiva cigarmärken hade maskiner 1928 tagit stora delar av det arbete som tidigare utfördes helt manuellt eller med hjälp av träformar. Sammantaget resulterade efterfrågans förändrade sammansättning och mekaniseringen i omfattande övertalighet och uppsägningar, som koncentrerades till åren 1921, 1927 och 1928.²⁹

---

27 Lindbom & Kuhm (1940); *Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska tobaksmonopolets tjugofemåriga verksamhet den 1 juni 1940, 1915-1940* (Stockholm 1940); Ulf af Trolle (red.), *Om tobak i Sverige: jubileumsskrift 1915-1965* (Stockholm 1965).

28 Maskiner för beredning av råttobak introducerades i stor skala först på 1930-talet.

29 Karlsson (2008), kapitel 8.

FACKLIGA REAKTIONER PÅ UPPSÄGNINGAR

Till formen följde förbundsledningens reaktioner på uppsägningar samma mönster under 1920-talet: en formell skrivelse med krav på underhandlingar, undertecknad av förtroendemannen, sändes till Tobaksmonopolets styrelse några dagar efter varslet.³⁰ I det avseendet gjordes ingen tydlig skillnad på om det var mäns eller kvinnors jobb som hotades. När det gällde innehållet i skrivelserna finns vissa variationer men det typiska kravet var att nedskärningar borde klaras utan uppsägningar, framförallt genom tillfällig arbetstidsförkortning. Om uppsägningar trots allt var nödvändiga ville förbundsledningen åstadkomma så hög kompensation som möjligt för de drabbade. Turordningslistor skulle helst bestämmas utifrån ålder och anställningstid. Grundprincipen var att olika yrkeskategorier utgjorde separata turordningskretsar. I sin argumentation för de varslade medlemmarnas sak hänvisade Tobaks ledning gärna till att Tobaksmonopolet som statsägt företag och ensam arbetsgivare i branschen hade ett särskilt ansvar för sina arbetare. Ett annat argument som ofta användes var att tobaksarbetarna hade synnerliga svårigheter att hävda sig i konkurrensen på arbetsmarknaden.

Vid den första omgången av uppsägningar på våren 1921 fick Tobaks ledning möjlighet att påverka turordningen redan innan varslet var lagt. Förhandlingarna utmynnade i att 400 av ”de senast anställda” fick gå.³¹ Konsekvensen blev att enbart unga kvinnor drabbades av uppsägningarna. Vid de neddragningar som följde på hösten samma år gavs facket inte något inflytande att påverka turordningen. Företagsledningen övergav då senioritetsprincipen och skar i bägge ändarna av arbetsstyrkans åldersfördelning. Äldre män och kvinnor permitterades i avvaktan på pension.³² Yngre arbetare, återigen kvinnor samt manliga lagerarbetare, blev uppsagda. En grupp manliga cigarrarbetare blev samtidigt omplacerade på lagerarbete. Detta personalutbyte väckte stor upprördhet bland tobaksarbetarna och förbundets ledning protesterade skriftligt och muntligt mot tillvägagångssättet. Protesterna gällde även det faktum att företagsledningen inte tillämpat anställningstid som turordningskriterium.

---

30 Undantaget massuppsägningarna i april 1921, som hade föregåtts av förhandlingar och inte föranledde någon skrivelse över huvud taget. Den skrivelse som utgick efter varslet i januari 1927 undertecknades av ombudsmannen Axel Eliasson eftersom förtroendemannen vid tillfället var sjuk. Utgående skrivelser, 4 februari 1927, B04: 3, Svenska tobaksindustriarbetareförbundet (STF), Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB).

31 Styrelsens protokoll, 18 april 1921, Svenska tobaksmonopolets arkiv (STM), Swedish Match (SM).

32 Se Karlsson (2008) s. 188-192.

Inga manliga cigarrmakare förlorade sina arbeten under mekaniseringsprocessens inledande år trots att de lokala fabrikscheferna gärna ville göra sig av med denna grupp. Efterfrågan på de dyra cigarrmärkena som rullades av män var låg. Männen hade dessutom högre löneanspråk och var ointresserade av maskinarbetet. Men företagsledningen höll tillbaka. Frågan var uppenbarligen känslig – inte minst eftersom många av de manliga cigarrmakarna sades ha olika slags funktionshinder. Först i januari 1927 varslades ett 50-tal män i denna yrkeskategori, varav huvuddelen var anställda i Malmö.³³ Efter fackliga protester beslutade emellertid företagsledningen att återta över hälften av de uppsagda i arbete och istället göra sig av med kvinnor.³⁴ Detta utbyte av personal åstadkoms genom att fabriksledningen i Malmö erbjöd gifta kvinnor avgångsvederlag om de frivilligt avstod sina platser. Under 1927 och 1928 följde nya nedskärningar, i form av uppsägningar och förtidspensioneringar, som uteslutande drabbade kvinnor.

I jämförelse med perioden 1921-1926 orsakade nedskärningarna 1927 och 1928 tydligare spänningar inom Tobaks; dels mellan män och kvinnor, men också mellan Malmöavdelningen, som var den som mest berördes av mekaniseringen i denna fas och förbundsledningen i Stockholm. Avdelningens företrädare hävdande männens intressen och ville ta hjälp av politiker och journalister. Förbundsledningen prioriterade organisationens sammanhållning och föredrog förhandlingar framför politiska påtryckningar. Vi ska nu titta närmare på vad som hände på lokal och central nivå inom Tobaks under åren 1927 och 1928.

MALMÖAVDELNINGEN OCH "FRIVILLIGHETENS VÄG"

I början av 1927 hade Tobaks Malmöavdelning 528 medlemmar, varav fyra femtedelar var kvinnor. Varslet i januari berörde avdelningens kärna – de manliga cigarrmakarna, som en gång i tiden hade grundat avdelningen och fortfarande innehade de ledande positionerna. Bland de varslade återfanns exempelvis ordföranden Erik Eriksson, som skulle komma att spela en avgörande roll under den fortsatta händelseutvecklingen. Under Erikssons ledning var Malmöavdelningen betydligt mer aktiv 1927 jämfört med vad som varit fallet under 1921, då det främst var unga kvinnor som förlorade sina arbeten.

---

33 Inkomna skrivelser från Tobaksmonopolet, 27 januari 1927, E03: 2, STF, ARAB.

34 Styrelsens protokoll, 9 april 1927, STM, SM, bilaga I.

Malmöavdelningens reaktion på den nedskärning som aviserades i januari 1927 och uteslutande drabbade manliga cigarmakare var att övertaligheten skulle hanteras med andra medel än uppsägningar. Avdelningen föreslog att Tobaksmonopolet skulle gå ut med erbjudanden om avgångsvederlag särskilt riktade mot gifta kvinnor.³⁵ Detta alternativ, som tillkom på initiativ av Eriksson och kom att kallas "frivillighetens väg" avvek från den linje som Tobaks centralt brukade driva i liknande situationer.³⁶ Redan tidigare hade det emellertid höjts röster just i Malmö för att skydda männens arbeten.³⁷ Avdelningens vägval passar också i en större samhällelig kontext. Debatten om gifta kvinnors rätt till förvärvsarbete var intensiv mot bakgrund av den höga arbetslösheten.³⁸ Även om det inte fanns någon politisk majoritet för liknande lagstiftning på riksplanel var det en utbredd uppfattning av gifta kvinnor på eget initiativ borde träda tillbaka när det rådde brist på arbete. Att kräva ett mer direkt utbyte av personal – d v s uppsägningar av kvinnor istället för män – var knappast möjligt i Tobaks med tanke på kvinnornas stora antal i medlemskåren. Dessutom var en hel del av männen i avdelningen, däribland Eriksson själv, gifta med kvinnor som var anställda på samma fabrik.³⁹

Det rådde inte någon total uppslutning inom avdelningen bakom ståndpunkten att gifta kvinnor borde förmås att sluta. Vid det avdelningsmöte som hölls den 30 januari menade en talare att avdelningen som princip inte borde ägna sig åt att peka ut vem som skulle avskedas.⁴⁰ Detta inlägg är intressant eftersom det ifrågasätter den egentliga skillnaden mellan att bli uppsagd och att bli uppmanad att avgå. "Frivillighetens väg"

35 Protokoll avdelningsmöte, 30 januari 1927, A6, Svenska tobaksarbetareförbundets avdelning i Malmö (STFM), Frans Henrik Kockums tobaksfabrik (FHK), Malmö stadsarkiv (MSA).

36 Förbundsledningen hade under hösten 1921 förordat avgångsvederlag till dem som slutade frivilligt men utan att peka ut någon särskild grupp. Strategin övergavs i början av januari 1922. Styrelsens protokoll, 12 januari 1922, A02: 4, STF, ARAB.

37 Redan 1918 hade Malmöavdelningen föreslagit könskvoterad intagning av lärlingar för att motverka en total kvinnodominans. Norlander (1984) s. 44-45. Se även Pettersson (1999) s. 38.

38 Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* (Lund 1998); Silke Neunsinger, *Die Arbeit der Frauen - die Krise der Männer: die Erwerbstätigkeit verheirateter Frauen in Deutschland und Schweden 1919-1939 = Women's work - men's crisis* (Uppsala 2001).

39 Ungefär en fjärdedel av de manliga cigarmakarna hade fruar som arbetade i företaget i början av 1927. Styrelsens protokoll, 7 februari 1927, STM, SM, bilaga till §3.

40 Protokoll avdelningsmöte, 30 januari 1927, A6, STFM, FHK, MSA.

kanske inte alls var så frivillig om den följdes av ett utpekande av en specifik grupp. Just detta utpekande var också föremål för kritik från ytterligare ett par medlemmar. Majoriteten av dem som yttrade sig i debatten stödde dock Erikssons linje. En talare tillade att det särskilt var gifta kvinnor vars män var anställda av monopolet som borde gå för att bereda andra arbete. Trots att frågan debatterades på ett öppet avdelningsmöte, och i högsta grad berörde kvinnorna i medlemskåren, var det endast män som yttrade sig.

Malmöavdelningens ställningstagande om "frivillighetens väg" framfördes bland annat i en artikel om nedskärningarna som infördes i tidningen *Arbetet*, samt av Eriksson i förhandlingar med Tobaksmonopolet och i samtal med den socialdemokratiska riksdagsledamoten Carl Lovén. Dessa åtgärder saknade förankring hos förbundsledningen och låg utanför de befogenheter som stadgarna angav för en lokalavdelning.

I förhandlingar med Tobaksmonopolet på central nivå påpekade Eriksson, utan att först ha konfererat med de övriga fackliga underhandlarna, "att han trodde att i Malmö fanns gifta kvinnor, som, om de fingo en skäligen engångsersättning voro villiga sluta sin anställning och kunde man då i stället intaga manliga".⁴¹ Arbetsgivarsidans representanter tog av allt att döma intryck av Eriksson. Som nämnts ovan återanställdes en del av de uppsagda männen senare under våren.⁴²

Samtalen med Lovén resulterade i en motion om tobaksarbetarnas svåra situation. Lovén uttryckte stor bestörtning över Tobaksmonopolets försök att göra sig av med de manliga arbetarna.⁴³ Särskilt "absurt" var att företaget så uppenbart bröt mot det manliga familjeförsörjaridealet genom att säga upp män, likt Eriksson, vars fruar också var anställda. Motionen avslogs i riksdagen men Malmöavdelningens försök att använda politiska kanaler fortsatte under sommaren och hösten 1927, efter det att Eriksson tvingats avgå som ordförande.⁴⁴ På sommaren tillsattes en särskild kommitté med uppgift att samla information om vilka procedurer och villkor som hade tillämpats vid tidigare uppsägningar sedan monopolets grundande.⁴⁵ Denna kommitté kontaktade också politiker och lanserade idén att försöka få till stånd en riksdagsmotion med krav på starkare garantier om anställningsskydd för dem som varit anställda i industrin före 1915.

41 Protokoll avdelningsmöte, 12 februari 1927, A6, STFM, FHK, MSA.

42 Cirkulär, 4 april 1927, B03: 4, STF, ARAB.

43 Riksdagens protokoll 1927, Motioner i andra kammaren, 314.

44 Trots rykten om motsatsen tillhörde inte Eriksson dem som blev återanställda och han avgick som avdelningsordförande på sommaren 1927. Däremot kvarstod han som medlem i organisationen och medverkade på kongressen följande år.

45 Protokoll avdelningsmöte, 2 augusti 1927, A6, STFM, FHK, MSA.

Även avdelningens förordande av frivilliga avgångar – inklusive utpekandet av gifta kvinnor – som alternativ till uppsägningar låg fast. I december 1927 beslutade avdelningsstyrelsen att underlätta den då förestående nedskärningen genom att ”vädja till de gifta kvinnor som anser sig vara i sådana ekonomiska förhållanden, som möjliggör att de kunna sluta frivilligt”.⁴⁶ Beslutet, som initierats av den nye ordföranden Mads Madsen fattades enhälligt, föregicks inte av någon debatt i avdelningsstyrelsen. Däremot ifrågasattes det av Maria Lovén på ett avdelningsmöte några dagar senare, då själva turordningslistan var klar. Hon förordade istället att turordningen baserades på yrkesålder, närmare bestämt att urvalet skulle ske bland dem som anställts efter Tobaksmonopolets tillkomst.⁴⁷ Denna linje var, enligt Madsen, inte möjlig att driva gentemot företagsledningen, då den strävade efter att föryngra arbetsstyrkan på grund av de äldres ovilja att arbeta vid maskiner. Ytterligare två manliga ledamöter argumenterade för avdelningsstyrelsens position och mötet avslutades med att Madsen påminde dem som övervägde att sluta frivilligt att anmäla detta inom en knapp vecka.

Det är uppenbart att Malmöavdelningen inte agerade för likabehandling av män och kvinnor ifråga om fördelning av arbete. Uppmaningar om frivilliga avgångar för att undvika uppsägningar riktades enbart mot kvinnor. Idén att ensamstående män skulle lämna sina platser till förmån för familjeförsörjare väcktes aldrig. Det var kort sagt underförstått att männens behov av anställning vägde tyngre än kvinnornas. Denna inställning fick även indirekta konsekvenser för kompensationen till övertaliga arbetare. I samband med förtidspensioneringar och uppsägningar av kvinnor på hösten 1927 skiljde sig kompensationsvillkoren väsentligt från de villkor som gällt för män i samma situation på våren, såväl med avseende på beloppens storlek och utbetalningsterminer. Detta uppfattades som en orättvisa av de kvinnliga medlemmarna, företrädna i avdelningsstyrelsen av Elina Vilén.⁴⁸ Vilén och hennes anhängare krävde samma villkor åt de förtidspensionerade kvinnorna som för männen tidigare och ville helst att kompensationen betalades ut som livränta, snarare än som engångsersättning, vilket också blev avdelningens beslut.⁴⁹ Att Malmöavdelningen ställde sig bakom likabehandling ifråga om kompensation men inte när det gällde företräde till arbete visar på genusrelationernas komplexitet under mellankrigstiden. Samtidigt ska framhållas att männen i avdelningen inte

---

46 Protokoll avdelningsstyrelse, 20 december 1927, A6, STFM, FHK, MSA.

47 Protokoll avdelningsmöte, 23 december 1927, A6, STFM, FHK, MSA.

48 Protokoll avdelningsstyrelse, 19 oktober 1927, A6, STFM, FHK, MSA;
Protokoll avdelningsmöte, 23 oktober 1927, A6, STFM, FHK, MSA.

49 Protokoll avdelningsmöte, 23 oktober 1927, A6, STFM, FHK, MSA.

tog några risker genom att ställa sig bakom kravet på lika kompensation. De riskerade vare sig sina egna jobb eller att själva få lägre kompensation i händelse av övertalighet.

FÖRBUNDSLEDNINGENS MEDELVÄG

Varslet av cigarrmakarna i januari 1927 var den första och enda gången Tobaks ställdes inför uppsägningar som enbart gällde män. Liksom vid tidigare och senare uppsägningar var verkställande utskottets första krav att varslet borde hävas. I andra hand eftersträvades högre kompensation. Förbundsledningen var mycket skeptisk till att försöka påverka Tobaksmonopolet med politiska medel och ville in i det längsta använda förhandlingar som påverkansmedel, det gällde såväl när männens jobb hotades, som när kvinnornas jobb hotades. Att strejka i situationer med arbetsbrist var inte att tänka på, det skulle snarast spela arbetsgivaren i händerna. Politiska påtryckningar kunde visserligen ge fördelar men hotade också att på sikt försvåra förhandlingar och därmed marginalisera förbundsledningen.

Det argument som betonades i ledningens plädering för de varslade männen var deras svårigheter att klara sig i konkurrensen på arbetsmarknaden, inte minst eftersom vissa av dem hade fysiska lyten.⁵⁰ En liknande argumentation användes när uppsägningarna gällde kvinnor i början av 1928, även om det då var kvinnornas ålder, snarare än deras funktionsned-sättningar, som åberopades.⁵¹ Förbundsledningens inledande försvar för de manliga cigarrmakarna byggde inte på männens familjeförsörjansvar, trots att många av dem var gifta och hade barn.⁵² Detta argument kunde däremot användas för att skydda varslade kvinnor.⁵³ Förbundsledningens ovilja att spela på föreställningar om den manliga familjeförsörjaren berodde sannolikt på att situationen i tobaksindustrin faktiskt var annorlunda än i samhället i stort – en hel del av tobaksarbeterskorna var gifta.

I sitt agerande gentemot arbetsgivarparten går det att urskilja vissa

---

50 Utgående skrivelser, 4 februari 1927, B04: 3, STF, ARAB.

51 Utgående skrivelser, 5 januari 1928, B04: 3, STF, ARAB.

52 Familjeförsörjansvaret påtalades dock i ett senare skede för att förmå företaget att betala ut ett högre arbetslöshetsunderstöd. Utgående skrivelser, 22 februari 1928, B04: 3, STF, ARAB.

53 I samband med varslet i oktober 1927 ville förbundsledningen exempelvis ”fästa uppmärksamheten vid de äldre gifta kvinnorna, deras män äro i regeln åldriga och mindre arbetsföra och ha svårt, i vissa fall omöjligt att konkurrera på arbetsmarknaden”. Utgående skrivelser, 27 oktober 1927, B04: 3, STF, ARAB. Se även Utgående skrivelser, 26 februari 1926, B04: 3, STF, ARAB.

skillnader i förbundsledningens tillvaratagande av mäns och kvinnors intressen, men dessa skillnader var ingalunda lika uppenbara som på den lokala nivån i Malmö. Motsättningarna mellan förbundsledningen och Malmöavdelningen framträder klart i de interna protokollen.

När Eriksson, som representant för Malmöavdelningen, inför verkställande utskottets argumenterade för att förmå gifta kvinnor sluta istället för män möttes han av skepsis.⁵⁴ Motargumenten var huvudsakligen av pragmatisk art. Av medlemmarna i verkställande utskottet var det endast Johan Svensson som försvarade kvinnors och mäns lika rätt till arbete på ett principiellt plan. Han framhöll att ”det näppeligen gick att betrakta det som frivilligt då kvinnorna slutar för att de manl skall kunna beredas arbete”.⁵⁵ De övriga talarna tyckte det var orealistiskt att sätta manliga cigarrmakare i maskinarbete, betonade lösningens kortsiktighet (även om männen kunde räddas denna gång så skulle de säkerligen sägas upp senare) samt pekade på ”praktiska problem” (exakt vilka framgår inte av protokollet). Verkställande utskottet uppvisade alltså inte på någon tydlig ideologisk övertygelse om kvinnors och mäns jämlikhet. Utskottet tog inte heller direkt avstånd från Malmöavdelningens linje utan valde att bordlägga frågan. På så vis undvek förbundsledningen att stöta sig alltför mycket med å ena sidan de uppsagda manliga arbetarna och å andra sidan de kvinnliga medlemmarna.

Förbundsledningens reaktioner blev mer distinkta när det visade sig att Eriksson fortsatt driva sin och avdelningens uppfattning i förhandlingarna med Tobaksmonopolet och samtalen med riksdagsledamoten Lovén. Dessa initiativ fördömdes i skarpa ordalag på ett extrainsatt förbundsstyrelsemöte i mars 1927.⁵⁶ Att som Eriksson sätta sig i kontakt med politiker utan att inhämta ledningens tillstånd hotade ”hela grundvalen på vilken vår organisation är bygd”, menade förtroendemannen Albin Kindstrand.⁵⁷ Förbundsstyrelsen antog också ett uttalande om likabehandling:

Beträffande FSs principiella ställning till avskedande av kvinnliga arbetare för att bereda manliga cig arbetare arbete hävdar FS den bestämda uppfattningen att alla medl behandlas lika. Är minskning av arbetsstyrkan nödvändig hävdas den av förbundet tidigare intagna ståndpunkten.⁵⁸

Uttalandet, som tog avstånd från uppsägningar av kvinnor för att rädda jobben för manliga arbetare, bör främst ses som en intern markering, riktad mot medlemmarna. Det följdes inte av några direkta protester

---

54 Styrelsens protokoll, 31 januari 1927, A02: 5, STF, ARAB.

55 Styrelsens protokoll, 31 januari 1927, A02: 5, STF, ARAB.

56 Styrelsens protokoll, 2-3 mars 1927, A02: 5, STF, ARAB.

57 Styrelsens protokoll, 2-3 mars 1927, A02: 5, STF, ARAB.

58 Styrelsens protokoll, 2-3 mars 1927, A02: 5, STF, ARAB.

gentemot Tobaksmonopolet. Innebörden av den ”tidigare intagna ståndpunkten” är inte helt klar. Uttalandets upphovsman, samme Svensson som i verkställande utskottet försvarat kvinnorna, syftade antagligen på uppsägningar baserade på anställningstid, vilket var förbundets traditionella hållning. Indirekt var uttalandet på så vis också ett avståndstagande från väg som beträts i Malmö, med uppmaningar om frivilliga avgångar bland gifta kvinnor. Det är dock inte säkert att denna innebörd uppfattades av alla inblandade. I en skrivelse till Tobaksmonopolets styrelse en månad efter det extra styrelsemötet nämndes ”frivillighetens väg” som en helt acceptabel lösning av ombudsmannen.⁵⁹ I december 1927 betraktade förbundsstyrelseledamoten John Dahlberg det som ”fullt motiverat” när Malmöavdelningen vädjade till gifta kvinnor att sluta frivilligt.⁶⁰ Dahlberg hade bara någon månad tidigare på ett avdelningsmöte förklarat betydelsen förbundsstyrelsens uttalande från i mars, som var ”den att alla ha lika rätt till arbete, den gifta kvinnan såväl som mannen”.⁶¹

Ledningens position liknar den inflytelserika ”medelvägsmanlighet” som historikern Renée Frangeur urskiljt i den svenska samhällsdebatten under 1920- och 1930-talen.⁶² I frågan om gifta kvinnors rätt till förvärvsarbete var regeringsledamöters och fackliga ledares inställning ofta motsägelsefull, men styrdes i slutändan av pragmatiska överväganden. Giftna kvinnors skulle inte tvingas bort från arbetsmarknaden, men de fick gärna lämna plats på eget bevåg åt dem som mer behövde inkomster.

Förbundsledningen var dock mån om att övertaliga män och kvinnor skulle kompenseras på samma grunder. I förhandlingarna om de varslade manliga cigarrmakarna drev förbundets representanter linjen att de borde få ett understöd motsvarande 70 procent av sina tidigare inkomster, vilket hade varit det understöd som tillerkänts övertaliga kvinnor året innan.⁶³ Förbundsledningen reagerade också på att de kvinnor som gjordes övertaliga 1927 inte fick motsvarande kompensation. När frågan behandlades av verkställande utskottet i oktober presenterade ordföranden en statistisk sammanställning som påvisade stora skillnader i de belopp som tillerkänts uppsagda män respektive kvinnor och ”hävdade förbundets skyldighet att skapa likartade rättigheter och villkor i dessa fall”.⁶⁴ Utskottet beslutade att ”samma belopp som utgått till männen skall ligga till grund för kvinnorna,

---

59 Utgående skrivelser, 4 april 1927, B04: 3, STF, ARAB.

60 Protokoll avdelningsmöte, 23 december 1927, A6, STFM, FHK, MSA.

61 Protokoll avdelningsmöte, 25 november 1927, A6, STFM, FHK, MSA.

62 Frangeur (1998) s. 23-26 samt 354-355.

63 Utgående skrivelser, 4 april 1927, B04: 3, STF, ARAB.

64 Styrelsens protokoll, 25 oktober 1927, A02: 5, STF, ARAB.

omräknat efter inkomst, med tillägg för de högre åldrarna”.⁶⁵ Inte heller ville förbundsledningen se att kompensationen differentierades på basis av civilstånd.⁶⁶ Gifta kvinnor skulle få samma ersättning eller understöd som ogifta.

Att Tobaks ledning så tydligt krävde likabehandling ifråga om avgångsvederlag står i kontrast till dess icke existerande engagemang för löneutjämning mellan könen under monopoltiden. Kravet på lika lön för lika arbete övergavs i praktiken då det riskerade att leda till sänkning av männens löner snarare än till höjning av kvinnornas löner.⁶⁷ Ett belysande exempel på Tobaks inställning i lönefrågan är när det visade sig att de män som återanställdes på våren 1927 blev satta på samma arbetsuppgifter som tidigare utförts av kvinnor och erbjudna samma löner som kvinnor. Förbundsledningen argumenterade då att det rörde sig om ett avtalsbrott, männen skulle inte behöva arbeta för ”kvinfolöner”.⁶⁸ Ledningens uppfattningar i frågorna om löner respektive avgångsvederlag kan synas inkonsistenta. I det här sammanhanget bör dock påpekas att det för Tobaks, liksom många andra fackförbund, var en fundamental princip att de löner som en gång etablerats i avtal inte sänktes. Vidare skulle arbetare som omplacerades på nya arbetsuppgifter inte drabbas av alltför stora inkomstförluster.⁶⁹ Detta hävdades också i fall då kvinnor blev omplacerade.

Ansträngningarna för kompensation på lika villkor var endast delvis lyckosamma. Tobaksmonopolets erbjudanden om avgångsvederlag på våren och hösten 1927 var betydligt lägre då det gällde kvinnor, inte bara i absoluta tal utan också i förhållande till tidigare inkomster. Internt beskylldes Malmöavdelningen för att ha undergrävt förhandlingspositionen, då den tidigare på året argumenterat för att det fanns många gifta kvinnor som redan var försörjda och kunde tänka sig att sluta mot en mindre ersättning.⁷⁰ På hösten 1927 accepterade förbundets underhandlare ett bud som innebar en viss förbättring i förhållande till vad som erbjudits tidigare under året men faktum kvarstod att övertaliga kvinnor fick lägre kompensation än män.

Kompromissen kom också att uppfattas som ett svek och bidrog till att motsättningarna mellan män och kvinnor inom fackförbundet kom upp till ytan på ett sätt som saknade motsvarighet i dess tidigare historia. Kvinnorna tvivlade på att de fackliga representanterna gjorde sitt yttersta när

---

65 Styrelsens protokoll, 25 oktober 1927, STF, ARAB.

66 Utgående skrivelser, 27 oktober 1927, B04: 3, STF, ARAB.

67 Norlander (1984) s. 38.

68 Utgående skrivelser, 4 april 1927, B04: 3, STF, ARAB.

69 Se Karlsson (2008) kapitel 11.

70 Styrelsens protokoll, 22 november 1927, A02: 5, STF, ARAB.

kvinnjobb hotades. Misstron manifesterades först genom att de kvinnor som blev uppsagda i Stockholm i början av 1928 bildade en delegation för att själva förhandla med företagsledningen.⁷¹ Stockholmskvinnorna, med Anna Larsson i spetsen, mobiliserade också sina krafter på förbundets kongress 1928, då de erövrade en majoritet av avdelningens ombud. Förbundsledningen, genom ombudsmannen Axel Eliasson, nekade till anklagelserna om att inte ha "visat tillräckligt intresse för kvinnornas sak".⁷² Samtidigt uppmanade han kvinnorna att visa större engagemang i förbundets verksamhet. Liknande argument framfördes av andra manliga förbundsstyrelseledamöter, exempelvis Åke Fridolf, Stockholm: "Då kvinnorna beklaga sig över för litet beaktande, måste dock sägas, att de ej ha stort förtroende för sig själva, då de ej förskaffat sig fler platser i förbundets ledning".⁷³ I en replik menade Helmi Sweins att kvinnornas ointresse för det fackliga arbetet delvis hängde samman med arbetsgivarpartens bemötande. "Då vi komma med någonting till arbetsledningen, går det aldrig att få några medgivanden om vi ej ha en karl med oss", påpekade hon.⁷⁴

Förbundsledningens bemötande av kvinnornas kritik kan tolkas på två sätt. En välvillig tolkning är att det rör sig om ett klassiskt principal-agent problem där en medlemsgrupp i organisationen saknade insyn i ledningens agerande och därför tvivlade på att deras intressen blivit tillvaratagna. En mindre generös tolkning är att organisationens ledning visste med sig om att den inte agerat med tillräcklig kraft för kvinnorna. Ledningen förnekade först sveket men när dessa argument inte övertygade försökte den skjuta över skulden på kvinnorna själva. I vilket fall visar debatten att det i Tobaks var underförstått att män och kvinnor skulle behandlas lika. Debatten handlade inte om kvinnors rätt att förvärsarbeta som princip utan om vad förbundsledningen hade, respektive inte hade, gjort för att åstadkomma likabehandling.

SLUTSATSER

Den här uppsatsen har handlat om Tobaks agerande under 1920-talet, en period som präglades av omfattande personalnedskärningar. Min

---

71 Styrelsens protokoll, 6 februari 1928, STM, SM; Styrelsens protokoll, 14 februari 1928, A02: 5, STF, ARAB.

72 *Protokoll från Tobaksindustriarbetareförbundets kongress* (1928) s. 16.

73 *Protokoll från Tobaksindustriarbetareförbundets kongress* (1928) s. 19. Samma bild av kvinnor förekom även inom politiken under 1920-talet. Östberg (1997) s. 81-82.

74 *Protokoll från Tobaksindustriarbetareförbundets kongress* (1928) s. 20.

ambition har varit att komplettera och problematisera förbundets officiella historieskrivning, enligt vilken det fanns motsättningar mellan lokalavdelningen i Malmö och förbundsledningen i Stockholm och där den sistnämnda hävdade manliga och kvinnliga medlemmars lika rätt i samband med uppsägningar. Mina undersökningar har bekräftat de tydliga skillnaderna mellan organisationens lokala och centrala nivåer. Motsättningen mellan avdelningen och förbundsledningen kan betraktas som en klassisk konflikt mellan olika beslutsnivåer i en hierarkisk organisation där befattningshavare på högre nivåer lägger större vikt vid organisationens överlevnad gentemot de lokala befattningshavarnas hävdande av gruppintressen. Utbytet av de varslade männen mot kvinnor på våren 1927 tillkom på initiativ av lokalavdelningen i Malmö och saknade förankring hos förbundsledningen. Händelsen fick förbundsledningen att läxa upp lokalavdelningen och dess ordförande och istället anta ett uttalande om likabehandling av män och kvinnor. Uttalandet följdes dock inte upp av någon officiell protest mot Tobaksmonopolets utbyte av kvinnor mot män. I det avseendet var de anklagelser som artikulerades på kongressen 1928 om den bristande intensiteten i förbundsledningens engagemang för kvinnliga medlemmar befogade. Sitt ställningstagande för likabehandling till trots accepterade ledningen också att facket lokalt medverkade till att uppmuntra frivilliga avgångar bland gifta kvinnor. Men även om Tobaks var en organisation där männen innehade de ledande positionerna var kvinnornas majoritet i medlemskåren stor och deras intressen kunde inte helt förbises. Förbundsledningen efterlevde principen om likabehandling i så måtto att den använde samma påverkansmedel för att skydda övertaliga män och kvinnor. Oavsett om det gällde män eller kvinnor ville ledningen förhandla direkt med Tobaksmonopolet och undvika politisk inblandning. I kontrast till när det gällde löner, verkade förbundsledningen också aktivt för högre kompensation åt uppsagda arbetare, efter samma villkor för män och kvinnor.

ARBETSLINJEN, LATMASKEN OCH HÄNGMATTAN

Mikael Ottosson & Calle Rosengren

Vid en betraktelse av det västerländska samhället framstår såväl arbete som våra föreställningar om arbete som centrala. Vi har genom historien ägnat mycket tid, möda och kraft åt att både utföra och reflektera över eget och andras arbete. Utöver att arbeta har vi skapat teologiska och politiska system för att hantera arbete och fördelningen av arbetets frukter. Ett förhållande som i och för sig inte är så märkligt med tanke på att vi på olika sätt varit beroende av arbete. För många har en hotande nöd varit en drivkraft. Människor har strävsamt lagt sin tid och sina kroppar på egna eller andras jordbruk, fabriker, verkstäder och hushåll för att få mat på bordet. För andra har arbetet varit intressant då de levt av, och exploaterat, andras arbete. Samtidigt är arbetets centrala position på många sett märklig. Trots att industrisamhället medfört en dramatisk produktivitetsökning förväntas vi arbeta både mer och längre. Vi arbetar också allt mer trots att behovet av arbetskraft aldrig varit så lågt.¹

Vad är då arbete och vem är det som arbetar? Vad är inte arbete och vem är det som inte arbetar? I denna text utgår vi inte från en allmän och generell definition av begreppet arbete, utan vi försöker snarare föra en diskussion utifrån vad som i en svensk kontext betraktas som arbete. Följaktligen blir det intressant att titta på de normer och värderingar som kringgärdar arbete och försörjning.²

---

1 För produktivitetsökningen se Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia: tillväxt och omvandling under två sekel*, (Stockholm 2007). Frågan om "arbetets norm" och teknologi reses av Roland Paulsen, *Arbetsamhället: hur arbetet överlevde teknologin*, (Malmö 2010).

2 Jmf Calle Rosengren, *Arbetstidens symbolvärde: om historisk kontinuitet och förändring i synen på arbetstid samt normers inverkan på arbetstidens gestaltning*, (Stockholm 2009).

ARBETARE OCH ICKEARBETARE

Om vi intresserar oss för vad som skiljer arbete från andra mänskliga sysslor måste dessvärre konstateras att traditionell samhälls- och humanvetenskap inte ger oss något entydigt stöd. Oavsett om vi tar vår utgångspunkt i en historiematerialistisk eller en liberal tradition definieras arbete vanligen som antingen lönearbete eller egenarbete förbundet med en kapitalistisk varumarknad.³ I takt med att det klassiska egenarbetet, personifierat av småbonden och hantverkaren, under 1900-talet relativt sett har minskat i västvärlden, har lönearbete också blivit den vanligaste försörjningsformen. Ett förhållande som har fått begreppsliga konsekvenser. Arbete har i vetenskapliga och politiska sammanhang många gånger kommit att bli i stort sett detsamma som lönearbete.⁴

Denna definition förmår dock inte att ringa in den betydelse som vi i vårt vardagliga språkbruk lägger i begreppet. I dagligt tal ger vi ”arbete” en betydligt vidare betydelse som snarare ligger närmare ”det som utförs i nödvändighetens sfär”.⁵ Det som görs utanför marknaden, exempelvis hushållsarbete, reparationer av det egna hemmet och trädgårdsodling, ses som nyttigt, ärbart och strävsamt – kort sagt som arbete.

Om vi nu tycker att arbete som begrepp är problematiskt kanske vi istället skall rikta vår blick mot det som inte är, mot ickearbetet, efter sprickorna i muren, efter avvikelserna i mönstret. Om vi vill studera ett fenomen eller en företeelse kan det vara en fruktbar utgångspunkt att också betrakta dess motsats. Om något är varken eller måste det kontinuerligt formas i spänningsfältet till sin egen negation. Om den som arbetar är svår att finna kanske latmasken, den som inte arbetar, på ett tydligare sätt sticker ut från mängden och är mer synlig. Utifrån vår vardagserfarenhet är det kanske också så. Även om vi vänder bort blicken, ser vi den arbetslöse och uteliggaren lättare än busschauffören och snabbköpskassörskan. Vi ser de som inte arbetar bättre än de som arbetar. Samtidigt är vi kanske också ”icke-människor” med negativa identiteter. Vi vet inte riktigt vad vi är, men vi vet minsann vad vi inte är. Vi är i vart fall inte lata!

Vi kan konstatera att bilden av latmasken har förföljt oss genom historien och i olika sammanhang lyfts fram i samhällsdebatten.⁶ Beroende

---

3 Carl-Henric Grenholm, *Arbetets mening: en analys av sex teorier om arbetets syfte och värde*, (Uppsala 1994); Jan Christer Karlsson, *Begreppet arbete: definitioner, ideologier och sociala former*, (Lund 1986).

4 André Gorz, *Arbete mellan misär och utopi*, (Göteborg 2001).

5 Utrycket ”nödvändighetens sfär” används av Karlsson (1986) för att definiera begreppet arbete.

6 Se exempelvis Arne Helldén, *Arbete: ur arbetets idéhistoria*, (Stockholm 1979) och Grenholm, (1994).

av sammanhang har olika karaktärer lyfts fram. Som varnande exempel, hotande i en snar framtid om vi inte gör någonting, finner vi figurer som sjukskrivna och arbetslösa, kabelbrännare, hippies, bankrånare och horor. Genomgående har också arbete kopplats till både kroppslig och psykisk hälsa.⁷ Motsatsen till arbete, att inte arbeta, har setts som osunt och nedbrytande.

Låt oss ta vår utgångspunkt i två kända personer; två personer som är kända för att inte ha arbetat; en tecknad och en medial kändis, Kronblom och Clark Olofsson? Vad är det för likhet mellan en tecknad latmask i det svenska folkhemmet och en av svensk kriminalhistorias mest kända våldsbrottslingar? Även om de till synes är väsensskilda finns det uppenbara likheter mellan dem. En likhet är att de lever sina liv i offentlighetens ljus. Även om Clark Olofsson (numera Daniel Demuynck) finns på riktigt kom han att bli som Kronblom, en följetong i tidningen. Båda två har sina reella förlagor, men det är inte förlagorna, utan det är de mediala karaktärerna som har blivit kända. Elov Persson skapade seriefiguren Kronblom 1927 och Clark Olofsson blev riksbekant efter ett polismord 1969. Den ene blev känd för att såväl bildligt som symboliskt ligga på sofflocket och den andre blev känd för sin våldsamhet och ”notoriskt kriminella läggning”. För att hålla oss kvar i frågan om arbetet och dess gränser kan vi säga att både Clark Olofsson och Kronblom befinner sig utanför det tillåtna, de bryter båda mot arbetets norm. Ingen av dem har heller blivit känd för att de arbetat – snarare motsatsen.

Vad är det för mening med att lyfta fram Kronbloms och Olofssons mer eller mindre obefintliga förhållande till arbete? Vad har de att säga oss om arbete och ickearbete? I varje tid och i varje samhälle har de misslyckade, och om de gått att uppbringa också de avskräckande, karaktärerna lyfts fram. Lokalsamhällets tjuvar och mördare har trängts med dess horor och fyllerister i stupstocken på kyrkbacken; de har piskats på torget; eller i dagens något större arena förevisats på tabloidernas löpsedlar. Med en skräckblandad förtjusning har människor därpå häcklat de utsatta och stött ut dem ur sin gemenskap. Samtidigt har vår skräck ständigt varit närvarande – skrällen för att själva bli märkta. Det är antagligen även därför vi inte bara tittar på löpsedlarna, utan också köper tabloiderna och spottar på de utsatta. I olika grad kan vi se oss själva i deras förvridda karaktärer och i deras handlingar. Om inte annat har vi kanske en undertryckt vilja att se oss själva – vi dras till de utpekades framlyfta dekadens, deras sexuella utagerande, deras fylleri och lastbarhet som flugor till en färsk komocka. Dessa människans svagheter har makten sällan missat att utnyttja, det är ingen slump att stupstocken ställdes på kyrkbacken. Det normala har kon-

7 Paulsen (2010); Lennart Hallsten, ”Arbetslöshet och psykisk ohälsa 1980-1996: en metaanalys”, *Arbete och hälsa*, 1997:28.

struerats genom att de avvikande fått fungera som pedagogiska exempel på hur man inte skulle bete sig. När de svagas moraliska brister har lyfts fram till allmän varnagel har man samtidigt skapat nyttiga och användbara demoner.

En av dessa, av människor skapade, demoner som under alla tider har förföljt oss är den late, den som inte arbetar och gör rätt för sig, den som förlösar Guds, nationens, sin egen, eller en potentiell arbetsgivares tid genom sin överksamhet eller oaktsamhet. I den meningen är Kronbloms omoral och farlighet fullt ut jämförbar med Olofssons. Detta då de inte arbetat, då de rentav har en patologisk motvilja mot arbete, och de pekats till följd av detta också båda ut som tvivelaktiga och misslyckade existenser.

Samtidigt är kopplingen mellan överksamhet och omoral inte entydig, utan beroende av faktorer som klass, kön, etnicitet och ålder. Vad som är överksamhet varierar också över tid varför frågan om vad som är arbete eller inte kan besvaras utifrån sysslan i sig, utan vad som är arbete är i allra högsta grad socialt och kulturellt betingat. Det som klassats som sysslolöshet om det utförts av medelålders vuxna män har setts som helt acceptabelt om det utförts av exempelvis barn. Handlingar som setts som utslag av sysslolöshet om de utförts av arbetare har inte bara setts som acceptabla, utan till och med som naturliga och moraliskt riktiga om de utförts av människor från adel och borgerlighet. Arbetare och bönder har satts på tukthus samtidigt som män och kvinnor från bättre förhållanden ostört har kunnat ägna sin tid åt att rida eller promenera. Utifrån klass, genus, etnicitet och ålder har såväl informella normer som formell lagstiftning gjort skillnad på ”de icke arbetande”. Det är uppenbart att denna arbetets och sysslans norm inte varit jämlik, utan att den gjort och gör åtskillnad mellan olika människor.

Den som verkligen kvalificerar sig som ickearbetare är dock den utslagne missbrukaren, uteliggaren. En existens vars egenskaper förenar och förstärker Kronbloms och Olofsons karaktärsdrag. De lönearbetar sällan eller sporadiskt, utan de livnar sig på varierande former av bidrag och kriminalitet. Arbetstidens förändring har också inneburit att avståndet mellan den utslagne och lönearbetet har ökat. I en allt hastigare process har arbetsmarknaden segmenterats.⁸ De tillfälliga hugg som förr stod att få som stuvare i hamnarna, enklare passningsjobb eller säsongarbete inom jord- och skogsbruk är idag bortrationaliserade.

Få människor är dock överksamma och många av de sysslor som utförts av ”de lata och sysslolösa” innebär en hög grad av strävsamhet och stora ansträngningar. Exempelvis har stora delar av skrothanteringen sedan länge utförts av manliga missbrukare som fått ansenlig del av sin

8 Beatriz Lindqvist & Mats Lindqvist, *När kunden är kung: effekter av en transnationell ekonomi*, (Umeå 2008).

försörjning genom att skala och bränna kabel. En hantering som måste ses som riskfylld, smutsig och ansträngande. Detta till trots räknas kabelbrännaren som både sysslös och lat. I den officiella statistiken som i kvantitativa termer beskriver förhållandet mellan de arbetande och de icke arbetande räknas kabelbrännarna till och med som sjukskrivna, arbetslösa eller uppbärande sjukersättning. Detta trots att den både fysiskt tunga och miljöfarliga kopparhanteringen är en komplex verksamhet. Liksom för många andra sysslor krävs det en omfattande planering för att hantera myndigheter, konkurrenter och kunder. Kabelbrännaren har en nära relation till marknaden och har troligen en bättre uppfattning om dagspriset på olika metaller än läsarna av denna text.⁹ På samma sätt misstänker vi att inte heller Clark Olofssons verksamhet medger att man ligger på latsidan.

Vad gör de då om de inte arbetar? Om normen enbart är att man "skall arbeta i sitt anletes svett" är frågan om inte kabelbrännaren skulle klassas som arbetare medan läsaren av denna text borde kallas för dagdrivare. Då detta inte är fallet innebär det att också sysslans art och sammanhang spelar in. Den som köper och bearbetar kabel arbetar medan den som skäl och bränner kabel gör någonting annat. En del av arbetets gränser är tveklöst moraliska. Den prostituerade, horans eller "glädjeflickans" försörjningsmönster visar att inte bara explicit kriminalitet diskvalificerar utan att det också handlar om moraliska föreställningar om olika sysslors ärbarhet. Arbetets och sysslöshetens normsystem är uppenbarligen en komplex historia där en individ är flitig eller lat beroende på det sammanhang individen finns och verkar inom.¹⁰

Vi kan då fråga oss vilka karaktärer det är som har burit upp rollen av latmaskar och slashasar genom historien? Vilka är det som hållits fram som varnande exempel? Vilka är det som har betraktats som tärande och parasiterande på samhällskroppen? Vari ligger förbindelsen mellan 1800-talets "lösdrivare", folkhemmets Kronblom och våra nutida "bidragsätare"? I en allmän mening kan vi att se denna process går uppifrån och ner. Det är som regel den starke som trycker till den svage. Det är borgaren som kallar de arbetssökande för patrisk. När "en svensk" har kallat någon för "spagge", "gipskatt" eller "svartskalle" har han eller hon inte bara pekat ut någon som utlänning och invandrare, utan också sagt något om sin

---

9 Kabelbränning och kabelstölder har troligen förekommit så länge det funnits elektricitet och kablar. Verksamheten innebär att kablar skalas och bränns för att frilägga metaller, exempelvis koppar. Förutom att verksamheten många gånger är illegal innebär den en negativ miljöpåverkan och är sedan många år förbjuden. I takt med att metallpriserna stigit har dock kabelstölder och kabelbränning blivit allt vanligare. Se exempelvis "Kopparpriset upp 30 % på två veckor", *Svenska dagbladet*, (16/5 2006).

10 Paulsen, (2010).

syn på personens förhållande till arbete och arbetsliv. Det amerikanska slangordet för italienska invandrare, ”degos”, har i en svensk kontext kommit att betyda både lat och utlänning. Den som vilar degar. Detta trots att dego (alt. dago) etymologiskt har sitt ursprung i benämningen på till USA invandrade italienska grovarbetare, ”day-laborers”, en grupp daglönare som verkligen fick arbeta hårt.

Samtidigt verkar processen vari den late konstrueras också i den andra riktningen. Arbetarklassen har skapat en arbetsanknuten identitet genom att monopolisera arbetet. I arbetarens blick har borgaren setts som lat. Borgarna kallades förr för ”rentierer” och ”gulaschbaroner” medan vi idag har närmare till ”finansvalpar” och ”klippare”, uttryck som förkroppsligar (fysiskt) ickearbete. I arbetarens ögon har tjänstemannen och kapitalägaren inte vare sig arbetat eller varit riktiga män, utan snarare parasiterat på produktionen. I denna kulturs normsystem delar borgaren oförmågan att arbeta med kvinnan, ”kärringen”. Det gäller att arbeta ”som en riktig man”. I en maskulint präglad arbetarkultur ses kvinnor som svaga och trötta mot slutet av dagen medan en man är stark och likt en evighetsmaskin oförtrutet arbetar vidare.¹¹

DEN LATE OCH ARBETSTIDENS LÄNGD

Trots att de problem som är förknippade med begreppet arbete (och ickearbete) på intet sätt är lösta vill vi att denna text landar med en empirisk tillämpning. Genom att diskutera lathet har vi pekat på möjligheten som ligger i att utgå ifrån arbetets gränser snarare än dess innehåll. När det gäller en möjlig tillämpning finner vi den i frågan om arbetstid. Lönearbete avgränsas per definition i tid och vanligtvis i rum varför det ligger nära till hands att koppla lathetsdiskussionen till arbetets avgränsning från det andra, vilan, ledigheten och fritiden.

Under hela industrialismens historia kan vi se en politisk strävan att begränsa eller sänka arbetstiden. Under 1900-talets inledning uttrycktes denna vilja i ett krav på åtta timmars arbetsdag. Ett krav som både formerade och bars upp av arbetarrörelsen. Under 1900-talets andra hälft formulerade kvinnoorganisationer och en antikapitalistisk ungdomsrörelse krav på att arbetstiden skulle sänkas till sex timmar.¹²

---

11 Mikael Ottosson & Calle Rosengren, ”I nationens intresse – arbetstiddebatten 1918-1921”, *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 15:3 (2009:B).

12 Tommy Isidorsson, *Striden om Tiden: arbetstidens utveckling i Sverige under 100 år i ett internationellt perspektiv*, (Göteborg 2001); Alf O Johansson, *Den effektiva arbetstiden: verkstäderna och arbetsintensitetens problem 1900-*

Varje tid har sina begrepp eller om man så vill samtalsordningar där olika begrepp uppnår en så central position att ingen kommer förbi dem. Om arbetstidsförkortning stått i den politiska retorikens centrum under en stor del av 1900-talet har denna begreppsliga position under det tidiga 2000-talet intagits av begreppet "arbetslinjen". Ett begrepp som används i olika sammanhang samtidigt som dess mening, betydelse och innebörd inte alltid är helt uppenbar. Ingen kommer dock undan, oavsett om samtalet rör arbetsrätt, skatter, sjukförsäkringar eller utbildning måste man förhålla sig till arbetslinjen. Idag tävlar därför allianspartierna och oppositionen om vem som bäst kan hävda denna arbetslinje. Allianspartierna slår sig på bröstet och säger sig stå för en konsekvent arbetslinje medan socialdemokratin yrvaket försöker återerövra ett begrepp som man trodde sig äga.¹³

Vi kan utan större problem konstatera att diskussionen om arbetstidsförkortning idag är politiskt död och att man i debatten snarare talar om att arbetstiden måste öka.¹⁴ Det politiska samtalet handlar om att skapa mer arbete snarare än mindre. Utifrån resonemangen som fördes ovan frågar vi oss om "den late" är en karaktär som har använts i denna retoriska omsvängning. Är det så att den som önskar minska arbetstiden, sett utifrån "arbetets norm" förespråkar ett större inslag av icke arbete, av sysslolöshet och därmed av lathet.

I vårt sökande efter den late förespråkaren för kortare arbetstid har vi stött på en gammal bekant. En individ med lite bättre hållning än Kronblom, något timidare uppsyn än Clark Olofsson och med lite mindre skägg än Peps Persson, men i allt annat sig lik. Hämningslöst njutandes sitt arbetsbefriade tillstånd utan en tanke på vare sig miljö, dagisplatser eller svältande barn i Afrika. Vid en ytlig betraktelse är karaktären vilsamt tillbakalutad, kontemplerande livet och dess vedermodor. Latmasken vilar sig liggande på ryggen med en mobiltelefon eller i bästa fall en bok i handen.

1920, (Uppsala 1977); Mikael Ottosson & Calle Rosengren, "Peps, SAF och sextimmarsdagen", *Arbetsmarknad & Arbetsliv* 15:1 (2009:A); Ottosson & Rosengren (2009:B); Christer Sanne, *Arbetets tid: om arbetstidsreformer och konsumtion i välfärdsstaten*, (Stockholm 1995).

13 Malin Junestav, *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930-2001*, (Uppsala 2004); Henric Oscarsson, "Arbetslinjen och språkets makt", Henrik Oscarssons blogg 14/9 2009, <<http://www.henrikoscarsson.com/2009/04/arbetslinjen-och-sprakets-makt.html>>, (1/8 2010); Paulsen (2010).

14 I dagspressens debattartiklar, oavsett tidningens politiska färg, återkommer denna ståndpunkt näst intill dagligen. En längre argumentation i bokform återfinns exempelvis i Gunnar Wetterberg, *Arbete: välfärdens grundval* (Stockholm 2004).

Tidigare under 1900-talet, när kökssofforna ännu var en realitet, låg latmasken på sofflocket. Mot 1900-talets slut, kanske påverkad av sydländska influenser, porträtteras latmasken allt oftare liggande i sin hängmatta.

I MILJÖPARTIETS SVERIGE ligger Maria Wetterstrand hellre i hängmattan än arbetar. Förslaget om medborgarlön är slopat, men kravet på friår har man kvar. Foto: ELLINOR COLLIN och CORNELIA NORDSTRÖM

Bild 1. Latmasken Maria Wetterstrand i hängmattan.

Källa: Fotomontage på Expressens ledarsida, 31/3 2010

Det visar sig också att det är förespråkare för kortare arbetstid som hamnar i detta viloläge.¹⁵ I en debattartikel i *Västervikstidningen*, ”Miljöpartiets siestapolitik”, illustreras moderaten Tomas Tobés formulering ”siestapolitik” med bilden av en hängmatteliggande man.¹⁶ Samma bild används av liberala *Sydsvenska Dagbladet* när man skall illustrera repliken av Miljöpartiets Ulf Holm. Intill debattinlägget placerar redaktionen – ja, just det – en man i en hängmatta. Under denna hängmatta ser vi också en försåtlig bildtext, ”Jobbpolitik?”.¹⁷ När idéer om arbetstidsförkortning skulle illustreras under våren och försommaren 2010 blev siestor och hängmattor vanliga retoriska grepp. Ett ytterligare exempel på ett osunt hängmatteliggande finner vi i *Expressen* 31/3 2010 under rubriken ”Latmaskarna” där Miljöpartiets språkrör Maria Wetterstrand avporträtteras. I

15 Se exempelvis Tomas Tobé, ”Sverige har inte råd med siestapolitik”, *Sydsvenska dagbladet* (14/5 2010).

16 Tomas Tobé, ”Miljöpartiets hängmattepolitik”, *Västervikstidningen* (1/8 2010).

17 *Sydsvenskan* opinion, *Sydsvenska Dagbladet* (26/5 2010).

artikeln går Expressens ledarskribent till storms mot miljöpartiets politik inom arbetslivsområdet. Texten illustreras av ett fotomontage där man med hjälp av sax och klister har placerat Maria Wetterstrand i ett passivt och arbetsbefriat tillstånd. Givetvis ligger hon i en hängmatta.¹⁸ Hon ser ut att trivas rätt bra. Leende ligger hon och läser vad vi får förmoda är en god bok.

De illustrerande bilderna och bildtexterna är avsiktligt valda för att förstärka ett politiskt budskap. Text och bild får samverka och i kombinationen uttrycker man det som inte kan skrivas.¹⁹ Läsaren och betraktaren får själv tänka att Holm och Wetterstrand minsann är ena riktiga latmaskar. Den i hängmattan liggande latmasken ses som representerande det onda och sjuka, det parasiterande lata. Latmasken äter sig in i frukten och förtär den inifrån. Hängmatteliggen bryter med sitt prat om kortare arbetstid ner vår moral. De som argumenterar för kortare arbetstid rycks med fast hand ned från barriaderna och placeras, med några retoriska finter, i skamvrån, i hängmattan.

Argumentationen kring arbetstidens längd har alltid förts utifrån moraliska argument – det har hävdats att man inte mår bra av för mycket ledighet. Att arbetare riskerar att hemfalla åt TV-tittande, dryckenskap och omoral. Ett genomgående argument har också varit att vi har ett ansvar för nationens välgång. Sedan kraven på kortare arbetstid började drivas under slutet av 1800-talet har hävdats att nationens arbetskraft inte längre skulle räckta till. Icke-arbete formuleras därmed inte bara som överksamhet, utan som en konsumtion som sker på de svagas bekostnad.²⁰ Genom att ha blivit placerade i hängmattor har Maria Wetterstrand och Ulf Holm gjorts till osolidariska konsumenter av ett gemensamt producerat välstånd. Att konsumera resurser genom att ligga i hängmattan är riktigt allvarligt då det innebär att man drar sig undan sitt samhällsansvar. Den som vill arbeta mycket är en god och beundransvärd person medan den som vill arbeta lite mindre blir en osolidarisk samhällsparasit.

Kortare arbetstid blir därmed detsamma som ökad överksamhet och ett angrepp på samhällets välbefinnande. I retoriken ses arbetet som viktigt, men det motiveras inte av personlig vinning eller för att uppnå hög levnadsstandard, utan av solidaritet med de svaga. Vi är som medborgare skyldiga att arbeta och vi kan möjligen göra oss förtjänta av arbetsvila eller rekreation.

---

18 ”Latmaskarna”, *Expressen* (31/3 2010).

19 Ottosson & Rosengren (2009:A).

20 Jämför Ottosson & Rosengren 2009:A och Ottosson & Rosengren 2009:B.

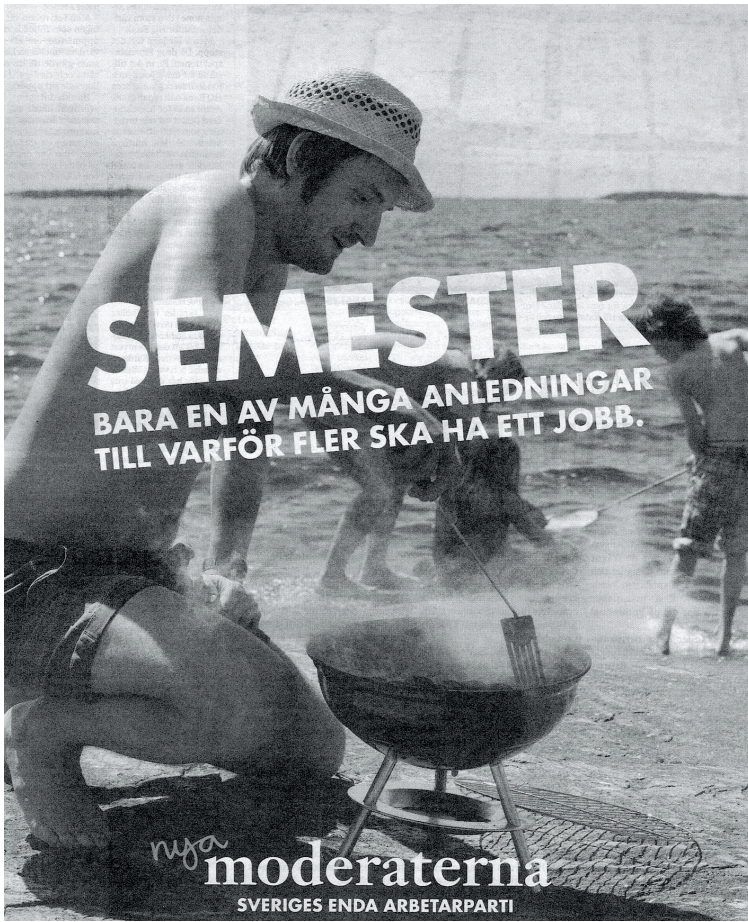

Bild 2. "De nya moderaternas" arbetslinje

Källa: Annonc i Sydsvenska Dagbladet Snällposten, 31/8 2010

Med braskande helsidesannonser på bästa plats gör de nya moderaterna, numera "Sveriges enda arbetarparti", reklam vari arbetslinjen uttolkas och förkroppsligas. Semester och fritid, det vill säga tid befriad från arbete, kan uppenbarligen också framställas som någonting positivt. När Maria Wetterstrand låg i en hängmatta var det ett utslag av lathet, men när mannen i moderaternas arbetslinje är på stranden är det ett tecken på flit och redlighet. Hur kan vi förstå det?

På annonsen i bild två ser vi en man som njuter sin ledighet på stranden tillsammans med sina barn. Iförd shorts och halmhatt hanterar han med van hand grillen, det manliga hushållsredskapet. Barnen leker i sanden och det ser ut som om mannen njuter av sitt passiva och arbetsbefriade tillstånd. Vi måste därmed fråga oss om också han är lat.

Arbete ger individen ekonomiska resurser. Det är möjligt, och i vart fall betydligt roligare, att ha semester om man har pengar – och det får man

ju genom att arbeta. I analogi med Pippi Långstrumps resonemang om nyttan med att gå i skolan – att man får lov! – kan sägas att meningen med arbete blir att man får vara ledig. Det moderata budskapet säger dock att det bara är de som har gjort sig förtjänta av det som kan njuta av ledighet. Kanske skall vi anta att mannen på stranden, genom hårt arbete, har förtjänat sin vila. Med ett gott samvete vänder han på korvar och karréskivor och njuter frukten av sitt arbete. Den fritid som illustreras i annonsen är därmed ingen rättighet för alla, utan denna fritid är snarare något som kan förtjänas genom arbete.

ARBETETS NORM

Bortom arbetets gränser hittar vi inte bara ickearbete, utan också sysslöshet, mental ohälsa och lastbarhet. Det polära begreppsparat ”närande” – ”tärande” sammanfaller med ”sund – osund”. Arbetets norm gör att gränsen mellan arbete och icke arbete inte bara blir en fråga om individens försörjning och levnadsmöjligheter, utan att gränsen också blir en moralisk gräns. I linje härmed blir en advokat för arbetstidsförkortning också en advokat för ökad lastbarhet. Genom hängmattan har en linje upprättats mellan Kronblom, Clark Olofsson, Maria Wetterstrand och Ulf Holm.

DEN RÖDE DJÄVULEN

Skönlitterär användning av djävulen i den ungsocialistiska tidningen Brand

Emma Hilborn

Under det tidiga 1900-talet fann sig djävulen hårt angripen i den offentliga debatten. En kväll i februari 1909 hade ett stort möte hållits i Folkets Hus i Stockholm med både liberaler och socialdemokrater bland talarna.¹ Syftet med mötet var att protestera mot de grymma skildringar av helvetet som genomsyrade religionsundervisning och kyrkliga predikningar. Eftertryckligen krävde man att de skadliga föreställningarna om djävulen en gång för alla skulle fördrivas från läroböcker och kyrkohandböcker. Kraven gav upphov till den så kallade djävulsstriden på *Dagens Nyheter*s sidor, där präster, frikyrkopredikanter, politiker och vetenskapsmän intervjuades om sin inställning till läran om djävulen och helvetet. Reportaget följdes av ännu ett möte där kyrkans företrädare fick försvara sina ståndpunkter, men som också det utmynnade i yrkanden på att regering och riksdag borde se till att statskyrkan var en kyrka utan vare sig djävul eller helvete. Därmed kulminerade den kritik av ”diabolismen” som sedan en tid tillbaka funnits såväl inom som utom kyrkan och vars främsta företrädare inte sällan varit namnkunniga socialister. Bland andra hade ledande socialdemokrater som Hjalmar Branting och Axel Danielsson anklagat kyrkan för att försöka skrämja folket till lydnad genom att hota med hemska bilder av Satan och de fruktansvärda plågor som väntade de oliktankande i underjorden.²

Alltsedan Victor Rydberg och andra liberala radikaler angripit tron på helvetet vid 1800-talets mitt, hade särskilt djävulen blivit en central symbol i kritiken av prästerskapet och den konservativa statskyrkan. Den svenska socialdemokratin influerades dessutom av 1880-talets radikala författare, vilka helt tog avstånd från den traditionella kristendomen. Det var vanligt att ställa religionen mot medicinen, och låta prästerna representera ett

---

1 ”Djävulen och prästerna”, *Dagens Nyheter* 14/2 1909.

2 Bengt Ankarloo, *Helvetet: döden och de eviga straffen i Västerlandets kristna tradition* (Lund 2003) s. 271–275.

otidsenligt synsätt i motsättning till en modern, vetenskaplig världsbild.³ De häftiga angreppen på den nedbrytande djävulstron till trots, var den tidiga arbetarrörelsens förhållande till djävulen dock mer komplicerat än vad som först kan tyckas. Socialdemokraterna förhöll sig visserligen ofta kyliga till kyrkan och dess representanter, men de var inte helt oberoende av kristendomen. Kurt Johannesson har påpekat att de socialister som var verksamma under den svenska arbetarrörelsens formering vid 1800-talets slut, var tvungna att använda bilder och symboler som kunde inkludera grupper, vilka vanligtvis stod utanför den politiska debatten. Eftersom ”alla hade fått lära sig kristendomens huvudstycken i skolan, vid konfirmationen, vid husförhör och gudstjänster”, blev religionens språk en viktig del av arbetarrörelsens uttrycksmedel.⁴

Samtidigt som man ofta kritiserade kyrkan, var de socialistiska texterna följaktligen beroende av motiv och språkbruk hämtade från den kristna sfären. Själva kritiken av kyrkan kunde framföras med hjälp av ett språk starkt inspirerat av kristendomens framställningar. Inte sällan användes citat eller anspelningar på bibelställen för att exempelvis belysa prästers hyckleri. Genom konflikterna mellan de växande frikyrkorna och statskyrkan hade detta språk – där djävulen var en viktig del – dessutom fått förnyad aktualitet och dramatik.⁵ Djävulen var således mer än ett otäckt monster i kyrkans tjänst; han var också en av de starkaste symboler som fanns tillgängliga och kunde som sådan användas i flera olika sammanhang. Detta utnyttjades i synnerhet av den radikalare delen av den tidiga arbetarrörelsen, med det socialistiska ungdomsförbundet och dess tidning *Brand* i spetsen. Också efter det att såväl religionskritik som hänvisningar till djävulen blivit sällsyntare i socialdemokratiska publikationer, dök Satan ofta upp i *Brands* spalter.⁶

Även om djävulen mycket väl kunde användas i beskrivningar av världens ondska, ägnade ungsocialisterna hellre de utförligaste skildringarna åt en mer välvillig bild. Till en början hade man delvis också detta drag gemensamt med tidiga socialdemokratiska texter, i vilka djävulen varit mer mångtydig än den föraktansvärda vidskepelse han senare framstod som under djävulsstriden. Med utgångspunkt i den ungsocialistiska fiktionen, där djävulsfiguren fick störst utrymme att utvecklas, kommer ungsocialisternas djävul här att diskuteras mer ingående. Genom en närmare

3 Inga Sanner, *Att älska sin nästa såsom sig själv: om moraliska utopier under 1800-talet* (Stockholm 1995) s. 85–86, 136.

4 Kurt Johannesson, ”Arbetarrörelsen – en ny kyrka?”, *Arbetshistoria* 66–67 (1993) s. 29.

5 Johannesson (1993) s. 30.

6 Herbert Tingsten, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling 2* (Stockholm 1967) s. 258–276.

undersökning av de tolkningar och omtolkningar av olika traditioners djävulsbilder, belyses hur denna skönlitterära djävul fann sin plats också inom politiken.

SANNING OCH LJUS

Under mässan i dikten ”En dröm”, avbröts prästens utläggningar plötsligt av att porten till kyrkan slogs upp och djävulen själv uppenbarade sig. De kyrkobesökare som ännu inte hunnit somna vred oroligt på sig då den majestätiske gestalten med dånande stämma riktade sina anklagelser mot den nu tigande prästen.

Jag är ej den fan du målat
med en bokfot där på väggen,
jag är ej den grymma djävul
varmed du vill folket skrämna.

[...]

Jag är sanningen och ljuset,
jag är denna kunskapskälla,
varur världens alla lärda
hämta sina visdomsskatter.⁷

Uppenbarligen ville den djävul som här gjorde entré inte längre stå ut med alla lögner som prästen spred för att hålla folket kvar i ”fortidsmörkret”. Med tydlig inspiration från Nya Testamentet lät dikten djävulen beskriva sig själv som sanningen och ljuset, men detta ljus var inte Bibelns utan upplysningens. Precis som under djävulsstriden var udden riktad mot en överhet som satte skräck i folket genom hemska bilder av fan med bockfoten, men denna gång var det djävulen själv som fick framföra kritiken. Hans uppenbarelse visade sig också stämma mycket illa med prästens skräckbilder – diktens djävul beskrevs istället som en imponerande ljusgestalt, själva sinnebilderna för kunskap och sanning.

Att en djävulsliknande gestalt fick uppträda som symbol för kunskapen i kontrast till gamla förtryckande vidskepelser saknades inte i den socialistiska pressen under slutet av 1800-talet, även om denne figur inte främst lånade drag av djävulen utan av en annan mytisk gestalt. Den figur som i 1800-talets europeiska litteratur oftast förkroppsligade upplysningens ljus, var istället den grekiska mytologins Prometheus, som i denna tolkning blev en starkt positivt skildrad varelse. Den eld han stulit åt människorna identifierades här som förnuftets ljus, vilken gav mänskligheten förmåga

---

7 ”En dröm”, *Nya Brands Månadshäfte* 7–8 (1913).

att tänka självständigt och inte blint tjäna de tyranniska gudarna.⁸

Också inom den svenska diktningen kom Prometheusgestalten att bli ett återkommande inslag. Som flera litteraturvetare har uppmärksammat, blev i synnerhet Victor Rydbergs tolkning av Prometheusmotivet mycket betydelsefullt för den svenska arbetarrörelsens litteratur.⁹ I Rydbergs dikt ”Prometheus och Ahasverus” från 1877, uppträdde Prometheus som de förtryckande gudarnas motståndare och människornas befriare. I egenskap av den trotsige utmanaren, lät han sig inte heller kväsas av gudarnas straff, utan hävdade att han en dag skulle återvända för att krossa den despotiske Zeus. Som den som stal ljuset från gudarna, framstod denna Prometheus även i arbetarrörelsen som en ljusgestalt och ett ideal. På samma sätt som Prometheus hade givit elden till människorna, ville socialdemokratin befria folket genom att ge dem bildning och upplysning.¹⁰ I arbetarrörelsens lyrik kom Prometheus därför länge att symbolisera såväl ett idealistiskt bildningsideal, som tekniska och vetenskapliga framsteg.¹¹

Då Prometheus först införlivades med arbetarrörelsens texter, skedde detta emellertid ofta under namnet Lucifer och följaktligen i nära anslutning till figuren djävulen. Den socialdemokratiska *Arbetet* publicerade 1887 Atterdag Wermelins dikt ”Ljusbringaren”, där Prometheus porträtterades som en revolutionär martyr, kompromisslös i sitt motstånd mot förtrycket.¹² Ljusbringaren kom i denna dikt att identifieras som djävulen lika mycket som Prometheus, inte bara genom att den dubbeltydiga titeln anknöt till namnet Lucifer, vilket även varit namnet på tidningen *Lucifer. Flygblad för bespottelse och galghumor* och några år senare kom att användas i titeln på arbetarkalendern *Lucifer – Ljusbringaren* med Wermelins dikt tryckt på omslaget. Ljusbringaren försäkrade dessutom att han förblev samma okuvliga väsen oavsett om han uppträdde i Satans gestalt eller som Prometheus.¹³

---

8 Brigitte Mral, *Frühe Schwedische Arbeiterdichtung: poetische Beiträge in sozialdemokratischen Zeitungen 1882 – 1900* (Uppsala 1985) s. 133.

9 Se bland andra Mral (1985) s. 133–137; Magnus Nilsson, ”Prometheusmotivet hos Victor Rydberg och i den tidiga arbetarlitteraturen”, *Samlaren*. Vol. 128 (2007); Stig-Lennart Godin, *Klassmedvetande i tidig svensk arbetarlitteratur* (Lund 1994) s. 112–117.

10 Mral (1985) s. 133–137.

11 Godin (1994) s. 113.

12 Mral (1985) s. 133–137. Axel Uhlén, *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885 – 1909* (Stockholm 1978) s. 29–30.

13 Nilsson (2007) s. 110.

Till Satan och Prometheus kopplades också den nordiske Loke, vilken iklätt sig en liknande upprorisk roll i Strindbergs dikt "Lokes smädelser".¹⁴ Som litteraturvetaren Brigitte Mral framhållit, kom "Lucifer" därmed att bilda ett symbolkomplex där de olika mytologiska figurerna förenades i en gestalt som var upprorisk men som också stod på de undertryckta människornas sida i kampen om vem som skulle ha rätt till kunskapens eld.¹⁵ Även om benämningen Lucifer påstods förekomma endast i den rent språkliga betydelsen ljusbringare, förknippades den också oundvikligen med djävulen och den kontroversiella socialistiska kritiken av religionen.¹⁶

Också ungsocialisterna anknöt till traditionen att låta de olika mytologiska figurerna sammanstråla i en kunskapens befriare. Att djävulen hade antagit många olika skepnader under historiens gång, konstaterades bland annat i dikten "Djävulen", där han också sammankopplades med Loke, vilket sades vara den skepnad djävulen hade valt för att bli hemmastad även i Norden.¹⁷ I symbolkomplexet Lucifer fick hyllandet av djävulen, Prometheus och Loke emellertid inte endast fungera som en negation av den kristna retoriken, utan skulle också kunna beskrivas i positiva termer som ett hyllande av den fria tanken och människans självständighet. Den Satan som i den ungsocialistiska dikten stormade in i kyrkan, hade således rötter inte bara i den djävul som presenterades av kyrkan och i bibliska texter, utan i betydande utsträckning även i detta symbolkomplex. Mycket av inspirationen till den tydligt positiva framställningen av djävulen, hämtades med största sannolikhet från hans koppling till Ljusbäraren och Prometheus. Redan i *Brands* allra första nummer från 1898, förkunnades den nya tidningens ambitioner i en dramatisk dikt som utropade: "O hör Prometheus, lyss min sång! / Stjal heliga elden än en gång! / Tag den i himlen, ur underjorden / Tala med eld förlösande orden!"¹⁸

UPPROR OCH FÖRAKT

Även om Prometheus kunde fungera väl som litterär symbol för vetenskap och förnuft, begränsades kraften i hans gestalt av att förhållandevis exklusivt associeras med litteraritet, filosofiska resonemang och högre utbildning. För Satansgestalten fanns däremot betydligt fler möjligheter. Alla

---

14 Nilsson (2007) s. 110.

15 Mral (1985) s. 135.

16 Per Faxneld, "Problematiskt med Satan som god förebild", *Svenska Dagbladet* 22/6 2006.

17 "Djävulen", *Brands månadshäfte* 6–7 (1909).

18 "Brand!", *Brand* 1 (1898).

hade sin bild av djävulen, oavsett om detta var som ondskan personifierad, en avskräckande figur med bockfot eller en ofarlig pappersdjävul. Hans fiktiva kraft stärktes genom hans förbindelse med kyrkan, vilken hade gett både spridning och provokativ potential. Varför låta Prometheus bekämpa sedan länge fördrivna olympiska gudar, när man kunde visa hur Satan avbröt representanter för den gud som synbarligen skattades högt av både den religiösa och den världsliga makten?

Då ungsocialisterna valde att införa berättelser om Satan i sina tidningar, använde de sig av en gestalt som inte bara var kontroversiell, utan som i och med djävulsstriden också blivit högst aktuell inom politiken. Att enbart tvinga kyrkan att avskaffa djävulen, var dock aldrig aktuellt för de radikala skribenterna i *Brand*. Tvärtom menade man att denna eftergift endast vore en falsk seger som riskerade att skyla över religionens fortsatt förljugna världsbild.¹⁹ Till skillnad från socialdemokraterna övergav det ungsocialistiska förbundet inte heller sin uttalat antireligiösa inställning, utan hade 1905 till och med antagit en resolution om bekämpande av ”den religiösa vidskepseln i alla dess former”.²⁰

Ungsocialisterna var visserligen inte ensamma om att kritisera kyrkan, men som Tomas Fransson har framhållit, kunde den tidiga arbetarrörelsens kyrkokritik ofta samexistera med en positiv syn på kristendomen tolkad som en social och politisk lära istället för en religion. I synnerhet Jesus beskrevs välvilligt som en föregångare i kampen för rättvisa då han tolkades som en betydelsefull historisk person som blev mördad av makthavarna till följd av sin i grunden revolutionära lära. Snarare än att kritisera denna sekulära Jesusgestalt, valde de tidiga socialisterna därför att skapa en plats åt honom i den egna agitationen. Socialdemokratiska texter kunde därför engagera Jesus på sin sida i samhällsdebatten genom att framställa honom som en revolutionär föregångare och en fredens och rättvisans förespråkare.²¹ Trots att även ungsocialisterna ibland uttryckte en viss förståelse för Jesusfiguren, försökte man dock aldrig få med honom i sin kamp. För dem framstod den betydligt mindre milde och foglige djävulen som en mer lockande allierad. Att all religion sågs som vidskeplighet hindrade inte att djävulen integrerades i de skönlitterära texterna, där man drog fördel av såväl hans religiösa bakgrund som hans förmåga att röra upp känslor i den politiska debatten.

Medan de socialdemokratiska texterna lekte med det tvetydiga namnet Lucifer men betonade de drag som förde tankarna till Prometheus, tycks

19 Evald Palmlund, *Väderhatt och väderflöjel: Erik Lindorm och tidningarna 1905 – 1924* (Lund 1981) s. 41.

20 Tingsten (1967) s. 265.

21 Johannesson (1993); Tomas Fransson, ”Ett nytt namn på en gammal sak; synen på kristendomen i tidig svensk socialism”, *Historisk tidskrift* 4 (2009).

de radikala ungsocialisterna ofta ha föredragit namnet Satan, samt att på olika sätt lyfta fram djävulens uppror mot den kristne guden. Litteraturvetaren Magnus Nilsson har visat hur Hjalmar Branting och den tidiga arbetarrörelsens författare förändrade Rydbergs Prometheus för att fjärma den mytologiske gestalten från ett borgerligt sammanhang, samtidigt som det egna politiska budskapet klarare lyftes fram.²² På ett liknande sätt tycks ungsocialisterna inte heller ha låtit sig nöja med att ansluta sig till den positiva användningen av Luciferkomplexet, utan tog snarare avstamp i detta för att sedan föra sin Satansgestalt i en något annorlunda riktning.

Enligt de ungsocialistiska dikterna skiljde sig den kristna religionens Satan från flera liknande gestalter genom att ha blivit allra mest svartmålad av överheten. Medan han varit uppskattad i antikens ”ljusa riken” och även blivit hedrad i det gamla nordn, hade det kristna Europa tänt bål för att bekämpa såväl djävulen som det sunda förnuftet.²³ Att hylla Satan blev därmed att ansluta sig till den mest hatade, den mest förföljde och kontroversielle av alla symboliska gestalter. I detta kunde Prometheus aldrig på allvar tävla med Satan i den ungsocialistiska fiktionen. Det var följaktligen Satan och inte Prometheus – eller ens Lucifer – som fick slå upp kyrkportarna för att försöka skingra det forntidsmörker där prästerna gärna ville hålla kvar folket.

Att Satan som sanningssägare utgjorde ett ständigt hot mot dem som ville bevara den rådande ordningen, underströks gärna i den ungsocialistiska fiktionen. Som en litterär karaktär med förmåga att provocera genom sin plats inom kristendomen, var han synnerligen svårslagen. Eftersom djävulen hade givit människorna kunskap genom att förmå dem att äta av den förbjudna frukten kunde han porträtteras både som kunskapsålskande ljusbärare och som den främste av motståndarna till Gud. Ofta gestaltades Satans kamp för kunskap som förd i direkt konfrontation med Gud. I ”Hymn till Satan” hyllades djävulens slughet då han övertalade kvinnan att plocka kunskapens frukt innan ”den avundsjuke guden” kom för att inspektera paradisträdgården. Först efter Satans gärning ”kom sanningens helga ljus” för att lysa över världen och jagade bort det onda mörkret.²⁴ En liknande roll fick han i novellen ”Gud och djävul”, där det berättades om hur de styrande med kung Gud den förste i spetsen måste hindra människorna att lyssna till den fria tanken, som av de sluga prästerna hade fått namnet ”Satan, Djävulen eller Fan”. Folket övertygades om att han var en inkarnation av den rena ondskan och att hans lära var en synd som skulle leda ner i det brinnande helvetet. För att definitivt avskräcka de

---

22 Nilsson (2007).

23 ”Djävulen”, *Brands månadshäfte* 6–7 (1909).

24 ”Hymn till Satan”, *Brand* 7 (1907).

enfaldiga bland människorna från samröre med Satan, framställdes han därtill som fruktansvärt ful och motbjudande. Trots alla dessa åtgärder, kunde överheten inte hindra Satans idéer om vetenskap och tvivel från att bli allt mer populära.²⁵

Däremot tycks denne Satan själv inte i första hand ha motiverats av sin kärlek till kunskapen. Djävulen porträtterades istället som rebellen ”som redan i himlen insåg auktoritetshumbugen och förbannelsen av systemet: styrande och styrda, och därför gjorde uppror mot gud, den högsta auktoriteten”. Även om Satan delvis agerade i överensstämmelse med sin roll som ljusbringare och vetenskapens förespråkare, drevs han främst av sin vilja till uppror och en avsky för förtrycket. Spridandet av kunskap var endast ett medel i denna kamp. Sammantvinnad med den indignerade men sansade, förnuftige Satan, uppträdde följaktligen även en djävul som i högre grad bejakade rollen som den främste och ursprunglige upprorsmakaren. Det radikala socialistiska ungdomsförbundet lärer sig gärna med en figur som kunde framställas som inkarnationen av ”de rebelliska och revolutionära idéerna” och som dessutom uppfattades som kontroversiell och uppseendeväckande oavsett i vilket sammanhang han placerades.²⁶ Hans uppror mot Gud kunde med relativ lätthet skildras som ett uppror mot makten i en vidare bemärkelse.

HOT OCH ANARKISM

Bilden av Satan som den förste rebellen var inte ovanlig i vänsterradikala sammanhang kring sekelskiftet. Tidigt hade Satan förekommit som figur i anarkistiska skrifter. En av anarkismens ledande teoretiker, Pierre-Joseph Proudhon, hade hyllat honom som kyrkans och kungarnas motståndare. Den anarkistiske förgrundsgestalten Michail Bakunin hade 1882 utgivit sin inflytelserika pamflett *Gud och Staten*, vilken snart fick stor spridning i Europa och Förenta staterna. I likhet med i Proudhons bok användes pamflettens Satan för att gestalta det nödvändiga anarkistiska upproret mot förtrycket, men denna gång i en framställning som var lika negativt inställd till hela den kristna religionen som till kyrkan och prästerskapet.²⁷

Av Bakunin beskrevs Satan som ”den evige revoltören, den förste fritänkaren och världarnas befriare”.²⁸ Medan denna tolkning av Satan synbarligen förekom inom en anarkistisk tradition, var den kanske på

25 ”Gud och djävul. Ett draksådds-kapitel”, *Brands månadshäfte* 7 (1908).

26 ”Gud och djävul. Ett draksådds-kapitel”, *Brands månadshäfte* 7 (1908).

27 Faxneld (2006).

28 Michael Bakunin, *Gud och staten* (Stockholm 1995) s. 20–21.

grund av denna koppling inte lika vanlig i ett socialdemokratiskt sammanhang, även om han delade vissa drag med Prometheus. Redan 1871 hade Första internationalen splittrats då marxister och anarkister hade gått skilda vägar efter att meningsskiljaktigheterna mellan Marx och Bakunin blivit alltför stora. Från att tidigare ha uppfattats som två riktningar inom samma rörelse, framställdes de nu som väsensskilda. Också den svenska socialdemokratiska partiledningen hade ställt upp socialdemokrati och anarkism som två motstridande åskådningar efter att ha tagit avstånd från anarkismen på partikongressen i Norrköping 1891. Alltsedan flera bombdåd begångna av anarkister i Europa och Amerika under 1800-talets slut, hade anarkismen kommit att associeras med terrorism, varför benämningen anarkist kunde fungera som ett effektivt sätt att utdefiniera politiska motståndare. På kongressen hade Hinke Bergegren tillsammans med en mindre opposition beskyllts för anarkism och för att inte höra hemma inom en socialdemokratisk arbetarrörelse. Senare kom såväl Bergegren som det ungsocialistiska förbundet att utpekats som anarkister av partiledningen, för att till sist uteslutas ur partiet 1908.²⁹

Även om ungsocialisterna sällan benämnde sig själva anarkister, var man emellertid inte fientligt inställda till anarkistiska influenser eller tänkare. Tvärtom publicerades flera positivt inställda artiklar om anarkismen och dess företrädare i de ungsocialistiska tidningarna. Till skillnad från socialdemokraterna, strävade det socialistiska ungdomsförbundet följaktligen inte efter att avgränsa sig mot ett anarkistiskt sammanhang, varför den fiktive upproriske Satan var tillgänglig för dem på ett sätt som han inte var för socialdemokraterna. Eva Blomberg har påpekat att ungsocialister (och senare syndikalister) i klädsel och uppträdande kunde spela på det hotfulla rykte som rörelsen fått genom att ha kopplats samman med den allmänt spridda bilden av en lömsk anarkistisk bombkastare.³⁰ På ett liknande sätt kunde texterna spela på djävulsgestaltens farliga associationer. Precis som

---

29 Henrik Lång, *Drömmen om det ouppnåeliga. Anarkistiska tankelinjer hos Hinke Bergegren, Gustaf Henriksson-Holmberg och Einar Håkansson* (Umeå 2007) s. 80. Ungsocialismens eventuella anammande av en anarkistisk ideologi har varit föremål för diskussioner inom forskningen. Medan äldre socialdemokratiskt präglad forskning framställde Hinke Bergegren och ungsocialisterna som ett oönskat anarkistiskt inslag i en annars socialdemokratisk rörelse, har senare forskare problematiserat denna bild. Ungsocialisterna tycks främst ha anslutit sig till en socialistisk eller marxistisk världsåskådning. Däremot var förbundet inte främmande för anarkistiska strömningar och idéer, vilka sågs som förenliga med socialismen.

30 Eva Blomberg, "Revolutionary outsiders in Sweden: reclaiming human dignity" i Lars Edgren & Magnus Olofsson (red.) *Political outsiders in Swedish history 1848 – 1932* (Newcastle 2009) s. 77–84, 102–103.

Satan, ville ungsocialisterna gärna leda ett uppror mot den förtryckande guden. Att ett sådant uppror inte skulle kunna ske på fredlig väg antyddes gärna; för att försvara sitt ”kvävande, strypande ord”, skulle den förtryckande guden sannolikt svara med ”slag och pina”.³¹

Uppenbarligen tvekade ungsocialisterna inte inför risken att deras förnuftsälskande men skrämmande Satan skulle knytas samman med det samhällseliga hot som anarkismen ansågs utgöra i början av 1900-talet. Tvärtom omhuldade de gärna bilden av Satan som den förste revolutionären. I *Brands* fiktiva framställningar förekom det således storstilade hyllningar av djävulen, där man uttryckte beundran för en Satansgestalt som i allt väsentligt skilde sig från den motbjudande Fan med bockfoten. I ”Hymn till Satan” från 1907, blandades prisande av den kunskapsbringande Satan med fascinationen för det antydda hotet i den kraftfulla Satansgestalten.

Därföre: Hell Dig
Helige Satan,
Mänskoälskarn,
Gudahatarn!
Stor i sin härlighet
skymtar Din Helighet
fram ur Din storslaget
skrämmande
Förfärlighet!”³²

Denna sida av Satan skiljde sig emellertid inte endast från Bibelns djävul, utan även från socialdemokraternas ljuse Lucifer. Genom att välja namnet Satan hellre än Lucifer och dessutom betona det hotfulla i hans uppenbarelse, hänvisade ungsocialisternas djävul synbarligen oförtäckt till en anarkistisk tradition som ledande socialdemokrater vid denna tid ansträngde sig för att undvika.

Som dramatisk upprorsande passade djävulen väl ihop med ungsocialisternas roll som högljudd opposition till både den borgerliga makten och till den socialdemokratiska dominansen inom arbetarrörelsen. Inom det socialistiska ungdomsförbundet kunde upprorets princip hyllas som ett ofrånkomligt resultat av oviljan att acceptera något som helst förtryck. Den som förmådde tänka självständigt, kunde aldrig böja sig för några auktoriteter. Att lyfta fram en sådan imponerande och storslagen gestalt som Satan, förstärkte således inte bara förbundets revolutionära framtoning, utan associerade också det politiska utanförskapet till en känd figur omgiven av ett romantiskt skimmer.

---

31 ”Antitheos”, *Brands månadshäfte* 3 (1908).

32 ”Hymn till Satan”, *Brand* 7 (1907).

ROMANTIK OCH MÖRKER

Då Bakunin författade *Gud och staten* existerade det sedan länge en stark tradition där djävulen kunde ges en effektfullt dramatisk gestaltning. Denna fanns emellertid inte främst inom den politiska retoriken, utan inom den litterära världen. Inspirationen till användningen av Satan som en anarkistisk förebild hämtades huvudsakligen från de engelska romantikernas omläsning av Satansfiguren i den puritanske författaren John Miltons bibliska epos *Paradise Lost* från 1667, där en obotfärdig Satan öppet proklamerade sin revolt mot sin tidigare plats som Guds tjänare. Det var också romantikerna som först liknat Satans fall vid Prometheus' gärning och därigenom förlänat djävulen en värdigare utstrålning än tidigare. Genom tolkningar av poeter som Lord Byron och Percy Bysshe Shelley, kom Miltons förtappade Satan att bli eposets verkliga hjälte, vars storslagenhet och framhårdande även i förnedringen gav honom en moralisk resning som vida överträffade den kallsinnige gudens.³³ Denna uppskattande bedömning av Satan som upprorets urfader, gjorde det naturligt att han senare övertogs som symbol även av politiska radikaler och anarkister. En av förebilderna till ungsocialisternas upproriske Satan stod troligen ofta att finna i detta radikala sammanhang, där man beundrade Miltons Satan när denne utropade: ”Hellre härskar jag i helvetet än slavar i himlen!”³⁴

Den romantiske Satan i ungsocialisternas berättelser hade ett program som sträckte sig långt utanför både religionskritiken och bildningsidealet. Hans mål var ett mer allmänt uppror, en personlig livshållning där skönhet och skaparlust värderades högt och som samtidigt omöjliggjorde den av ungsocialisterna så avskydda auktoritetstron. I enlighet med denna romantiska ansats, var den människa Satan skapade i novellen ”Satans dröm” följaktligen både vackrare och friare än Guds ”förkrympta slavar”. Till skillnad från Gud, önskade Satan således inte stå i ett hierarkiskt förhållande till människan. ”Du är en gud, liksom även jag! Du är min broder!”, sade djävulen till sin skapelse och ställde därmed sin gärning i skarp kontrast till hur Gud krävt att få härska över människorna. Vidare berättades det om hur Satan förenades med denna nya, fria människa i en dans av ”demonisk glädje” som oupplösligt band samman skaparen med sin skapelse då deras ”händer förenades och deras läppar möttes, och jorden dansade av lycka.”³⁵ Viljan till uppror, som ju ytterst hade sin upprinnelse i den djupt kända indignationen, förenades här med ett hyllande av de häftiga och innerliga

---

33 Faxneld (2006); Robert Muchembled, *Djävulens historia* (Stockholm 2000) s. 235.

34 Milton citerad i Muchembled (2000), s. 235.

35 ”Satans dröm”, *Brands månadshäfte* 6 (1908).

känslorna. Den romantiske Satan var av allt att döma en gestalt som med lätthet kunde porträtteras som en känslövelse.

Att ungsocialisterna valde Satan som bundsförvant framstår i detta sammanhang som helt i linje med deras förkärlek för känslösa uttryck i både fiktion och agitation. Därtill passade den romantiske Satansfiguren väl ihop med den ungsocialistiska gemenskapen, vilken ofta betonade känslomässiga aspekter av politiska och existentiella ställningstaganden, såsom den sentimentalt motiverade vapenvägran eller det kraftfulla hatet.³⁶ Ungsocialisternas Satan levde väl upp till det romantiska idealet om den rena, ohejdade känslan; hans slott i helvetet var byggt av ”starka, vilda, våldsamma passioner”. Inte sällan liknade han också den känslige romantiske hjälten genom att vara anmärkningsvärt vacker. Dikten ”Gehennamajestätet” målade exempelvis upp bilden av en djävul som lutade huvudet i sina kloförsedda händer och blickade ut över sitt helvete medan elden lyste upp hans ”mörka och stolta Mefistobehag”.³⁷

Till skillnad från många av huvudpersonerna i romantikernas verk, framstod Satan dock inte som en karaktär begränsad till sitt eget känsloliv, även om detta var nog så intensivt.³⁸ Då han kopplades till ett politiskt sammanhang, förefaller det som om han inte längre tilläts nöja sig med att fördöma Guds värld. För den Satan som uppträdde i *Brand* var skärskådandet av världens olyckor och identifieringen med de undertryckta människorna lika viktig som upplevelsen av den egna olyckan. Han drömde också om att förändra denna värld, bland annat genom att skapa en ny människa. Med så ambitiösa drömmar, riskerade fallet ned i besvikelsen dessvärre att bli så mycket smärtsammare.

Trots allt sitt mod och sin tro på upproret, försjönk den romantiske Satan ibland i känslor av förtvivlan och hopplöshet. Passion och glädje var således inte de enda känslorna som fann sitt utlopp i Satansgestalten. Lika gärna som dramatiskt revolterande, kunde Satan beskrivas som sorgset grubblande eller till och med förtvivlat kämpande mot sitt inre mörker.³⁹ Besvikelsen över att den vackra, fria människan visade sig vara en flyktig dröm, orsakade ett utbrott av vild sorg hos den känslige Satan, vilken dock behöll mycket av sin imponerande skönhet även i ett tillstånd av yttersta smärta.

---

36 I flera av de ungsocialistiska identiteter jag undersökte i min magisteruppsats visade sig känslorna eller det känslomässiga vara centralt. Emma Hilborn, *De förrädda kämparna. Gemenskap och identitetsskapande inom den ungsocialistiska rörelsen i Skåne 1903 – 1917* (Landskrona 2008).

37 ”Gehennamajestätet”, *Brands månadshäfte* 7 (1908).

38 Anne-Charlott Trepp, ”The emotional side of men in late eighteenth-century Germany”, *Central European History*, Vol. 27, No. 2 1994, s. 134.

39 ”Gehennamajestätet”, *Brands månadshäfte* 7 (1908).

O, eviga slaveri, eviga bojor, eviga avgudatempel! Och Satan darrade av smärta och den känslolösa jorden darrade av hans plågor. Han grät över människan, över jorden, över Jehova och över sin dröm, och hans tusenfärgade vingar darrade som hos en sårad örn, som döende hugger klorna i klippan.⁴⁰

Den förtvivlade djävul som grät över sin förlorade dröm, var på många sätt mycket olik den segervisse Lucifers rättframma anklagelser mot makthavarna. Som ingen annan kunde Satan här gestalta den romantiska huvudpersonens känsla av melankoli inför verklighetens tillkortakommanden.⁴¹ Medan Prometheus och Lucifer tycktes förutbestämda att besegra förtryck och okunnighet, fick den romantiske Satan därför ett drag av hopplöshet och bedrövelse. Precis som Lord Byrons gestaltning av djävulen kunde denna till synes nedslående framställning däremot erbjuda en sentimental känsla av överlägsenhet gentemot den ogästvänliga omgivningen, även om detta också innebar att man egentligen erkände sig besegrad av den övermäktige fiende man revolterat mot.⁴² Troligen var det endast förbindelsen med de mer segervissa versionerna av djävulen, som räddade ungsocialisternas romantiske Satan från att helt domineras av undergångsstämningar och gjorde så att han trots allt kunde behålla en antydning om att en förnyad resning inte var omöjlig.

DJÄVULEN OCH POLITIKEN

Djävulens förekomst inom den tidiga arbetarrörelsen i allmänhet och i det socialistiska ungdomsförbundet i synnerhet visar inte bara på den kristna symbolens gångbarhet i sekelskiftets politiska sammanhang, utan också på den långtgående omarbetning socialisterna gjorde av denna för att föra fram nya budskap. Utifrån en figur som var väl förankrad i folkets föreställningsvärld, skapade det tidiga 1900-talets ungsocialister en egen djävul med betydelser hämtade från flera olika sammanhang. Med hjälp av denne skönlitterära Satan, tolkade man både sin egen situation och förde in nya element i politiken. Genom att exempelvis utnyttja den fiktive Satansgestaltens kopplingar till såväl upplysning som romantik, kunde de förena

---

40 "Satans dröm", *Brands månadshäfte* 6 (1908).

41 En vanlig tematik inom romantiken, bland annat benämnd "Weltschmerz". Lilian R. Furst, "The romantic hero, or is he an anti-hero?", *Studies in the Literary Imagination*, nr 1 vol. 9 1976, s. 57.

42 Håkan Lindgren, "Varför vi lärde oss att älska djävulen", *Dagens Nyheter* 25/4 2010.

till synes motstridiga teman som en positiv tro på bildningens slutliga seger, samt en tradition där den annars upphöjde hjälten var utelämnad åt häftiga utbrott av såväl passion som förtvivlan.

I de texter där läsaren gavs tillfälle att möta Satan, kunde ungsocialisterna infoga betoningar eller hänvisningar som gjorde att den starka, inarbetade symbolen Satan kom att lyfta fram deras aktuella politiska visioner. Även om man i många fall hänvisade till den bild kyrkan spred av djävulen, befann sig denna figur långt ifrån alla skräckbilder av den onde. Den djävul som spelade huvudrollen i deras fiktion framstod inte som syndens svarta personifikation – i ungsocialisternas visioner var han i allra högsta grad en röd djävul.

DEN TREDELADE FREDSRÖRELSEN

Begrepp och praktik före första världskriget

Fredrik Egefur

INLEDNING

I en artikel i *Arbetshistoria* från 1985 konstaterar Martin Grass utifrån en svensk kontext att ”förhållandet mellan den borgerliga och socialistiska freds rörelsen har inte blivit behandlat och systematiskt undersökt.”¹ Så vitt jag kan se är så fortfarande fallet. Även ifall ett flertal avhandlingar på senare år har undersökt kopplingen mellan arbetarrörelsen och synen på nationen eller samarbetet mellan arbetarrörelsen och liberalerna inom rösträttsrörelsen så saknas det en studie hur dessa två både tätt sammankopplade som tämligen disparata freds rörelser förhöll sig till varandra.² Inte minst hamnar här de organisationer eller förbund som var bärare av rörelsernas idéer i fokus. Syftet med den föreliggande artikeln är att identifiera de förbund som var ledande inom respektive rörelse, att utarbeta en teoretisk begreppsapparat för att enklare kunna definiera den ideologiska grunden i de samma samt att visa på hur en större studie i ämnet skulle kunna genomföras.

När det gäller att närma sig innebörden av såväl den borgerliga som den socialistiska freds rörelsen behöver man dock blicka utanför landets gränser. Båda präglades kraftigt av internationella idéströmningar; den borgerliga freds rörelsen stod på en kristet-liberal grund med sina rötter i Storbritannien och USA, och den socialistiska antimilitarismen var i grund och botten marxistisk. Mig veterligen har det inte gjorts några försök inom den svenska forskningen att på ett mer djupgående sätt skilja ut de olika definitionerna från varandra. Flera författare använder sig av olika begrepp närmast som synonymmer. Mitt mål är att, utifrån den internationella forsk-

---

1 Martin Grass, “Arbetarrörelsens plats är i spetsen av freds rörelsen”, *Arbetshistoria* 33 (1985), s. 9.

2 Se Håkan Blomquist, *Nation, ras och civilisation*, (Falun 2006); Victor Lundberg, *Folket, yxan och orättvisans rot*, (Riga 2007).

ning som finns inom disciplinen fredskunskap, skissa på en begreppsapparat över de aktuella kategorierna och deras relation till varandra. Utifrån denna vill jag sedan visa på hur olika svenska strömningar, eller rörelser, relaterade sig till idéerna och till varandra. Målet med min genomgång är dock inte att nagla fast olika förbund vid en och samma tillhörighet i det schema jag ämnar använda mig av. Detta är knappast ens görbart. Under den period på knappt två decennier, från mitten av 1890-talet fram till första världskrigets utbrott, som jag i det här skedet tittat närmare på, rörde sig olika förbund friskt mellan ståndpunkter och medel i sin politiska verksamhet. Det jag vill göra är att relativt rapsodiskt redogöra för utvecklingen inom de berörda organisationerna och hur de formerat en mer fast ideologisk grund, eller i de fall detta förekommer, hur denna skiftar.

BEGREPP

Forskning kring fredsbegreppet är ett internationellt fält med spridning inom flera olika vetenskapliga discipliner. Olika fredsforskare har laborerat kring flera sätt att kategorisera de skilda varianter av pacifism och antimilitarism som existerat under de senaste seklerna. Ett schema som fått ett visst genomslag är det som ett av de tyngre namnen i sammanhanget, engelsmannen Nigel Young (professor i fredsstudier), arbetat fram. Han särskiljer fem olika inriktningar som uppstått före första världskriget. Jag har valt att använda detta etablerade schema som grund för min egen forskning men arbetat om det för att få det att passa in bättre in i en svensk, eller skandinavisk, kontext. Originalen ser ut som följer:

1. Religiös pacifism, vapenvägran av samvetsskäl³
2. Liberal internationalism, ursprungligen betecknad ”pacifism”
3. Värnpliktsvägran⁴
4. Antimilitarism - socialistiskt motstånd mot krig
5. Socialistisk internationalism⁵

Då den ursprungliga svenska freds rörelsen tydligt kom att stå på två likvärdiga ben, det religiösa och det liberala, och dessutom fick ett relativt

---

3 Consentious objection.

4 Anti-conscriptionism.

5 Nigel Young, “Why do Peace Movements Fail? An Historical Sociological Overview”, PRIO, workingpaper 1983:10. Återgivet i Rainer Santi, *100 years of peacemaking*, (1991), kap. 1.

sent genomslag jämfört med flera andra länder, där dessa båda olika skolor levde skiljda liv inledningsvis, finns det anledning att utifrån en svensk horisont slå samman och behandla de båda första kategorierna under beteckningen:

- *Kristen eller borgerlig pacifism*

Avsaknaden av en socialistisk samhällsutjämnande agenda inom ovan nämnda borgerliga inriktning, vilket är en av grundförutsättningarna för det marxistiskt präglade begreppet antimilitarism i kategori fyra och därmed rymts implicit i beteckningen, gör att denna kategori med fördel kan förkortas och kort gott sammanfattas som:

- *Antimilitarism*

Det internationalistiska perspektivet inom vissa omfattande och röststarka grupper i Sverige, inte sällan med anarkistiska eller syndikalistiska inslag där uppmantran till värnpliktsstrejkande var en väsentlig del av kampen, gör det meningsfullt att slå ihop kategori tre och fem som under samlingsnamnet:

- *Försvarsnihilism*

Det rådde knappast vattentäta skott mellan de olika kategorierna, tvärtom överlappar de på flera och ibland oväntade sätt varandra. Trots detta ger indelningen i diverse kategorier en möjlighet att skilja ut de olika kamper som fördes och utifrån det diskutera bakomliggande idésystem och strategier under den aktuella tidsperioden. I ett svenskt perspektiv förefaller det dock inte gagna förståelsen att använda sig av samtliga fem kategorier i Youngs begreppsapparat. Genom att reducera dessa till tre och dessutom, som vi skall se, använda mig av begrepp som var närvarande i den svenska kontexten, kan jag enklare identifiera de olika förbundens egen syn på sin inriktning och jämföra denna med omgivningen och övriga förbunds.

Mina beteckningar grundar sig således på uttryck som användes redan i den historiska kontext som jag undersöker. Genom att gå igenom de samlingar av olika ord eller begrepp som SAOB ställt samman, där det framgår när det dyker upp i ett svensk sammanhang, kan man som jämförelse avgöra när begreppen först blev aktuella. Här går det således att utläsa att begreppen *försvarsnihilism* eller *försvarsnihilister* verkar ha varit relativt frekvent använt redan i mitten av 1880-talet. Till exempel nämns det i *Stockholms Dagblad* att "En fröken Koch uppträdde som försvarsnihilist och upprepade satsen att arbetaren inte hade något att försvara osv".⁶ I

---

6 "Stockholms Dagblad 1892:330 s 5. SAOB:s kartotek: box 451. Svenska

Smålandsposten hävdas i en ledare: ”men ännu mindre är att vinna för samma ändamål genom den rena försvarsnihilismens stärkande i andra kammaren”.⁷ *Antimilitarism* verkar ha haft ett något senare genomslag och dyker inte upp förrän i mitten av 1890-talet. Då yttrade sig ingen mindre än monarken Oscar II i ett tal: ”Visserligen krusade sig en och annan radikal ”fredsflöjtsblåsare” och ”fredskapare” över krigsbasunerandet som så häftigt påkommit en stor mängd ”stridstuppar” bland partikamraterna i det vanligen så antimilitaristiska norska stortinget.”⁸ Efter det går det inte att finna några spår av själva begreppet *pacifism* förrän betydligt senare. Först 1917 figurerar det i tidningen *Krig och Kultur*: ”Pacifismen har utan tvivel blivit lika ärligt som gravt missförstådd.”⁹

SOCIALDEMOKRATERNA OCH FREDSPRÅGAN

Även ifall det saknas studier över själva förhållandet mellan de borgerliga och socialistiska fredsrelserna så har det inom forskning fokuserad på arbetarrörelsens framväxt i början av det förra seklet ändå ägnats viss uppmärksamhet åt det antimilitaristiska arbetet. Anledningarna till det är flera, inte minst framväxten av de högljudda och starkt försvarskritiska ungdomsförbund som låg bakom flera allvarliga schismer inom det socialdemokratiska partiet med medlemsavfall som följd. Framför allt handlar det här dels om splittringen av partiets ursprungliga ungdomsförbund 1903 i ungsocialister och ungdomskräver, vilket i sin tur var grunden till att de förra uteslöts ur SAP 1908. Dels handlar det om den för partiet allvarligare stora partisprängningen 1917 då de ungdomskrävande utbrytarna grundade Socialdemokratiska vänsterpartiet. De båda ungdomsförbundens antimilitaristiska propaganda påverkade inte sällan diskussionerna även inom moderpartiet och ämnet var hett debatterat på samtliga partikongresser efter sekelskiftet.¹⁰

---

akademins ordboksredaktions samling, Lund.

7 *Smålandsposten* 1890:151 s. 2. SAOB:s kartotek: box 451. Svenska akademins ordboksredaktions samling, Lund.

8 Oscar II, Mem 2:411(1895). SAOB:s kartotek. Box 41. Svenska akademins ordboksredaktions samling, Lund.

9 *Krig och Kultur* 4:51 (1917). SAOB:s kartotek. Box P1. Svenska akademins ordboksredaktions samling, Lund.

10 ”Redogörelse öfver Sveriges Socialdemokratiska Arbetarpartis Femte kongress i Malmö 1900”, Stockholm 1900, s. 59-63, Arbetarrörelsens arkiv i Skåne (AAS); ”Förhandlingar vid Sveriges Socialdemokratiska Arbetarpartis sjätte kongress i Stockholm 17-25 Februari 1905”, Stockholm 1905, s. 118f, 125,

Inom forskningen sågs dock frågan om synen på försvaret hos SAP i allmänhet och Hjalmar Branting i synnerhet länge som en okomplicerad, där Branting skall ha stått för en försvarsvänlig linje i konflikt med såväl ungdomsförbunden som viktiga krafter inom moderpartiet. Hans inriktning segrade i slutändan varpå partiet erbjöd den konservativa regeringen borgfred i samband med utbrottet av första världskriget och senare sällan eller aldrig ville kompromissa om vikten av ett starkt försvar. Herbert Tingsten kom dock att vederlägga denna syn i sin studie av den svenska socialdemokratins idéutveckling och menar att även Branting relativt länge hade en starkt kritisk syn på militarismen och försvaret. Först runt sekelskiftet svängde Branting mot en mer försvarsvänlig linje, även ifall han även senare var kritisk mot ökade ekonomiska satsningar.¹¹

Den ursprungliga synen, som grundade sig på en internationalistisk strävan, delade Branting och partiet med övriga socialdemokratiska partier i Europa. I enighet med Marx' grundläggande idéer syftade socialismen till ett framtida internationellt socialistiskt samhälle, eller åtminstone ett antal fredliga och samverkande samhällen. Krig sågs som betingade av den kapitalistiska ordningen och det enda effektiva fredsinstrumentet var socialismen själv. Men militären och rustningsindustrin var inte bara ett hot mot det internationella brödraskapet utan minst lika viktigt var de möjligheter till repression som vapenmakten gav den härskande klassen genom att användas mot strejkande arbetare eller demonstrerande aktiver. Militären och dess organisation var på samma gång ett medel i de kapitalistiska staternas maktstrid som ett överklassens vapen mot arbetarklassen. Först med socialismens seger skulle all väpnad makt försvinna.¹²

Det dröjde dock innan den försvarspolitiska frågan kom att spela någon egentlig roll för den svenska arbetarrörelsen. Under 1880- och 90-talen var arbetet med vissa socialistiska principfrågor och kampen för allmän rösträtt totalt överskuggande. Dock agerade man tidigt för upprättandet av så kallade internationella skiljedomstolar, en fråga som även den borgerliga fredsörelsen drev. I samband med den nya härordningen som kom 1901 och som kraftigt förändrade och utökade tjänstgöringstiden märks dock ett stärkt engagemang. Man var emot ökade satsningar men ställde sig inte längre principiellt avvisande till vare sig försvaret i sig eller

---

194.; AAS; "Förhandlingar vid Sverges Socialdemokratiska Arbetarepartis sjunde ordinarie kongress i Stockholm 28 maj- 5 juni 1908", Stockholm 1908, s. 231-241, AAS; "Förhandlingar vid Sverges Socialdemokratiska Arbetarepartis åttonde ordinarie kongress i Stockholm 9-16 April 1911", Stockholm 1911 s. 42-75, AAS.

11 Herbert Tingsten, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling 2* (Stockholm 1967) s. 135ff.

12 Tingsten (1967) s. 131.

till den värnpliktsarmé som i framtiden skulle vara grunden för det. Det är dock svårt att se någon enad strategi inom SAP vid den här perioden. En fraktion hävdade den traditionella linjen, där en total avveckling sågs som avgörande för socialismens genomförande, en annan menade att rösträttsfrågan var samhällets viktigaste fråga och innan den lösts kunde det inte bli tal om några reformer eller ökade satsningar på försvaret. En tredje falang, vilken Branting själv kom att företräda, menade att det var fel att koppla ihop de olika frågorna. Det gick att vara för en värnpliktsarmé men emot ökade satsningar och det hierarkiska system som präglade försvaret utan att för den skull släppa frågan om allmän rösträtt.¹³

Det här var linjer som i princip levde kvar under decenniet framöver, och det är inte möjligt att placera in partiet i sin helhet i någon av de teoretiska kategorierna. Det fanns stundtals såväl försvarsvänner som antimilitarister och försvarsnihilister ända upp i partistyrelsen, och vissa frågor hade man rent av importerat från den borgerliga fredsrelsen som till exempel den om skiljedomstolar.

UNGSOCIALISTERNA OCH FREDSPRÅGAN

Ännu mer komplicerat blir det när först det ungsocialistiska förbundet och sedan det ungdomdemokratiska började driva kritiken mot militarismen som sin kanske viktigaste fråga. Den antimilitaristiska, eller försvarsnihilistiska, frågan kom att kraftigt prägla dessa båda ungdomsförbund som vid olika tillfällen – och under några år rent av samtidigt – representerade partiet, och inte minst ställa dem i opposition mot partiledningen. Frågan kan främst ses som en politisk kamp mot den nationella krigsmakten och dess rustningar, men även en rad andra faktorer såsom internationalism, kamp mot kapitalism och frågan om rättigheter och plikter i ett samhälle vävdes in i problematiken. Inte minst fanns det även en viss ådra av motstånd mot all form av våldsutövning. Det ungsocialistiska förbundet hade uppstått i mitten av 1890-talet och var under perioden strax efter sekelskiftet den fraktion inom arbetarrörelsen som gick allra längst i sin kritik.¹⁴ Inte minst drev man under flera år frågan om värnpliktsstrejk hårt och upp emot hundra aktivister satt någon gång fängslade för sin vägran. Mångdubbelt flera emigrerade för att slippa undan tjänstgöring. I samband med de så kallade Staaflagarna 1906 hade Sverige dessutom en av Europas hårdaste

---

13 Tingsten (1967) s. 153ff.

14 För en genomgång över ungsocialisterna se Hinke Bergegren, *Ungsocialisterna: en krönika*, (Stockholm 1917); Karl Fernström, *Ungsocialismen* (Stockholm 1950).

lagstiftningar mot antimilitaristisk propaganda vilket ledde till att ledande medlemmar i förbundet som Hinke Bergegren, Albert Jensen och Carl G Schröder tillbringade vardera upp emot ett år i fängelse för artiklar eller flygblad som de författat.¹⁵ Den ideologiska grunden gick från att vara tydligt marxistiskt präglad mot att anamma anarkistiska och syndikalistiska element. Värnpliktsstrejk var här ett av de tydligaste resultaten. Som återkommande mantra använde man dock hela tiden Marx' ursprungliga antagande att arbetaren inte har något fosterland. Sammantaget talar mycket för att ungsocialisterna kan betecknas som uttalade försvarsnihilister utifrån min teoretiska ram.

UNGDEMOKRATERNA OCH FREDSPRÅGAN

Efter att under ett par år efter splittringen av ungdomsförbundet 1903 ha omfamnat en närapå nationell och försvarsvänlig linje så radikaliserades även de nya ungdomdemokraterna sedan fort. Dock vägrade ledande medlemmar som Per-Albin Hansson, Fabian Månsson eller Gustav Möller att anamma den försvarsnihilistiska agenda som ungsocialisterna drev. Istället fokuserades inte sällan på det meningslösa med att vräka stora summor pengar över ett försvar som ändå aldrig skulle kunna stå upp emot en stormakt som ville anfälla landet. Denna rent praktiska syn delades dock med en mer ideologiskt grundad internationalism. Däremot erkände man fosterlandet och menade att de framsteg som gjordes nationellt var värda att försvara. I inledningen av 1910-talet, när folk som Zäta Höglund och Fredrik Ström tagit över ledningen av förbundet, framfördes agitationen dock alltmer högljutt. Viss framgång hade man även med att driva frågan på moderpartiets kongresser. Ungdemokraterna framstår som förankrade i en marxistisk antimilitarism, men även praktiska argument gavs stort utrymme. Den kraftiga numerära tillväxten förbundet genomgick gav det dessutom en tyngd i sin propaganda som ungsocialisterna aldrig nådde fram till.¹⁶

---

15 Görel Granström, *Värnpliktsvägran* (Uppsala 2002) s. 41ff.

16 För en genomgång över ungdomdemokraterna se Tage Lindbom, *Den socialdemokratiska ungdomsrörelsen i Sverige*, (Stockholm 1945).

SVENSKA FREDS- OCH SKILJEDOMSFÖRENINGEN OCH FREDSPRÅGAN

När dessa ungdomsrörelser uppstod runt förra sekelskiftet fanns det dock i Sverige redan en relativt aktiv freds-rörelse, vilken dessutom hade ett omfattande internationellt samarbete. Denna rörelse stod på en tydligt borgerlig¹⁷ grund och var kanaliserad genom föreningen Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen (SFSF), vilken grundats 1883 av en samling ledamöter, mestadels Lantmannapartister, från riksdagens båda kamrar, främst, men långtifrån enbart, som ett led i att bekämpa det nya förslag till utökad härordning som lagts av den dåvarande ministären Posse.¹⁸ De flesta av dessa ledamöter hade dock snart tappat intresset och ledande under de första decennierna blev istället en mer allmän skara mer eller mindre liberala män, inte sällan från bättre beställda förhållanden och gärna med ett korsengagemang i frikyrkoförbund, nykterhetsloger eller rösträttsföreningar. I förhållande till min teoretiska begreppsapparat framstår således SFSF som tydlig företrädare för den inriktning jag valt att beteckna som en kristen eller borgerlig pacifism.

Rötterna går här att finna i en internationell strömning, med bas i USA och Storbritannien. Redan i samband med reformationen hade diverse kristna sekter, främst företrädade av Vännernas samfund eller ”kväkarna”, börjat utveckla en radikalpacifistisk linje med utgångspunkt i Nya testamentets fredsbudskap och med antagandet att Gud existerade i alla människor vilket gav dessa ett okränkbar människovärde. Detta hade formulerats i en fredsdeklaration från rörelsen 1661, dock med avsaknad av egentliga referenser till Bibeln.¹⁹

Under 1700-talet emigrerade stora skaror av sekten till USA, även ifall dess brittiska sida fortsatte vara stark. Under det tidiga 1800-talet uppträdde man sedan som initiativtagare till grundandet av diverse fredsorganisationer på båda sidor Atlanten. Dessa utvecklades under seklets lopp och fick dessutom konkurrens av andra organisationer med mer eller liknande inriktning. En viktig skiljelinje gick dock i och med frågan om huruvida stater hade rätt att försvara sig eller ej och ifall det förekom situationer när man hade rätt att ingripa med våld för att förhindra lidande. När SFSF bildades 1883 valde man att ansluta sig till en av dessa organisationer, The

---

17 Med borgerlig syftar jag i det här sammanhanget på begreppets politiska konnotation.

18 Bert Mårald, *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst* (Stockholm 1974) s. 139ff; Per Anders Folgelström, *Kampen för fred* (Stockholm 1971) s. 31-40.

19 Peter Brock & Nigel Young, *Pacifism in the twentieth century* (Syracuse 1999) s. 7.

International Arbitration and Peace Association vilken dock 1891 gick upp i The International Peace Bureau. Denna hade som mål att samla flertalet av de då existerande, och stundtals konkurrerande, internationella organisationerna. Vid det här laget hade rörelsen utökat sin agenda till att även inbegripa en rad liberala reformfrågor såsom frihandel, allmän rösträtt, rättigheter för kvinnor och barn, nykterhet med mera.²⁰

Viktigt att betona är dock den betydelse som lades vid den frihandelsvänliga frågan, vilken nu kan sägas ha varit ett minst lika viktigt ben för organisationen att vila på som det kristna. Inspirerad av den engelska liberala så kallade manchesterskolan antog man att en ökad handel världen över skulle skapa beroende och förtroende länderna emellan och på sikt göra rustningar och krig omöjliga.²¹

Sammanfattningsvis stod man för en syn där krav på reformer var en del av agendan. Fredsbudskapet i Nya testamentet gavs stor roll, krig var helt enkelt något djupt omoraliskt, ett brott mot Guds ord och en kränkning av det unika människovärdet. Men även det marknadsekonomiska antagandet att frihandel leder till välstånd och internationellt samarbete var viktigt. Manchesterskolans teorier satte ett djupt avtryck och gränsade så när till en utopisk vision när det gällde förväntningar från vissa krafter inom rörelsen.

RELATIONEN MELLAN FÖRBUNDEN

De omnämnda ungdomsrörelserna själva skulle knappast erkänna att de hade någonting som helst gemensamt med den borgerliga fredsrörelsen. Dock fanns det redan tidigt beröringspunkter med arbetarrörelsen både internationellt och i Sverige. Såväl Hjalmar Branting som Fredrik Sterky och August Palm var återkommande besökare på möten med Stockholmsavdelningen av SFSE.²² Branting hade dessutom samarbetat med folk från SFSE i ledningen av tidskriften *Tiden*, och det på 1890-talet fortfarande omfattande samarbetet mellan liberaler och socialdemokrater inom rösträttsrörelsen hade ännu inte krackelerat. I den mån man ens diskuterade den borgerliga fredsrörelsen inom ungdomsklubbarna var det dock oftast med en negativ ton, även ifall det fanns vissa försök till förståelse och samarbete.²³ I samband med unionskrisen 1905 innebar detta rent av ett tillfälligt formaliserat samarbete då en lång rad demonstrationer och aktioner

20 Peter Brock & Nigel Young (1999), s. 4ff.

21 Mårald (1974), s. 6f, 41f.

22 Fogelström (1971), s. 43f, s. 69.

23 Se till exempel *Brand* 11/1 & 25/4 1908 och *Dagens Nyheter* 10/12 1909.

organiserades landet över. Även ifrån SFSF:s sida ställde man sin oftast frågande till ungdomsrörelsernas mer politiska sida och man delade knappast de marxistiska analyserna av orsaker och lösningar på krigsproblematiken. Flera av de ledande namnen inom SFSF som Edward Wavrinsky och Carl Sundblad skulle dock på 1910-talet lämna det Liberala samlingspartiet för att ansluta sig till Socialdemokraterna, vilket tyder på att SFSF genomgått en radikaliseringsprocess även när det gäller den politiska agendan men några mer generella slutsatser går ännu inte att dra.

FRÅGESTÄLLNING OCH MATERIALDISKUSSION INFÖR VIDARE FORSKNING

I anslutning till det grundläggande syfte jag presenterat i inledningen och som resultat av gjorda genomgång har jag definierat en rad frågor jag vill återkomma till i en framtida undersökning.

- Hur såg relationen ut mellan de olika fredsorganisationerna?
- Vilken självbild hade man?
- Sällade man sig automatiskt till något av de teoretiska fält jag målat upp?
- Diskuterades tillhörigheten till detta fält?
- På vilket sätt tog man intryck av den internationella kontexten?

Det här är frågor som går att undersöka och dessutom jämföra på ett givande sätt. De två ungdomsförbunden och SFSF betedde sig, trots skillnader i såväl ålderssammansättning som klasstillhörighet på liknande sätt; alla tre drev tidningar där mycket av den dagsaktuella diskussionen fördes, alla tre var också flitiga utgivare av såväl flygblad och pamfletter som mer genomarbetade och längre skrifter i sin propaganda. Dessutom var utskickande av agitatorer och anordnande av offentliga möten en synnerligen viktig del i verksamheten. Till det nämnda materialet vill jag också lägga mer internt material såsom kongressprotokoll och mötesprotokoll samt givetvis stadgar eller, i ett senare skede, partiprogram. Det går alltså att jämföra de olika förbunden på ett fruktbart sätt. I fråga om det socialdemokratiska partiet i allmänhet är det antagligen svårare att dra några konsekventa slutsatser. Samtidigt som ungdomsförbunden var en aktiv del i den interna diskussionen fanns det både starka försvarskritiker som modesta försvarsvänner i partiledningen. Jag har i såväl den här artikeln som i en framtida studie valt att fokusera på tre förbund jag nämner ovan. Inte

minst då de teoretiska definitionerna i större utsträckning är applicerbara och då fredsfrågan/antimilitarismen var, eller kunde tolkas som, den uttalat viktigaste frågan för förbundet och inte, som hos Socialdemokratiska partiet, en av flera frågor som stundtals fick större betydelse.

PARADOXEN TOLSTOY

Innan jag går vidare till en resonerande utblick och avslutning är det dock värt att nämna en person som samtidigt hade svårt att hantera men som kom att spela roll för flera av de olika förbunden i Sverige, den ryske författaren Leo Tolstoy. Han är intressant i sammanhanget eftersom han visar på problemen som finns med den begreppsapparat som jag här försöker introducera. Tolstoy var en rysk adelsman vars författarskap prisades kraftigt av sin samtid, men med tiden radikaliserades han dock och tog en tydlig ställning för utsatta bönder och andra fattiga grupper och, inte minst, kraftigt avstånd från all våldsanvändning. Från delar av borgerligheten sågs han därmed med ökad skepsis, till exempel ansågs han antagligen för radikal för att någon gång tilldelas Nobelpriset i litteratur när det uppstod vid sekelskiftet. Detta trots att kampanjer för Tolstoy drevs ända fram till hans död 1910. Det här ledde till kraftiga protester från författare och andra som anklagade nobeljuryn för att vara politiskt vinklad.²⁴

Tolstoy utvecklade i sitt författarskap en slags radikal pacifism som låg till grund för sin livsåskådning. Denna skulle enligt min uppfattning snarast sorteras in under den försvarsnihilistiska kategorin, men då den ytterst vilade på en kristen grund är det svårt att säga något entydigt om den. Ett centralt verk i hans författarskap är *The kingdom of God is within you* vilket ligger nära den radikalpacifistiska syn som ursprungligen uppstått inom kväkarnas sekt.²⁵ Men Tolstoy kan bäst beskrivas som en slags kristen anarkist vars besvikelse över det moderna samhället i västvärlden yttrade sig i ett avståndstagande från staten som koncept. Militarismen var enligt honom ofrånkomligt förbunden med staten, och då han vägrade att låta sig ledas av någon annan än sitt eget inre väsen blev en nedmontering av just staten den enda vägen för att nå ett nytt ickevåldsorienterat samhälle. Det här samhället skulle istället bygga på frivilligt samarbete och det är först då den ickevåldsprincip han förespråkade kunde fungera fullt ut.²⁶

Följeslagare till Tolstoy bildade speciella Tolstoygrupper i en rad länder

---

24 Andrey Cherkasov, "Why wasn't Tolstoy rewarded with a Nobel Prize?" <<http://english.pravda.ru/russia/politics/09-09-2002/1074-nobel-0>> 2010-10-26

25 Leo Tolstoy: *The kingdom of God is within you* (London 1984)

26 Brock & Young, (1999), s. 6f.

i Europa och Nordamerika och senare, av den kanske mest kände icke-våldsförespråkaren av alla, Gandhi i Indien. För Tolstoy var det centralt att människor måste ta ett personligt ansvar för sin pacifism. I det här resonemanget låg han återigen nära kväkarnas perspektiv. Den individuella rollen är, som jag kommer att understryka i min framtida studie, av stor vikt för såväl de kristna pacifisterna som de försvarsnihilistiska ungsocialisterna. Att föregå med gott exempel, det vill säga visa upp ett tydligt personligt ställningstagande och som individ visa vägen, kom att bli centrala inslag i propagandan och strategin för fredsarbetet.²⁷

I Sverige kom han att få entusiastiska följeslagare just bland ungsocialisterna, som bortsåg från hans kristna underton och istället fokuserade på det moraliska individuella ansvaret. Man hänvisade gärna till honom i diskussioner och artiklar och gav ut ett flertal flygblad och pamfletter med utdrag från hans böcker. Men även ungdomdemokraterna var stora vänner av Tolstoy. Allra mest intressant finner jag dock att även SFSF gav ut texter av honom. I en av dem hänvisar man dessutom till ungsocialisterna i en nyskriven inledning. Uppenbarligen fanns det en vetskap och ett intresse från SFSF:s sida av ungdomsförbundens arbete vilket är värt att återkomma till.²⁸

AVSLUTANDE DISKUSSION OCH UTBLICK

Tolstoy kan få agera som utgångspunkt när det gäller att diskutera de problem som finns med avgränsningarna i min begreppsapparat. Som jag påtalade inledningsvis skall dessa inte ses som vattentäta skott. Snarare återkom, som hos Tolstoy, delar av resonemang och argumentation i alla de tre förbunden. Som vi har sett förekom det dessutom regelrätta samarbeten, mest frekvent i och med unionskrisen 1905. Året efter hölls dessutom formella förhandlingar mellan de båda ungdomsförbunden om en sammanslagning,

---

27 Iréne Andersson, *Kvinnor mot krig* (Malmö 2001) s. 133.

28 Leo Tolstoy, *Döda icke!* (Stockholm 1910) s. 3. (Förord av okänd författare) ”För några år sen ådömdes i Sverige en ungsocialist Birger Swahn flere månaders straffarbete för ett upprop ’Tänk först, och handla sedan!’ Detta uppdrag var egentligen ett utdrag ur en skrift av Leo Tolstoy. Fån en del håll betvivlades att Tolstoy verkligen vore författaren till utdraget. En svensk fredsvän beslöt då att resa till den store författaren för att göra sig förvisad härom. Vid detta besök fick han av Tolstoy egenhändigt mottaga det på ryska språket utgifna arbetet *Döda icke!* tryckt i Petersburg 1906 med uppmaning att om möjligt utgiva detsamma på svenska. Därmed erkände sig Tolstoy också som författare till det i Sverige åtalade utdraget ur afdelningen ’Instruktion för soldater’ som ingår i broschyren.”

vilka dock snart havererade.²⁹ Den uppkomna situationen med två konkurrerande ungdomsförbund borgade istället snarare för en drivkraft att bortse från likheter och istället fokusera på skillnaderna inom den socialistiska freds rörelsen. Sannolikt påverkade det också en utveckling åt olika teoretiska håll där viljan att skapa sig en egen särart drev på den försvarsnihilistiska inriktningen för ungsocialisterna medan ungdomdemokraterna förstärkte sin fokus på att argumentera med ekonomiska argument. Marxistiska idéer låg ursprungligen till grund för båda skolorna men efterhand inlemmas mer och mer av anarkistiska och/eller syndikalistiska idéer hos ungsocialisterna medan ungdomdemokraterna tog intryck av den reformistiska utvecklingen som pågick i moderpartiet.³⁰ På annat håll har jag argumenterat för generationsaspektens betydelse för de olika ungdomsrörelsernas starka fokusering på antimilitarismen. Självbild och synen på sin egen ideologiska grund framstår här hur som helst som central.³¹

Det är också en viktig aspekt att ta hänsyn till förändringen av begreppen över tid. Samhällsutvecklingen påverkade givetvis förbundens aktiviteter och tillhörighet och på så sätt påverkades även innebörden i begreppen. Vid sekelskiftet såg samhället betydligt annorlunda ut än vad det kom att göra tio år senare. Det socialdemokratiska partiet hade då förstärkts mångfaldigt. Kampen för att ta makten i samhället på fredlig väg istället för via en revolution, vilket fortfarande var ett tydligt alternativ på 1890-talet, hade fått ett närapå totalt genomslag i partiets ledande skikt. I och med den möjligheten stärktes också känslan för nationen i sig och därmed vikten av ett försvar. Ungsocialisternas uttalade antagande att arbetaren saknar fosterland framstod, även inom arbetarrörelsen, som alltmer apart ju längre tiden gick. Som svar förstärkte man ytterligare sin anarkistisk präglade försvarsnihilism, vilken framstår som betydligt mer uttalad än vad den gjort åren efter sekelskiftet, dock med allt mindre genomslag bland opinionen. I gengäld förstärktes ungdomdemokraternas propaganda och slagordet ”Inte en man, inte ett öre mer till militarismen” gjorde intryck långt upp i partitoppen och långt utanför arbetarrörelsen. Mest problematiskt att placera ideologiskt är också ungdomdemokraterna. De glider mellan kategorierna antimilitarism och försvars-

---

29 ”Redogörelse för förhandlingarna mellan Sv. Soc. Ungdomsförbundets Centralkommitté och Socialdem. Ungdomsförbundets Centralstyrelse angående de båda förbundens sammanslagning”, Landskrona 1906. Arbetarrörelsens arkiv i Skåne.

30 Lindbom (1945), s. 105f; Lennart K Persson, *Syndikalismen i Sverige 1903-1922* (Stockholm 1993) s. 49-68.

31 Se: Fredrik Egefur, ”Gå framåt du unga, du kämpande skara: ett forskningspm om den ungsocialistiska rörelsen betraktad utifrån de diskursiva begreppen ’ungdom’ och ’handling’”, opublicerad magisteruppsats, Lund 2005.

nihilism men med ett tydligt fokus på det praktiska arbetet. Ifall SFSF och ungsocialisterna framstår som moraliskt drivna har ungdomdemokraterna andra utgångspunkter.³²

SFSF i sin tur utvecklades också parallellt med tidsandan. Inte minst ifall man placerar in dem i den internationella kontext de var en del av i och med sitt samarbete med The international peace bureau. Fredsfrågan var synnerligen aktuell i Europa runt decenniet efter sekelskiftet, detta parallellt med omfattande rustningar. Detta kan framstå som en paradox, men var sannolikt grundat på en insikt om vilken möjlig katastrof ett krig skulle innebära. Fredskampen såg dock hjälpligt lyckosam ut under perioder. Framförallt hade det i Haag, efter konferenser 1899 och 1907, inrättats en permanent fredsdomstol, vilket varit ett av rörelsens viktigaste krav. Genom det intresse som Alfred Nobels instiftade fredspris väckt kom även den svenska falangen att stärkas. Sin främsta insats såg man dock antagligen själv att man stått för i samband med unionskrisen där krig lyckats undvikas. Som jag redogjort för ovan vilade dock SFSF på två olika ben. Inledningsvis tyder en hel del på att den kristna drivkraften varit starkast men efterhand stärktes även den liberala frihandelslinjen. Allt eftersom diskussionen om rösträtten blev hätskare i landet tenderade dessutom den liberala identifikationen att stärkas inom föreningen. Ifall resultatet även blev att den kristna drivkraften försvagades är en fråga som är värd att återkomma till. Innebörden i den teoretiska konceptualiseringen påverkades uppenbarligen på samma sätt.

I en framtida studie skulle det vara mycket intressant att använda sig av skiljda verk utgivna av de olika förbunden där de resonerar kring sin egen roll och förhållandet till övriga förbund. Både ungdomdemokraterna och ungsocialisterna var flitiga översättare och utgivare av pamfletter från kontinenten och texter av välkända teoretiker som Karl Liebknecht, Rudolf Grossman (pseudonym "Pierre Ramus") och andra förekommer. Extra intressanta är former av kommenterade översättningar, där ledande medlemmar som Per Albin Hansson eller Gustav Malmborg använder sig av ovanstående teoretiker för att i längre passus skriva in sin egen roll historiskt och teoretiskt. När det gäller SFSF verkar det ha varit vanligare att publicera längre texter av medlemmar eller andra till föreningen närstående. Jag har dock funnit flera intressanta texter här med som gör försök att binda ihop flera olika skolor och dessutom på allvar se vilka praktiska följder de drivna linjerna skulle leda till.³³

Avslutningsvis kan man säga att i en vidare studie är det inte minst

---

32 Lindbom (1945), s. 66, s. 83f, s. 105f.

33 Lämpliga verk här är till exempel; Karl Liebknecht, *Militarism och antimilitarism* (Malmö 1908) Pierre Ramus, *Den anarkistiska antimilitarismen*, Stockholm 1911; J-O Nilsson, *Patriotism och antimilitarism*, (ort okänd) 1911.

viktigt att begreppsapparaten utvecklas ytterligare. Att spåra de olika kategoriernas ideologiska grund internationellt sett är här ett viktigt inslag. Att sedan vidare undersöka hur de interna diskussionerna kring mål och medel gick framstår som en rimlig fortsättning. Först då går det att se ifall det var medvetet ideologiska val som styrde organisationerna eller ifall verksamheten istället präglades av ställningstaganden i sakfrågor, praktiskt eller moraliskt grundade. Ifall det går att finna en tendens i dessa frågor, den ideologiska grunden och de interna ställningstagandena, så ligger antagligen här i också ett utförligare svar på vad som präglade relationen mellan den borgerliga och den socialistiska freds rörelsen.

THE IMPORT OF GALICIAN LABOUR TO SOUTHERN SWEDEN

A transnational labour market event of the early twentieth century

Louise E. Bergström

INTRODUCTION

At the turn of the twentieth century importing labour from Galicia was a common feature in a number of European national economies. In Sweden this import commenced during the first years of the new century and was centred on southern Sweden. It was quite modest in terms of numbers but became very controversial and led to intense public and parliamentary discussions on the dangers of this type of immigration.¹ In the rhetoric against these seasonal workers the importers were accused, primarily by social democrats, of using the Galician labourers as strike breakers and as a means to lower the wages of the Swedish workers. It was consequently argued that the import of Galician workers forced the Swedish workers out of the labour market and led to their emigration; an issue that was increasingly regarded as the most fundamental problem of Swedish society. In addition to this, the manner in which the foreign workers were recruited and especially the way their contracts were formulated led to a number of conflicts between the Galician workers and the importers of labour. Thus, despite taking place over only a few years, the import of foreign seasonal labour came to be a highly contested labour market issue with ensuing conflicts between Swedish workers and the importers of labour, between the Galician workers and the Swedish workers and between the importers and the Galician workers.

---

1 The term 'work import' sits uncomfortably in any contemporary text because of its connotations of humans as products. The term is nonetheless used in this text to be consistent with the lingua of the time. Similarly, the workers who migrated into Sweden will be referred to as "Galician" though it should be understood that they came from a more varied geographical background.

This conflict oriented nature of the import has been the topic of a number of Swedish studies; what has been less well researched is the transnational nature of the import and, especially, the links between Sweden, Denmark and Germany in this regard. Not only did the import rely on networks that clearly transcended national borders, the labour market conflicts that it led to can be found in all the nations where it took place. Similarly, the organisation of the import transcended borders. The Danish import started as a direct copy of the German experience and drew on already existing German networks and import channels. The practise was then, ten years after its introduction to Denmark, tried on Swedish grounds using the networks in place in Denmark, recruiting agents and supervisors from Germany and workers from Galicia.² The national contexts were thus far from closed systems, but were intrinsically linked with channels running between and across the geographical boundaries; one can possibly talk about one common market for this kind of north European seasonal labour import.

As a consequence of these close links between the recruitment processes and the organisation of the production in Germany, Denmark and Sweden, the same kind of problems and conflicts arose in all these national settings in relation to the import. The Swedish import of Galician labour, and the ensuing labour market conflicts, was therefore not something specific to this national context but was reflective of a larger European labour market development. Interestingly, Denmark and Germany enforced laws on the issue, and also targeted the manner in which the workers were recruited, going from individual agents to a single state authorised organisation. In Sweden this did not happen. Though the question was discussed thoroughly over the years in the Swedish parliament, there was not any enforcement of laws and there was never the stricter control by state related agencies as found in Germany and Denmark.³

The larger European context and the transnational nature of the import have rarely been taken into consideration in analyses of the Swedish early twentieth century import of seasonal labour. Most studies, with the exception of the works of Lars Olsson, have kept the analysis within a strictly Swedish framework and have thus analysed the import as a Swedish

---

2 K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik, *Arbetsstatistik A:8. Utländska jordbruksarbetare i Sverige år 1907* (Stockholm 1909) p. 13-14; 25.

3 Tomas Hammar, *Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900-1932* (Stockholm 1964) p. 35ff; George Nellemann, *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere - et studie af landarbejderindvandringen 1893-1929 og indvandrernes integration i det danske samfund i to generationer* (Köpenhamn 1981) p. 73.

labour market issue.⁴ What is also noticeable is that the Swedish import of Galician workers seldom is put in comparison to the Danish or German experiences. Such a comparison could have helped to shed important light on various aspects of the Swedish import. Instead, almost all of the Swedish analyses centre on internal factors of the import and for the most part analyse it in relation to some domestic concern.⁵ This text thus has the ambition to place the Swedish import of Galician workers in a wider perspective, pointing to how it was part of a larger European pattern of work migration and how it was closely connected with Danish and German experiences of labour migration. By placing the analysis of the Swedish import in a framework that transcends the Swedish geographical border a fuller understanding of this early twentieth century labour market occurrence can be provided. Similarly, comparing how different nations reacted to the conflicts that followed from the import and what measures were taken to direct them can give important insights into our understanding of the individual nation's experience of these labour market conflicts. This

---

4 For a selection of Lars Olsson's texts on the issue, see: Lars Olsson, "Labor Migration as a Prelude to World War I" *International Migration Review* vol. 30 no. 4 (1996); Lars Olsson, "Skånska godsägare och galiziska roepiger. Kapitalism, betodling och arbetarimport före första världskriget", in Ingemar Norrlid & Lars Olsson & Bengt Sandin & Jan Thelander & Gertrud Anljung (eds.), *Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén* (Lund 1987); Lars Olsson, "Galiziska roepigor i Skåne" *Kulturrådet* no. 6 (1990); Lars Olsson, "Det var bara galizier i kaolinen", in Lars Olsson & Sune Åkerman (eds.), *Hembygden & Världen. Festskrift till Ulf Beijbom* (Svenska emigrantinstitutets skriftserie no.13, 2002); Lars Olsson, "Nya grepp på den historiska migrationsforskningen i Växjö", *Tvärnsnitt* 1:05 (2008); Lars Olsson, "Skånska godsägare och galiziska betflickor", in Gunilla Lindberg (ed.), *"Sicken turk" – om invandrarnas svenska historia* (Stockholm 1990).

5 Tomas Hammar has analysed the Galician work import in relation to the Swedish erection of border controls and the Swedish legislation on immigration. Hammar 1964. Samuel Edquist has mentioned the Galician workers in an article on Swedish nationalism: Samuel Edquist, "En historia om främlingar. Om effekterna av nationalistisk historieskrivning", in Anders Florén & Åsa Karlsson (eds.), *Främlingar – ett historiskt perspektiv* (Uppsala 1998). Håkan Blomqvist has included the reactions against the Galician workers in his chapter on the external dimension of the socialist nationalist ideology: Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen* (Stockholm 2006). In addition to this, Göran Rosander has provided an article on the Galician work migration in the encyclopaedia like book edited by Ingvar Svanberg and Harald Runblom: Göran Rosander, "Galizier", in Ingvar Svanberg & Harald Runblom (eds.), *Det mångkulturella Sverige – En handbok om etniska grupper och minoriteter* (Stockholm 1988).

text consequently centres on the transnational nature of the import and how the different nations handled the conflicts that arose because of this import.

GALICIAN SEASONAL LABOUR TO THE EUROPEAN BEET FIELDS

At the turn of the twentieth century the usage of seasonal labour, often from Galicia, had become a prominent feature in the European economies. Galicia, or as the full title had it; the Kingdom of Galicia and Lodomeria, was a region in the Empire of Austria and was in Sweden collectively used to denote the origin of all seasonal labourers, irrespective of where on Austrian, or even Russian, lands they originated from. Since 1886 Galicia had existed as an autonomous part of Austria-Hungary, exhibiting far reaching political independence with its own parliament and council, but formally under imperial rule. In 1900 54.75 per cent of the Galician population were Poles living in west Galicia, with the rest of the population made up of Ruthenians living in the east and Germans, West-Slavs (Czech and Slovaks) and Jews.⁶ By the end of the nineteenth century a substantial work migration from Galicia and other parts of Russian and Austrian lands commenced which soon turned into one of the most considerable movements of people within the European turn of the century context. Between 1860 and 1914 the total number of migrants from what today is known as Poland who moved within the countryside, to other regions of Europe and across the Atlantic, involved about ten million people.⁷ This migration used to be explained by push-and-pull theories of the labour market, emphasising especially the poor possibilities the regional economies offered. In recent years scholars like Ewa Morawska have argued that these traditional explanatory models to migration need to be complemented with more sociological explanations that emphasise the role of the local community or the transnational networks. This is not the place to further dwell into the various factors that contributed to this migration, for the case of this

---

6 See: Johannes Nichtweiss, *Die ausländischen Saisonarbeiter in der Landwirtschaft der östlichen und mittleren Gebiete des Deutschen Reiches: ein Beitrag zur Geschichte der preussisch-deutschen Politik von 1890 bis 1914* (Berlin 1959) p. 86. See also: Nordisk Familjebok. Nionde Bandet (Stockholm 1908) p. 599.

7 Ewa Morawska, "Labor Migrations of Poles in the Atlantic World Economy, 1880-1914", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 31, No. 2 (April 1989) p. 247. See also; William Thomas & Florian Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America* (Boston 1918-20).

study it is enough to point out that a number of factors; structural, local and individual, contributed to the onset of this work migration on a large scale. It is also important to keep in mind, as has been pointed out by Simon Constantine, that the migrant workers should not only be analysed in terms of victims to structural and capital factors, but also as agents in their own right.⁸

Within Europe, Imperial Germany was by far the largest user of this seasonal work migration. Emigration to the United States and migration into the German cities had created a shortage of agricultural workers in the German countryside and this shortage was increasingly met by importing labour from territories in Russia and Austria. With a mobile, relatively cheap and easily accessible work force in the east, the usage of seasonal labour soon became very prominent; amounting to more than half a million workers in some years.⁹ Initially, the recruitment of seasonal labour took place on a private basis where individual agents, at place on Russian and Austrian lands, recruited workers to work on German estates. These private agents were thus commissioned by the German estates and factories to hire the adequate number of workers and it has been estimated that as many as 7000 agents were at times involved in this recruitment process. The competition that followed, as well as the high frequency of unserious agents, was problematic as it resulted in a number of labour market conflicts. Calls were therefore increasingly made to change this unregulated system and increasingly the state authorised Central Office of Agricultural Workers got more responsibility for the recruitment process. In 1908 this Central Office took over the recruitment process completely which, indi-

---

8 Constantine 2006.

9 The amount of German literature on this seasonal labour is extensive. Klaus J. Bade has published a number of influential studies on the migration to and from Germany and on the factors behind the German demand for the import of labour and the eventual dependency of Germany on these workers: Klaus J. Bade, "German Emigration to the U.S. and Continental Immigration to Germany in the Late 19th and Early 20th Centuries", in Dirk Hoerder (ed.), *Labor Migration in the Atlantic Economies* (Westport 1985); See also Bade's *Europa in Bewegung - Migration vom späten Jahrhundert bis zur Gegenwart*. (München 2000). Of the works devoted to the study of Galician work migration to Imperial Germany, worth mentioning is Johannes Nichtweiss's classic study of the foreign seasonal workers in the east and central regions of Germany: Nichtweiss 1959. Recently, Sebastian Conrad has linked the migration of Galician workers to issues of German colonialism and nationalism: Sebastian Conrad, *Globalisierung und Nation im Deutschen Kaiserreich* (München 2006); Sebastian Conrad, "Globalization Effects. Mobility and Nation in Imperial Germany, 1880-1914", *Journal of Global History* vol.3 no.1 (2008).

rectly, enabled the German state to control the import. Together with rules of *Karenzzeit* and the introduction of forced demands for identification by foreign workers, as well as stricter border controls, this measure was part of the German state's attempt to control the import of Polish workers.¹⁰

Lesser known than the migration to German lands is the simultaneous migration of Galician workers to the beet fields of Denmark and southern Sweden. Smaller in scale than the corresponding migration across the Atlantic or to Germany, Galician workers were still an important addition to the agricultural sector in these countries. Denmark, for example, used seasonal agricultural workers between 1893 and 1929 in a direct attempt to copy the German system. The first Danish attempts of taking in seasonal labour were made in 1893 via a German recruitment office which hired a number of German *Aufseher* (supervisors) to bring teams of 20-50 Galician workers to the Danish beet lifting. As a consequence of this measure, by the end of 1893 400 women came over to Lolland, Denmark, to work on the fields. These workers replaced women from the Swedish region of Småland, who previously had been called in to work on the Danish beet fields.¹¹ After this initial import the procedure of bringing in workers from Galicia to the Danish beet fields took off properly and in 1914 the total number of Galician workers in Denmark amounted to 13 000.¹²

The import of Galician workers to southern Sweden began somewhat later than in Denmark. In 1903 the kaolin factory in Bromölla, Skåne, hired the first 60 Galician seasonal workers to come to Sweden.¹³ Over the coming years this figure increased successively. In a socio-economic survey done by the Swedish National Board of Trade (*Kommerskollegium*)

---

10 Sebastian 2006 p. 129.

11 Henrik Zip Sane, *Billige og villige?- Fremmedarbejdere i faedrelandet ca. 1800-1970*. (Naestved 2000). Zip Sane has provided valuable statistics on various aspects of this import. His inclusion of German, Swedish and Polish work immigration statistics, especially, opens up for interesting comparisons. The title of one of his works, *Billige og Villige?* could be read as a clear nod to Klaus Bade and his article on foreign workers in Germany. See: Henrik Zip Sane, *Billige og villige?- Fremmedarbejdere i faedrelandet ca. 1800-1970*. (Naestved 2000). See also; Klaus Bade, "Billig und Willig – die ausländischen Wanderarbeiter im kaiserlichen Deutschland" in Klaus J. Bade (ed.), *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart* (München 1992). The Galician immigration and the integration of these workers into Danish society is also the topic of George Nellemann's work: George Nellemann, *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere - et studie af landarbejder-indvandringen 1893-1929 og indvandrenes integration i det danske samfund i to generationer*. (Köpenhamn 1981).

12 Nellemann 1981 p. 313.

13 Olsson 2002 p. 278.

in 1907 it was established that 1174 foreign workers, primarily from Galicia, worked on 56 south Swedish farms. Of these 1174 workers, 760 were women and 414 men; a considerable majority of the workforce was thus female. In addition to this agricultural workforce a couple of hundred men worked within the southern Swedish industry.¹⁴ The following years saw corresponding figures in terms of the seasonal labour import, albeit with a slight increase in terms of the total number of workers.¹⁵ This labour import took place until 1914 and was organised along strict gender lines; the women were recruited to work on the beet fields whereas the men were primarily recruited to work with kaolin pit mining at Ivö and in the kaolin factory in Bromölla. One thus had clearly defined tasks devoted to the male and female Galician worker respectively; a division of labour that appears to have been the case in Germany and Denmark as well.¹⁶

THE TRANSNATIONAL NATURE OF THE IMPORT

In addition to the unavoidable, intrinsic, transnational character of labour migration across nations, the work import of Galician workers transcended national borders in other ways as well. Agents, often from central or east Europe, moved across borders offering their services to north European estate owners; estate owners who in turn helped to introduce the import channels outside of their home nation. The Swedish import, for example, can only be understood against the background of the Danish and German labour import as the Swedish import drew heavily on Danish experiences and used the same networks and German agents.¹⁷

The first experiences with seasonal workers in Sweden were all made on Danish-owned estates and factories. Having experienced this form of work production since 1893, with an established infrastructure, networks and

---

14 K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik, *Arbetsstatistik A:8. Utländska jordbruksarbetare i Sverige år 1907* (Stockholm 1909) p. 18-19.

15 K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik, *Arbetsstatistik L:1. Till be-lysning av Landtarbetarnas Arbets- och Löneförhållanden i Sverige år 1910* (Stockholm 1911) p. 20.

16 Olsson 2008. See also: Simon Constantine, "Migrant Labour in the German Countryside: Agency and Protest, 1890-1923", *Labor History* 47:3 (2006); Henrik Zip Sane, *Billige og villige? - Fremmedarbejdere i faedrelandet ca. 1800-1970* (Naestved 2000).

17 K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik, *Arbetsstatistik A:8. Utländska jordbruksarbetare i Sverige år 1907* (Stockholm 1909) p. 12-14, 24-28.

easy access to agents via the press, when Danish capital established itself in southern Sweden in the early twentieth century, it also introduced this manner of organising the production. The first places in Sweden where Galician workers were used, the before mentioned Ivö kaolin mining pit and the kaolin factory in Bromölla, were owned by Danes.¹⁸ This is significant as it indicates that the Danish owners had a previous knowledge of the possibility of using Galician workers and had access to the already existing infrastructure of Galician work import in Denmark. To take the example of Bromölla factory, the Danish engineer Axel Hermansen and his brother in law, Earl Lerche, bought the kaolin factory in Bromölla in 1901. Hermansen got funds from Denmark to invest in the factory and it was inaugurated in 1904. As Lars Olsson has pointed out, since there was no tradition of kaolin extraction in the area, the industry was completely built on foreign capital, with a large part of the workers being foreigners. The owner, Hermansen, had direct connections with the kaolin factory *Adolfshütte* in Germany and he recruited German engineers from this factory. It is important to note that this factory used Galician workers in the kaolin pit, which indicates that the organisational structure of this type of work import was something that the German engineers were accommodated to, perhaps even expected. Predictably, it was then copied and introduced also in Bromölla.¹⁹ To take another example, the estate of Charlottenlund outside of Ystad had Danish owners who started using Galician seasonal labour in the beet production. The estate, bought by the Danish industrialist Jacob Lachmann in 1902, soon became the most prominent sugar estate in the region and successively Lachmann acquired the sugar works in adjacent Köpingebro and Skivarp. Lachmann's steward was the German Otto Scheel and together they were among the first Swedish estates to start using Galician workers on the beet fields. In this they were helped by Lachmann's close contacts with the Danish industrial and capitalist elite and the important backing of his business by the *Landmandsbank* in Copenhagen.²⁰ As in Bromölla, the networks behind this kind of import thus noticeably transcended national borders.

As the Swedish import drew heavily on the Danish infrastructure, contacts and experiences, the introduction of Galician workers to Sweden was very much, at least initially, a Danish affair. Over the next couple of years the tendency to take in foreign workers spread to estates with Swedish owners as well and over the whole period the import lasted as many, so called, Swedish as non-Swedish estates took in Galician workers. Despite

---

18 Olsson 2002 p. 278-279.

19 Olsson 2002 p. 278-279.

20 Olsson 1987 p. 284.

this later usage of seasonal labour also by Swedish estate owners, it is still important to keep in mind that it started as an import by Danish owners. Thus, whereas the Danish import was a copy of the German organisation, the Swedish experience was, initially, more of a transfer of the Danish structure to Danish estates and factories in Sweden. Taking this Danish factor into account when discussing the southern Swedish context can better help explaining why the import of Galician labour centred on certain regions and farms and not others; a phenomenon that has previously primarily been explained by pointing to the structural organisation of the southern Swedish countryside.²¹

THE IMPORT AS A SOURCE OF LABOUR MARKET CONFLICTS

As the organisation of the import of seasonal labour transcended national borders, the consequences of this import on the national labour markets were similar in the different national contexts. The Danish and Swedish estate owners copied the system of seasonal work import from Germany, with the help of German agents and, often, using German contracts, which resulted in the Scandinavians also taking over the same kind of labour market problems as found in Germany. Comparing and contrasting how these labour market conflicts unfolded in the different national contexts and, especially, how the state authorities directed the issue can put the individual national labour market conflicts into a new, broader, perspective.

The root of most of the labour market problems originated in the manner in which the Galician workers were recruited whereby private agents signed contracts between themselves and the workers, which tied the latter group to the agent and left the owners of the factories and estates without any responsibility for the workers. Initially, the contracts used in Denmark and Sweden were either German or direct translations of German contracts which can be explained by it being German agents doing the recruiting. The contracts were written in such a manner that they left the foreign workers without any significant rights. The contract had two paragraphs, one in German and one in Polish, running parallel which stated the specificities of the work; the pay, the overtime compensation, the length of the working day, the health care available, the standard of living, and similar. The paragraphs that came to cause conflict were those that stated that the Galician workers were bound by their contract to perform other tasks than working on the beet fields, such as doing piece work; that only one part

---

21 Olsson 1987 p. 286-288.

of the contract, the employer, could terminate it and that full pay was not paid until the end of the season as a security for the employer. In Sweden, these kinds of paragraphs were not found in the contracts of the Swedish workers, who were free to leave the estate once the beet season was over. The same kind of work contract had been common prior to the Swedish emigration to the US in the 1860s but had since been abolished precisely because it left the workers without any rights.²² In the case of the Galician labour force this aspect, the welfare of the workers, was not deemed to carry any substantial weight and the foreign workers thereby operated under different contracts than the Swedish workers. As a consequence of these contracts a number of conflicts followed where the Galician workers complained about being taken advantage of. Östergötlands Sugar Factory, for example, saw two thirds of its Galician workers leave Sweden before the end of the season because of appalling conditions and breaches of contracts from the employer's side. Similarly, at the estates of Stora Markie and Lindholmen, both in southern Sweden, the foreign labourers refused to work because they felt cheated on the conditions of their work. Similar stories were heard from a number of Swedish estates, and corresponded to the conflicts that arose in Germany and Denmark.²³

In Denmark, the many conflicts led to a Protective Act being passed in 1908 that called for a change in the way foreign workers were treated. The Danish social democrats, especially, had tried to bring the question of seasonal labour to the parliamentary table, but it was not until a broader political consensus around this issue developed that the question was properly researched. What probably accelerated the process was the decision of the Galician authorities to restrict the possibilities of recruiting workers from its territory. The decision, taken as a consequence of the way the north European contracts were formulated, led to difficulties in getting enough labour to the beet fields and thus created further incentives, also from the perspective of the land- and industry owners, to do something about the situation. The Danish Law no 229 regarding 'the usage of foreign workers to work in some enterprises and the public control thereof' thus came about with the objective of guaranteeing the rights of the foreign workers in order for these to once again be allowed to come to work within the Danish agricultural sector. The act was enforced on 21 August 1908 and was commonly known as "the Pole law". The main change this new

---

22 Olsson 2002 p. 282-283; K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik, Arbetsstatistik A:8. Utländska jordbruksarbetare i Sverige år 1907. (Stockholm 1909) p. 33-48.

23 Olsson 1987 p. 274; K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik, Arbetsstatistik A:8. Utländska jordbruksarbetare i Sverige år 1907. (Stockholm 1909) p. 57-61.

law brought about was that it became obligatory to use a state authorised contract written in Danish which had extended rights for the seasonal labourers.²⁴

Simultaneously as the introduction of the new law the Danish recruitment of seasonal labour started to shift from a large number of unregulated private agents to a smaller number of state authorised agencies. The *Tilvebringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark* and *Sukkerroedykernes Forening til Framskaffelse af Arbejdskraft* were two private organisations that took upon themselves to regulate the recruitment of the Polish workers and their contracts. The former organisation was by far the largest and it is significant that it co-operated closely with the Danish state. H. E. von Beck, one of the leading figures in the organisation, was also involved in the founding of the *Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Arbejdere*, an organisation founded in 1908 which had as its main mission to protect the interest of both the employers and the foreign employees. In the period before the First World War the organisation should perhaps best be regarded as a check and balance instance for the keeping of the Protective Act. It distributed the authorised contracts - and thereby controlled who imported Galician workers - and later, from 1915, it mantled the role of the sole importer of workers. The consequence of the changes in the manner in which the foreign workers were recruited, and the introduction of the 1908 law, was thus the gradual control of the import by the Danish state.²⁵

The Danish measures should be read against the background of the German decision to start controlling the migration of labour. As was mentioned previously, initially the recruitment of seasonal labour to Germany took place on a private basis where individual agents, at place on Russian and Austrian lands, recruited Galician workers to work on German estates. Increasingly, this practice proved problematic. Not only were the Galician workers, bound by contract to the agent and not the estate or factory, often treated badly, it was also feared that these workers were to settle permanently in Germany. A better organisation of the import of labour was therefore an issue that had been on the agenda of a number of German organisations already since the end of the nineteenth century. The highly influential *Deutscher Ostmarkenverein* and the *Alldeutscher Verband*, for example, had both formulated grave concerns regarding the German eastern border and the risk the eastern migration across this border allegedly posed.²⁶ Their worry had to do with the Germanisation attempts of

---

24 Nellemann 1981 p. 55-85.

25 Nellemann 1981 p. 34-42.

26 Nichtweiss 1959 p. 81ff., 143ff.

the German administration and the idea that the eastern parts of Germany should be used for the resettlement of Germans, which was not only thought to be demographically motivated but was also part of the plan to properly Germanise the eastern areas of the Reich as a bulwark against a perceived eastern migration of so called racially inferior Slavs and Jews.²⁷ This fear was augmented by the permanent settlement of Polish-speaking people on a large scale in the Rhein and Ruhr region (the so-called *Ruhrpolen*), which added further weight to the concern that the Polish existence on German soil was too large and that measures had to be taken to counteract what was perceived as Polish infiltration of German culture.²⁸

In 1905 therefore, the German system of seasonal labour import started to change and the recruitment of seasonal workers was gradually taken over by the establishment of the Central Office of Agricultural Workers (*Deutsche Feldarbeiterzentralstelle*). This was a private organisation, albeit heavily funded by the Prussian authorities, with the mission to supply seasonal workers with proper contracts to German estates, and to make sure that these workers returned back home after the end of the season, the so called *Karenzzeit* which forced Galician workers to return to their home regions for the winter months. Eventually, in 1908, the Central Office of Agricultural Workers was given the exclusive right to import Galician labour. This German change in the recruitment procedure came about at the same time as the introduction of forced identification which was the introduction of an identity card for the migrant workers in order to prevent unauthorised transfers of work places, previously a quite common practice, and also to better control the immigration.²⁹

It has been suggested with regard to the German context that the contracts used and how the state enforced that the Polish workers had to leave Germany during a certain prescribed period of time, the *Karenzzeit*, was

---

27 Martin Broszat, *Zweihundert Jahre Deutsche Polenpolitik* (Frankfurt 1972); Geoff Eley, "German Politics and Polish Nationality: The Dialectic of Nation-Forming in the East of Prussia." *East European Quarterly* 18 (1984).

28 Conrad 2006 p. 128-129; 157-166. It should be pointed out that it was not only conservative associations that reacted against the import; there was also widespread resistance among the German socialists. According to them, the Galician workers were called in to lower wages or to act as strike breakers and was therefore detrimental to the German worker. This German discourse against eastern migration was pursued in national terms along the lines of "Deutschland den Deutschen" and was thus similar to the Swedish social democratic rhetoric against the Galician workers. Conrad München 2006 p. 126ff; Blomqvist 2006.

29 Conrad 2006 p. 134-136.

a unique German phenomenon.³⁰ Certainly, the rationale behind this, to prevent a too deep penetration of Polish culture on German lands, part of the Germanisation policy, was particular to Germany. However, the fact that the Danish state also initiated legislation that resembled the German, though perhaps not as strictly formulated, and also tried to centralise the recruitment process and leave it to one, state sponsored, organisation, perhaps suggests that the German experience was not that unique. The German situation was different from the Danish because of the former's geographical position in the heartland of Europe and because its eastern migration came to consist of more than seasonal labour. Despite taking this into account, and also that the sheer volume of the Galician migration was much larger in Germany, the legislative and parliamentary developments in Denmark do seem to suggest that the issue in many respects resembled the German. The Danish law of 1908 led to authorised contracts, written in Danish, and to a centralised recruitment of the foreign workers; in line with developments in Germany. Thus, the *Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Arbejdere* very much worked in the same manner as the *Deutsche Feldarbeiterzentralstelle*. A difference between the two contexts can be found in the German demand for identification by the foreign workers, which was a measure never formally introduced in Denmark. However, the Danish system of rules for public supervision of seasonal labour, including a book of residency, practically worked with the same effects as the German identification system. This was especially true after 1912, when a revision of the 1908 Act enforced stronger controls of the Galician workers. This change came about principally because the Danish conservatives had asked for an introduction of the same kind of forced identification as was in place in Germany.³¹ The *Karenzzeit* could be said to be a German particularity but actually, in the Danish contract for seasonal labour, paragraph 1 stipulated that "workers were to stay in Denmark no longer than 15 December".³² This phrasing suggests that, just like in Germany, central authorities wanted to prevent the permanent residency of Galician workers on Danish lands. The similarities with regard to the Galician work import between these two national contexts, both in experiences and in effects, were therefore larger than the supposed uniqueness of the German context has hitherto suggested.

Sweden experienced the same kind of problem and conflicts with the Galician seasonal labour as Denmark and Germany did. The import also

---

30 Conrad 2006 p. 128-129; 157-166.

31 Nellemann 1981 p. 44, 60, 81.

32 K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik, *Arbetsstatistik A:8. Utländska jordbruksarbetare i Sverige år 1907*. (Stockholm 1909) p.124.

led to a thorough state initiated investigation into the subject and to extensive public debates. In these debates both the German and the Danish legislative decisions figured prominently, but the Swedish outcome was different in that the discussions never resulted in any legislation or any stricter control and it was not until much later that the Swedish discussions resulted in a legislative decision.³³ It was actually not until 1913/1914 that an act was finally enforced ('The Swedish Aliens Law', more commonly known as 'the 1914 Deportation Act'). The act was different from both the Danish and the German in that it did not try to control immigration, more than from certain groups ("the gypsies"), but established the continued free movement across the Swedish borders. There was thus never any restriction for Galician workers to enter into Sweden and no central committee to control immigration was ever established. Similarly, the usage of forced identification or books of residency were not introduced in Sweden. The administration of the enforcement of the act was left to the local police, and it would take until the outbreak of the First World War until a special security section for alien supervision was established.³⁴

A couple of words can be said with regard to why Sweden never legislated about the issue. The Swedish National Board of Trade directed the question already in 1909 and suggested that the lack of regulative measures in Sweden had to do with the number of foreign workers being considerably smaller in Sweden than in Denmark and Germany. Consequently, breaches of contracts, though occurring in Sweden as well, were not as problematic an issue as in Denmark and Germany and the matter was, overall, not as significant.³⁵ In addition to this explanation it could also be put forward that Stockholm, where the political decisions were taken, was far away from southern Sweden where the import took place and this geographical distance probably added to the relative disinterest from the Swedish state in introducing legislative measures against the import.

CONCLUDING REMARKS

The import of Galician workers to the beet fields and industries in southern Sweden was an experience limited in time and scope. It has nonetheless left its mark in the Swedish history as it came to give rise to a number of labour market conflicts. What this text has argued is that this import, and

---

33 Hammar 1964 p. 35ff; Nellemann 1981 p. 73.

34 Hammar 1964 p. 41ff; 386-387.

35 K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik, Arbetsstatistik A:8. Utländska jordbruksarbetare i Sverige år 1907. (Stockholm 1909) p.60-61.

the problems that followed from it, is best understood and interpreted when read in the light of European turn of the century history. Not only did the seasonal workers move across national boundaries, the networks and ownership structures behind those importing this labour transcended the same boundaries. The Swedish import of seasonal labour from Galicia was therefore not only a reflection of European migration movements, but also drew on the existing European infrastructure. In the same way, the different nations that used Galician seasonal labour all experienced similar labour market conflicts and problems with the import and all discussed, and sometimes introduced, measures to control it.

It is only by further analyses and comparisons between the national contexts that these similarities and differences can be properly understood. The import of Galician labour to the countryside of various European nations makes up an important feature, not only of the individual national histories, but also of the general European history and is therefore best understood outside of the narrow national framework. This transnational nature of the import has so far not, to any considerable extent, been taken into account in the historiography in any of the national contexts, which clearly opens up the area to further studies.

COMPANY STRATEGIES AND SPORT MODELS

Christer Ericsson

The connection between sport and society is a growing field of interest both among Swedish historians and historians in other countries. Several studies show that sport offers a major opportunity for social groups to consolidate and extend their values; something that has become increasingly important with the growing complexity of modern society.¹ Organized sport does not simply reflect developments in political and economic spheres, but also helps to shape society.²

In several studies the Australian historian Brian Stoddart has focused on the British and the use of team sport and especially cricket as a means of implementing British culture in the colonies. His conclusion is that the game was not just a sporting code but also a political institution. Cricket was introduced by the imperial authorities for reasons other than recreation. Cricket taught the middle and upper ruling classes in the former colonies respect for authority, loyalty, honesty, courage, persistence, teamwork and humility. “The language of sport became a code, so that to play the game meant not so much to be involved in simply physical activity as to subscribe to the social conventions and beliefs which sport symbolized.”³ In addition, in a study on the origins of sport in Asian society, the British historian J. A. Mangan has shown that the establishment of English public schools in the colonies “embraced a belief in the games field as a critical source of moral education.”⁴ Playing games was an integral part of an educational philosophy. Morality was a product of play, and the games essentially a means of moral education.⁵ Indeed, sport was an integral part

---

1 Brian Stoddart, *Sport, culture and history*, (Routledge, 2008).

2 Brian Stoddart, (2008), p. 45.

3 Brian Stoddart, (2008), p. 73.

4 J. A Mangan., “Imperial Origins – Beginnings” in *Sport in Asian Society*, Eds Mangan J. A. and Fan Hong, (Frank Cass, London, 2003).

5 J. A Mangan., 2003, p. 37.

of an educational philosophy among industrial leaders. In this article my interest is on how organized sport was used in industrial companies in Sweden and Japan as a way of establishing cooperation.

SPORT AND COMPANIES IN DIFFERENT COUNTRIES

Several studies from different countries reinforce the conclusion that sport has been viewed as a means of achieving improved health and moral fostering, and above all a sense of removing class barriers and deepening social solidarity. In the case of companies that used soccer, and sports in general, as part of their welfare schemes, it became a way of setting up social control. Explanations given by various scholars as to why sports, and above all football, attracted support, suggest that the leader/leaders strove for local prestige and identification with the local community, and in some cases had a genuine interest in sport. Furthermore, sport was viewed as an arena that helped to legitimize the “natural” hierarchy and maintain hegemony. There are also scholars who indicate that sport was a site of class struggle and continuous debate, and that it provided the working classes with a voice to challenge the prevailing power relations in society.⁶ In the historiography of sport in Britain, several scholars have touched on the subject of management relationship with sport and above all football. Many of these works indicate that industrial companies had an instrumental view of sport and deliberately exploited it for their own interest.⁷ In his study of the football club West Ham United C. Korr indicates that it was started by A. F. Hill, the owner of Thames Ironworks in London’s East End. Hill’s explicit wish was that it would strengthen the “co-operation between workers and management.”⁸ He saw football also as a way of “raising the morale of his workers and the reputation of his firm.”⁹ John Bale underlines the tradition and the importance of the rootedness of English football clubs: “... A tradition in British football is its localism to support football was to become involved in a pattern of local loyalties. Working class people could

---

6 See for example S. G. Jones, *Sport, Politics and the working class*, (Manchester, 1998).

7 See for example Charles Korr, *West Ham United*, (Duckworth, London, 1986). John Bale, *Sport and Place*, (C. Hurst & Company, London, 1989). John Hargreaves, *Sport, Power and Culture*, (St Martins, New York, 1986).

8 Charles Korr, (1986), pp. 3-4.

9 C. Korr, (1986), p. 4.

be helped to feel that they belonged to a community by the activities of the local football team and their attachment to that team.”¹⁰

Using the company magazine of the machine tool industry Alfred Herbert Ltd (1888-1983) in Coventry, the English historian Paul Gilchrist did an interesting study of the construction of a company myth referred to as the “Herbert Spirit”.¹¹ In focus was a concern for “modern patterns of life and leisure of the working classes.”¹² In those days rational recreation was important in order to “ensure the lower classes were healthy, moral and orderly.”¹³ To this end they provided companies and municipalities with new facilities for sport, leisure and recreation. It was thought that improvements to the workers’ physical state would lead to greater productivity. Patronage of sport and recreation at Alfred Herbert Ltd was important and, as the company provided modest facilities for its workers, sport became very popular.¹⁴ In fact it became so popular that Sir Alfred and Lady Herbert chose to visit sport festivals and team matches in order to “to be seen as a benevolent paternalist in action” and “play the role of aristocratic patrons by presenting cups, medals and prizes.”¹⁵ Another English historian, Roger Munting, says that from the second half of the nineteenth century sport provision became a common aspect of company’s welfare capitalism.¹⁶ Munting argues that sport had a “purpose beyond the immediate enjoyment; it was also important in extending a broader company culture.”¹⁷ In the companies included in his investigation the initiative at start came from the employees and the company provided the resources.¹⁸ The companies also stressed the virtue of games, fair play, “a healthy mind in a healthy body and so on” and working class men and women were presented with facilities for games which would otherwise not have been available.¹⁹ Munting concludes that the provision of facilities for sports and games was increasingly systemized into corporate paternalistic mana-

---

10 John Bale, (1989), pp. 28-29.

11 Paul Gilchrist, “Sport under the Shadow of Industry: Paternalism at Alfred Herbert Ltd”, www.paulgilchrist.net/resources/2008, p. 1-4.

12 Gilchrist, (2008), p. 3.

13 Gilchrist, (2008), p. 3.

14 Gilchrist, (2008), p. 16.

15 Gilchrist, (2008), p. 18.

16 Roger Munting, “The games in ethic and industrial capitalism before 1914” in *Sport and history, band 23/1, (2003)*, p. 45-63.

17 Munting, (2003), p. 50.

18 Munting, (2003), p. 53.

19 Munting, (2003), p. 56.

gement in order to reduce labor turnover and “potential dissatisfaction in the work place.”²⁰

In a study by the American historian Gerald Gems concerning Pullman car manufacturing in Chicago, the owner, George Pullman, who was influenced by the English industrial communities, came to the conclusion that “wholesome leisure habits would deter employees from radical elements with magnificent facilities that allowed for any interest, sans a saloon in his effort to promote temperance.”²¹ He founded the Pullman Athletic Association, which organized the first annual games in the spring of 1881. Employees were divided into teams to compete against other communities in baseball, cricket, soccer and track and field. “The comprehensive athletic programme enjoyed grater financial support than any other social agency, and sporting events and Pullman athletes won national recognition for the company and its owner.”²² Pullman’s firm conviction was that such programmes prevented strikes and labor organization, created better relationships between labor and management and increased loyalty to the company.²³ Team sports taught competition as well as teamwork, “self-sacrifice and obedience to authority in the form of a game official, team manager or captain.”²⁴ Pullman manufacturing was one of the larger companies in and around Chicago during the 1920s and into the 1940s that organized leisure time for its employees in the same way.

Managers like Agnelli in Italy (FIAT) and Peugeot in France did not only enter the sphere of football for sporting reasons. Initially, football was regarded as a prolongation of the paternalism practiced in industrial enterprises and operated by the likes of Agnelli and Peugeot. For example, FIAT workers were invited by Agnelli himself to watch matches played by Juventus’ first team free of charge. At the beginning of the 1920s the *Gruppo Sportivo* FIAT encouraged its workers and employees to play football or practice other sports. The president of *Gruppo Sportivo* suggested “that it was a question of a huge program of physical training, harmony and fraternization between all the FIAT workers’ families.”²⁵ Implicit in

---

20 Munting, (2003), p. 63.

21 Gerald. Gems, “Welfare Capitalism and Blue-Collar Sport - the legacy of labour unrest”, in *Rethinking History 5:1* (2001) pp. 43-44.

22 Gems, (2001), p. 43.

23 Gems, (2001), p. 43.

24 Gems, (2001), p. 47.

25 Paul Dietschy & Antoine Mourat, “The motor car and Football industries from the early 1920s to the late 1940s: The cases of FC Sochaux and Juventus” in Jonathan Magee, Alan Bairner, Alan Tomilson (eds) *The Bountiful Game? Football Identities and Finances*, (Meyer & Meyer Sport, UK Ltd,

this was the intention to maintain social order and peace among employees through sporting activity and engagement. A similar objective was found at Peugeot, where every effort was made to associate the club and its players with the “wider Peugeot family”.²⁶ At Peugeot, the total integration of the football club into a company strategy aimed at both the modernizing of traditional paternalism and reinforcing the sports image of the firm.²⁷ Apart from its social role within the companies, the football team also served to promote FIAT and Peugeot products.

Sport as a popular movement in Sweden has been examined in several studies.²⁸ A number of studies also deal specifically with soccer.²⁹ Despite this growing body of work, sport and industrial companies are not well-researched in Swedish historiography. At present only three detailed studies are available,³⁰ all of which show that sport and overall soccer (football) was supported and became part of the company’s paternalistic strategy to encourage the workers to view themselves as loyal “family members”. In this article my focus is on whether sport became a means of industrial strategy and an integral part of an educational philosophy among industrial leaders to establish hegemony in their companies in Japan and Sweden. How did management use sport as a means of strengthening the local spirit of a community in order to create a strong sense of social solidarity or “we”-spirit? How did they use sport to create, in theory and in practice, a consensus and strengthen their hegemony in order to encourage local patriotism and cooperation in their companies? How was it organized and which institutional solutions were built up?

Theoretically, the hegemony concept is mainly associated with Antonio Gramsci. A hegemonic power order is defined as the superior party – the hegemon – attempting to interpret reality in universal terms and, on the basis of his hegemonic power position, maintain that there are no conflicts of interest in the interpretation. The Swedish sociologist, Håkan Thörn,

---

Aachen 2005), p. 52.

26 P. Dietschy & A. Mourat, (2005), p. 52.

27 P. Dietschy & A. Mourat, (2005), p. 57.

28 See the works of Jan Lindroth.

29 Rolf Palbrant, *Arbetarrörelsen och idrotten 1919-1939*, (Uppsala 1977). Thomas Peterson, *Leken som blev allvar*, (Lund 1989). Bill Sund, *Fotbollens maktfält*, (Uppsala 1997). Torbjörn Andersson, *Kung Fotboll*, (Stockholm 2002).

30 Bo Andersson, Tommy Svensson, *Boken om Jonsered: Samhälle och idrott I Jonsered 1830-1980*, (1985). Christer Ericsson, 2002 and *Fotboll, bandy och makt*, (Stockholm 2004) and T. Andersson, ”Fotbollen i Finspång” in L. Lagergren & A. Thörnquist (eds) *Finspång en bit av Folkhemmet*, (Kristianstad, 2006), pp. 65-93.

define hegemony like this: “struggles for hegemony can be understood as a struggle about defining the world and about symbols and concepts that constitute central elements of social unity in specific historical contexts.”³¹ An important point is that a hegemonic power order is not a consensus relation, but a power relation between parties with conflicting interests. Gramsci differentiated between hegemony and dominance.

THE OUTLINE OF THIS STUDY

I begin this study with a short description of the industrialization process in Sweden and Japan. Thereafter I describe how the sport movement was established in the two countries. These two descriptions provide the background to the main purpose, which is to compare how organized sport was used in industrial companies in Sweden and Japan as a means of establishing cooperation between industrial leaders and employees. It should be emphasized that the comparison is based on my own empirical studies of Swedish companies and studies of Japanese companies undertaken by various scholars from different countries.

A comparison between Sweden and Japan is not especially common among Swedish historians. The comparison is of interest, however, particularly in the light of the countries different routes towards becoming modern democratic welfare states: Sweden via social movements, universal suffrage, democracy and peace and Japans Bismarck-inspired authoritarian rule with restricted franchise, Imperial cult, imperialism and war. In this comparison my intention is not simply to understand the similarities and differences between the different study objects and, on the basis of this, be in a position to generalize, but to also understand and explore their diverse and perhaps unique characteristics.

SWEDISH SOCIETY AND THE ORIGINS OF THE SWEDISH SPORTS MOVEMENT

From the middle of the nineteenth century onwards, Swedish society was transformed by a rapid increase in population, migratory movements of people, urbanization and industrialization. Alongside these developments, new thoughts and ideas in the form of economic, political and religious

---

31 Håkan Thörn, *Rörelser i det moderna. Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789-1989*, (Stockholm 1997), p 32

liberalism and socialism were established. This transformation of Swedish society created, among other things, a sense of rootlessness and thus a need for new forms of social relations. A range of organizations, which we refer to today as national movements, were formed,³² and sought political influence and reform within Swedish society.³³ Foremost among these organizations were the revivalist (Free Church), temperance and labor movements. Given the scope of their voluntary activity, ideological influence and political significance, these three national movements occupy an important place in modern Swedish history. The 1880s saw the emergence of the revivalist and temperance movements, while the 1890s are considered to be the breakthrough period of the labor movement.³⁴ It is estimated that at the turn of the twentieth century national movements comprised roughly half a million people in Sweden, with around 15 per cent of the population over 15 years of age having acquired membership.

These were not the only national movements to grow and strengthen during the introductory decades of industrialization in Sweden. The sports movement, which in time was to become one of the largest and most comprehensive national movements, came into being during this revolutionary period. Historically, the sports movement in Sweden, as in the other Scandinavian countries, took the form of voluntary associations, or “popular movements”.³⁵ Organizations were regarded as the fundamentals of the democratic system in the Scandinavian countries, since participating in voluntary associations has been regarded as an important measure in fostering democratic citizens. Voluntary organizations are open to everyone regardless of age, sex, social and ethnic affiliation or place of residence. The Scandinavia sports movement has also been ideologically fundamentally inspired by English amateurism.³⁶

The first breakthrough for sport occurred during the 1880s, when a considerable number of associations were formed. The sports associations formed in Sweden during the 1870s and 1880s were primarily concerned with health promotion, and competition was kept to a minimum. During the 1890s the competitive element became increasingly prominent in both the older and newly-formed associations. In short, games, pastimes and

---

32 S. Lundkvist, *Folkrörelserna I det svenska samhället 1850-1920*, Uppsala 1977, pp. 190-91.

33 Jan Lindroth and K. Blom, *Idrottens historia. Från antika arenor till modern massrörelse*, (Malmö, 1995) p. 190.

34 Bo Öhngren, *Folk I rörelse*, (Uppsala 1974), p. 11.

35 Tomas Peterson, “The Professionalization of Sport in the Scandinavian Countries”, www.idrottsforum.org/articles/peterson/peterson080220.html

36 Tomas Peterson, www.idrottsforum.org/articles/peterson/peterson080220.html.

physical activities went through a process of sportification³⁷ and with that became more organized and oriented towards performance, competition and results. In 1893 there were 229 local sporting associations in Sweden with around 20,000 members. The real upswing, however, did not come until after the turn of the century, and in particular the years 1906-1908. In 1919 the number of associations and members of sports associations had trebled: there were 786 local sporting associations and 93,000 members. The increase continued and in 1930 there were around 180,000 members distributed among some 2,300 associations; figures which were to be more than doubled nine years later.³⁸ From 1904 onwards organized sports were governed by the Swedish Sports Confederation, SSC (Riksidrottsförbundet, RF). The SCC is an umbrella organization with the task of supporting its member's federations and representing the entire Swedish sports movement in contact with the authorities, politicians and so on. It defends the legitimacy of sport and argues for its value. As a member of a voluntary organization in the SSC, one soon becomes involved in the democratic process.³⁹

Some notable research has been undertaken on the connection between industrialization and modern sport in Sweden.⁴⁰ It illustrates that the development of sport in towns was closely linked to industrialization and urbanization. For a long time the sports movement was primarily a big-city phenomenon, but sports associations outside the cities tended to be formed in sizeable communities, often in conjunction with the mining and sawmill industries. It has also been claimed that it was not until the introduction of the eight-hour working day in 1919 that conditions for the practice of sports were established in the lower local hierarchy. Researchers are also of the opinion that sport and its organizations should be viewed in relation to and dependency on changes in conditions of production and on social conflicts.⁴¹

From the outset, the higher echelons of the sports movement were recruited primarily from the middle and professional classes and included

---

37 See Leif Yttergren, *Tävflan är livfet*, (Stockholm 1996). For a discussion about sportification see for example Eric Dunning and his fellow sociology colleagues. E. Dunning, *Sport matters: Sociological Studies of Sport, Violence and Civilisation*, (London, Routledge, 1999).

38 See Jan Lindroth, *Idrottens väg till folkrorelse*, (Uppsala 1974) pp 82-84

39 For further reading see Paul Sjöblom, "En svensk idrottsmodell I marknadstappning: Värderingar, normer och strategier I kommuner och föreningar 1970-1999", www.idrottsforum.org (ISSN 1652-7224) 2006-03-15.

40 L. E. Tedebrand, "Idrott och etablissemang", *Historisk Tidskrift*, 2 1975. Rolf Pålbrant, *Arbetarrörelsen och idrotten*, 1919-1939, (Uppsala, 1977).

41 See for example, Pålbrant, (1977).

company leaders, businessmen and clerks. Although the working classes were not to be found at this level of the sports movement, they were visible within various sports associations at district level.⁴² Public opinion on the sports movement was divided from the start. Within the political field, representatives of the rural areas and many Social Democrats adopted a negative outlook, whereas a majority of middle-class politicians in the urban areas were positive. In general, the further people were located to the left of the political spectrum, the more negative they were towards the sports movement.⁴³ The skepticism of the labor movement with regard to sport stemmed not only from the class and professional background of those who administrated the sports movement but also from a perception that sport, with its emphasis on performance, records, specialization and elitism, was “useless”. However, the middle classes viewed the potential political and societal impact of sport and the sports movement as more important than any possible shortcomings. During the 1920s and up to this day sport was and is seen as central to the creation of meaningful leisure time, and its defenders emphasized the morally educational functions of sport.

The sports movement has, in contrast to other popular movements such as the Free Church and temperance movements, maintained a decidedly consensual perspective, despite the sport movement being formed from above by the upper class. Unity across class barriers and fellowship between groups in the community were, from the outset, key objectives. In Sweden, the idea that sport is a phenomenon that transcends and levels out class distinctions and has the potential to unite classes and population groups has been expressed since the end of the nineteenth century.⁴⁴ At the turn of the twentieth century, the leading figures within the sports movement, particularly at national level, came almost exclusively from an aristocratic and middle-class background, although they held their positions through democratic election. The notion of sport as a consensual activity was directed at the working classes. This was possibly due to the fact that the middle-class people involved in the sports movement looked upon sport as a means of neutralizing the socio-political demands of the working classes, as a mechanism for the achievement of consensus between the classes. The Swedish sports model is entirely dependent on the voluntary support of local leaders as well as on public finances, especially from local government.

---

42 Jan Lindroth, *Gymnastik lek och idrott*, (Stockholm 1993), p. 45.

43 Jan Lindroth, (1993), p. 45.

44 Jhonny Wijk, (2005).

JAPANESE SOCIETY AND THE ORIGINS OF THE JAPANESE SPORTS MOVEMENT

Modern sport was introduced at the dawn of Japanese modernization in the 1870s from a variety of foreign countries and began to be enjoyed as recreation. The origin of Japanese baseball was, for example, a by-product of the country's education policy.⁴⁵ Sport and physical education are closely related phenomena, especially in Japan, where sport is widely considered a sub-category of physical education. Understanding Japanese sports also means considering the development of physical education in the country. When Japan was modernized the patchwork of local schools was replaced by an educational system similar to those in the US and Western Europe. Promulgating the Education Ordinance in 1872, the Meiji government institutionalized physical education in schools.⁴⁶ Physical education, and above all gymnastics, was also deemed to be a necessary part of the curriculum for girls, if for no other reason than to prepare them for their future role as healthy mothers of boys destined to become defenders of the nation. However, this motivation ran counter to traditional notions about female modesty and beauty.⁴⁷ Schools focused on modern sports played an important role in the development of sports in Japanese society. Baseball in particular, and tennis, was the most popular both before and after the Second World War. These sports were recreational activities originally enjoyed after school by Japanese students.⁴⁸ Japan's educational system was also influenced by the English school system during the late-Victorian period. The idea of Japanese school sport germinated as student recreation acquired cultural meaning through students' values. English sportsmanship inspired, instructed and motivated Japanese youth – “physically, morally and politically”.⁴⁹ English sportsmanship was seen as equivalent to the qualities of the old samurai culture or *Bushi*.⁵⁰ It was stated in different

---

45 Yuko Kusaka, “The emergence and development of Japanese school sport” in Joseph Maguire and Masayoshi Nakayama (eds) *Japan, Sport and Society, Tradition and change in a globalizing world*, (Routledge, London and New York, 2005), pp 19-23. Kanji Kotani, “Sustainable sport and environmental problems” in J. Maguire, M. Nakayama (eds), (2005), p. 92.

46 Allen Guttman and L. Thompson, *Japanese Sports History*, (Honolulu, 2001), pp. 90-93.

47 Guttman and Thompson, (2001), pp. 92-93.

48 Kusaka, (2005), pp. 19-22.

49 Ikuo Abe, J. A. Mangan ”Sportsmanship - English Inspiration and Japanese Response: F. W. Strange and Takeda Chiyosaburo, in (eds) Mangan J. A. and Fan Hong, *Sport in Asian Society*, (London 2003), p .102.

50 Abe, Mangan, (2003), p. 102.

publications during the late 19th and early 20th century that Japanese boys could learn moral qualities like fair play, observance of the rules, decision-making, self-reliance, compassion, decency and loyalty from games.⁵¹ In short, the nature of English sportsmanship was equivalent to the Japanese “samurai-spirit”.⁵² Both elements had in common the ambition of creating strong individuals for a strong state. Japan’s growing imperialism was based on Japanese sportsmanship and English sportsmanship was perceived as the source of English imperialism.⁵³ If modern English sportsmanship had made England strong and brought it to global eminence, “then Japan wanted both the means and the method”.⁵⁴

School sport was then vested with educational values recognized by society and, by 1935, had become an established cultural/social institution. Japanese sport creeds were focused on cultivation through sport, which was linked to and influenced by Zen Buddhism, Confucianism and Taoism.⁵⁵ Sport in Japan was not about playing games or having fun, but was an educational tool. It taught children about obedience and hierarchy in an organization, as well how to withstand the pain of long training sessions. This made sport the ideal preparation for a working life in a Japanese company, in which the ability to work well in a group, accept a strict hierarchy and tolerate punishing work hours were all highly valued.⁵⁶ The promotion of sport through school education was very effective and, as K Kotani put it, the government’s promotion of sport through school education was “very effective” but “voluntary or citizen-led initiatives have not been fostered.”⁵⁷

Sport culture was soon diffused all over Japan.⁵⁸ According to Guttman and Thompson, during the Taisho period (1912-1926) sport was regarded by some as an end in itself to be pursued for its own intrinsic pleasure, and any positive results accrued for the body and soul were extrinsic – while others viewed it as a way of strengthening the nation by improving the physical condition and moral character of its people. The former view was probably prevalent, but, as the nation changed course and began its march towards war, this liberal, individualistic approach to sport

---

51 Abe, Mangan, (2003), p. 104.

52 Abe, Mangan, (2003), p. 109.

53 Abe, Mangan, (2003), p. 111.

54 Quotation from Abe and Mangan, (2003), p. 111.

55 Kusaka, (2005), pp. 33-34.

56 S. Moffet, (2002), p. 92.

57 Kotani, (2005), p. 92.

58 Kotani, (2005), p. 92.

was abandoned and a militaristic, collectivist, instrumentalist view of sport became predominant. The Taisho period saw a rapid acceleration in the diffusion of modern sports during the 1920s.⁵⁹

During the Occupation traditional martial arts were banned, except sumo which was allowed to resume before the end of 1945. American advisors actively encouraged participation in baseball and other modern sports, however.⁶⁰ Sports were introduced into school curricula after the war, which meant that also children from the lower classes could experience sport. But mass participation was ignored, as sport was regarded as something to watch rather than something that ordinary people could take part in.⁶¹ In January 1946 the national middle-school baseball tournament was revived. It was stressed that this would contribute to “the development of democratic spirit and the reconstruction of Japan.”⁶² As Guttman and Thompson conclude, “Ideology changed: rhetoric did not: sport was for the good of the nation”.⁶³ At the beginning of the 1960s sport was still an amusement of the ruling classes and ordinary people were just spectators.⁶⁴ The post-war years saw the reconstitution of the industrial and commercial leagues that had offered pre-war Japanese an opportunity to continue to participate in sports after the end of their formal education. For most men and many women in the workforce it was the company’s sports program that provided the facilities for ball games and martial arts. During the early 1960s and the rapid growth of the Japanese economy, industries began to advocate sport for their labor management. Uchiumi and Ozaki state that the main purpose of this was “the enhancement of worker’s physical fitness and health and the integration of young workers who had been influenced by socialism.”⁶⁵ It has been maintained that the special characteristic of Japanese sport has always been the role played by business enterprise.⁶⁶ The city of Koriyama is highlighted as an example of that situation in the first post-war decades. In 1962, 10,000 of the city’s 138,000 inhabitants were members of sports clubs, mostly at school or at their place of employment.

---

59 Guttman and Thompson, (2001), p. 129.

60 Guttman and Thompson, (2001), p. 163.

61 K. Uchiumi and M. Ozaki, “History of Sport Policy and Sport Industry in Japan since 1945, in *Hitotsubashi Journal of Arts and Sciences 34 (1993)* The Hitotsubashi Academy, p. 104.

62 Quote from Guttman and Thompson, (2001), p. 164.

63 Guttman and Thompson, (2001) p. 164.

64 Uchiumi and Ozaki, (1993), p. 106.

65 Uchiumi and Ozaki, (1993), p. 107.

66 Guttman and Thompson, (2001), p 166, refer to Sugimoto Atsuo, p. 166.

It was not until the 1970s that sport policies “for all” became a bigger interest in Japanese politics.⁶⁷

COMPARISON

If we compare the development of the sports movement in Sweden and in Japan we can conclude that there are obvious differences. In Sweden the sports movement started as a voluntary, popular democratic movement that was open to everyone, although from the beginning it was organized by middle-class men inspired by English amateurism. Voluntary organizations or clubs were organized by the SSC, which was autonomic in relation to the state, although from the 1930s it was economically supported by the state through the state-owned sport gambling corporation. In this sense the system is a corporate one. In Sweden, the idea of sport has been that it has the potential to unite classes and population groups in order to strengthen the political vision of the “People’s Home” (i.e. the welfare state). In Japan, contrary to the Swedish model, sport was organized from above as a political instrument in terms of discipline, obedience and hierarchy to prepare for life working in a Japanese company and thereby for Japan’s economic development through “effective” government-led projects such as school education. Sports in Japan have traditionally developed in school settings. “Voluntary” or “citizen-led” initiatives have not been fostered. Membership of sports clubs has also, in contrast to the Swedish model, been correlated with social class. Unlike in Sweden, clubs at the community level that are open to all were and are virtually non-existent.⁶⁸ The highly educated and wealthy citizens were, and still are, more likely to be members of sports clubs and to participate in the clubs’ activities.⁶⁹ Today in Japan most sports and exercise programs are offered in four settings: schools, workplaces, private sport clubs and community sport clubs. Opportunities to continue regular participation in sport are limited once people have graduated.

---

67 Uchiumi and Ozaki, (1993), p. 108.

68 M. Ikeda, Y. Yamaguchi, M. Chogahara, *Sport for All in Japan*, (2001).

69 Ikeda, Yamaguchi, Chogahara, (2001).

SWEDISH COMPANY SPORT

In this article I have chosen the Sandviken Ironworks as a case study. Sandviken is situated in the county of Gästrikland, some 200 miles north of Stockholm. It was founded in 1862 with the establishment of the ironworks. I have not chosen Sandviken for its success in Swedish sport but because it is a good example of a “model industrial community” in the wake of the founding of the welfare concept of the “People’s Home”. However, the cooperation that existed between the company and the local community in Sandviken, in sport as well in other local matters, was similar in other industrial communities in Sweden. In this sense the study’s findings have broader implications.

In Sandviken, and especially during the 1920s, several informal and formal meeting-places for personal contacts between the company and its employees were formed in order to counteract the state of opposition between labor and capital. The company’s proprietors believed that hegemony would be secured via integration through the consent of the other classes in society. Integration and consensus would be achieved through education: among other things the workers were to study national economic and social questions and discuss the problems of trade and industry at discussions clubs.⁷⁰ The way to hegemony could be established through local contacts, everyday conversations and discussions in the neighborhood about everyday problems. The manager of Sandviken’s Jernverk (Ironworks), K. F. Göransson, emphasized that an authoritarian style was no longer necessary and that as long as the company showed interest in the workers it could count on increased loyalty. The message was that everybody at the foundry should be proud of working and living in the industrial community of Sandviken.⁷¹ The importance of building solidarity, unity and consensus within the established system was emphasized for “the common good”.⁷² Sport, and above all football, was used in this project from the beginning of the 1920s. The company actively supported sport by granting land and making financial contributions for the creation of sport grounds. JernvalLEN (the stadium at Sandviken) was built in 1937 as a gift to company employees and the other inhabitants of the community. K. F. Göransson appeared in a leading position at various sports events with the purpose of emphasizing his interest in sport and a common “love” for the ironwork’s teams. Göransson pointed to the health and moral benefits of participation in sport, in particular emphasizing the use of sport as an example of what

---

70 Karl Fredrik. Göransson, *Hur man sköter sitt folk – Samförstånd mellan företagare och arbetare*, (Stockholm 1927), p. 3.

71 K. F. Göransson, (1927), p. 9.

72 K. F. Göransson, (1927), p. 8.

the people of Sandviken could accomplish thorough cooperation. Sport, and especially soccer (football), was viewed as a promoter of loyal cooperation among friends under the supervision of a competent management who understood the importance of team spirit.⁷³

In 1901 the sports club Stjarnan (The Star) was established, according to tradition, by workers at the works: the name was changed in 1907 to Sandvikens AIK in connection with membership of the Swedish FA. SAIK became the first worker-dominated football club in the country to establish a reputation for itself. Besides SAIK, there was also Sandvikens IF in the community; this being originally formed under the name of Kronan (The Crown) in 1903. There does not appear to have been any class differences between the teams. The Ironwork's leader attempted to bring about a merger, in the conviction that a local identity and pride would most easily be formed if one powerful team represented the community. The fact that a new merger never came about indicates that the company's power might have been great but was by no means absolute.⁷⁴ The clubs consisted mainly of local talent, but occasionally signed players from other clubs. These "outside" players were offered good employment opportunities at the works.⁷⁵ The possibility of work also attracted many football players to Sandviken. From the 1930s to the end of 1950s 9 out of 11 regular players of Sandvikens IF worked at Sandviken's ironworks. Eight or nine of these were blue-collar workers, while the others were higher employees.⁷⁶ Besides signing good players, the company was able to pay for good coaches and arrange for the players to train often and at reasonable hours. The clubs demanded that the players behaved appropriately. Whenever members of the clubs behaved "improperly at club parties" they were excluded.⁷⁷ They made it clear that members "who behaved badly" were not welcome at parties arranged by the club.⁷⁸ Applicants for club membership went through a vetting procedure before being admitted. The clubs also emphasized the importance of the same moral characteristics as those of Göransson's didactic paternalism: steadiness, honor, a sense of justice and thoughtfulness. Both the clubs and the trade unions made strong demands for sobriety among their members.⁷⁹ As one sports journalist commented,

73 K. F. Göransson, family archive, Vol. 52 RA.

74 Sandviken's municipality archive (SKA) Saik archive, meeting records, 1907

75 B. Sund, "Fotboll och makt" in E. Blomberg, B. Horgby and L. Kvarnström (eds) *Makt och Moral*, (Linköping 1998).

76 *Idrotstidningen* 1933. *Rekordmagasinet* 1956.

77 SKA, for an example SIF meeting records, 29/3 1925.

78 SKA, SAIK meeting records, 21/3 1925.

79 SKA, Sv. Metallarb. Forb. Avd 135 Sandviken, meeting records, for example 12/3 1928.

one of the reasons behind Sandvikens IF's success was that "Sandviken has run dry, which contributes to the fact that its football stars are extremely steady."⁸⁰

Positive effects of the clubs' activities on the company can easily be identified. Involvement in sport encouraged discipline and respect for the community and for authority. They rejected alcohol and other demoralizing timewasters such as gambling. The members were fostered into collective and democratic ways of life through the culture of club meetings, where discipline and order were regular topics of discussion. The players of the various teams were also taught to obey the orders of the team captain without reservation. The recipe for success was hard work, steadiness, discipline and order. The company's interest in sport was not confined to the elite level either, since its proprietors felt that the spirit of Sandviken should be encouraged in as many people as possible. Thus, provision was made for a breadth of sport that created a more widespread sense of solidarity between individuals at the ironworks. The management used sports, especially football, as a means of strengthening local community spirit (*Sandviksandan*) in order to create a strong solidarity, we- or family spirit.

The community of Atvidaberg was dominated by Atvidaberg Industries/Facit AB. Here similar finding can be found. Also here the industrial management adopted an instrumental view, in which sport was seen as a way of leveling out class distinctions and creating solidarity.⁸¹ There was a conscious strategy on the part of the industry's management to use football to create a spirit of togetherness that would lead to a strengthened solidarity between the community and the company. The image the management wanted to create was one of a society in harmony, or a model society where the managing directors Elof Ericsson 1922-1952 and thereafter his son Gunnar Ericsson from 1952, considered the trade unions and the local Social Democrats as collaborative partners. In this model society sport, and especially football, served as a link between the management and the inhabitants. Atvidabergs Industries/Facit AB's economic support was huge, especially during the 1940s and 1960s.⁸² Both father and son were very interested in sport and especially football. Elof Ericsson was elected chairman of the Swedish FA in 1937 and regarded the local team

---

80 *Idrottstidningen*, 27 september 1933.

81 R. Andersson, "Elofs grabbar-Fotboll, industry och samhälle i bruks-samhället Åtvidaberg" Linköpings Universitet, Vt 1997. Tomas Petersson, "Fotboll som företag- och varumarkesstrategi. Atvidabergs FF, Atvidabergs Industrier/Facit och familjen Ericsson, *Idrott, Historia, Samhälle*, (2006), pp 51-72. Christer Ericsson, *Fotboll, bandy och makt*, (Stockholm 2004).

82 T. Petersson, (2006), p. 60.

of Atvidabergs FF as “Elof’s boys”. Football managed to communicate, both inwards and outwards, the image of Atvidaberg as a model industrial society in which consensus and solidarity prevailed. Atvidabergs FF won the Swedish football league in 1972 and 1973.

JAPANESE COMPANY SPORTS

The 1920s were also the formative years for Japan’s industrial leagues. Innumerable companies institutionalized their commitment to paternalistic capitalism by sponsoring baseball teams or encouraging their employees to establish them. Although the Yawata Iron and Steel Works, situated in northern Kyushu, was government-owned, its managers’ attitudes to labor relations were essentially the same as those in private enterprise. When Japanese industry was hit by a wave of strikes in the winter of 1920, Yawata Iron and Steel was not spared. In an effort to improve worker-management relations, which were less than cordial, the company sponsored a baseball tournament. A representative team was organized by the plant’s workers in 1924 and recognized by the company in 1926. In 1927 the company team began to play against teams from other companies. Crowds of seven or eight thousand gathered to watch the games.⁸³ At first, workers were expected to play baseball in their own time, but the experiment in social control was so successful that members of the representative team were allowed to begin their daily practice at 1 p.m. The entire team was transferred to Yawat Steel’s main office and provided with tasks considerably less strenuous than shoveling coal into a blast furnace.⁸⁴ It was worthwhile from the company’s point of view too. The management was persuaded that on-the-job productivity would increase and that sports would promote harmony between capitalists and workers. They became, according to Guttman and Thompson, enthusiastic and self interested advocates of the ethos of fair play, good sportsmanship, teamwork and adherence to the rules of the game – all qualities of an ideal worker. The companies who sponsored baseball teams seem to have convinced themselves that their sports program was beneficial to their employees as well as to the firm.⁸⁵

After the Second World War the course and system of Japanese society was not entirely stable. Nakayama indicates that the Japanese Government found it necessary to suppress both the radical political movement and the organized labor movement. Recreation in the workplace and corporate

---

83 Guttman and Thompson, (2001), p 132.

84 Guttman and Thompson, (2001), p. 132.

85 Guttman and Thompson, (2001), p. 132.

sport were developed as countermeasures to the above political and labor pressures. An enhanced corporate consciousness and a focus on the welfare of employees were also emphasized. The Ministry of Education regarded the promotion of physical education in the workplace as a management responsibility. The Japan Federation of Employer's Association also launched a program to support recreation in the workplace in cooperation with the Japan Recreation Association, which was increasingly encouraged throughout the 1960s. According to Nakayama, recreation in the workplace was both a means of securing and retaining young workers in a corporation and was part of the social support needed by workers exposed to industrialization and urbanization processes. Moreover, for the companies, the strong promotion of efficient production relied "on the worker's will to work".⁸⁶ Therefore, the Ministry of Education argued, the significance of sport and recreation in the workplace came to be highly regarded as the maintenance of the health of laborers, although an adjustment in the human relations among and between laborers and their superiors was thought to be. Many employees of major corporations lived in a company flat or house in a company town, and received various company benefits needed to maintain their lives. Besides the company corporate community, the large enterprises provided "support extending to all aspects of regular workers lives."⁸⁷ Also, many medium-sized businesses formed sports clubs in addition to providing for sport and support systems for living. A survey undertaken by the Ministry of Education showed that especially large and medium-sized enterprises had improved their facilities for and organization of sport in the workplace, while public facilities for sport were poorly equipped and the organization of sport in communities were underdeveloped. "Enterprise-based welfare", including recreation in the workplace, was and still is an integral part of the Japanese style of management and regarded as an important factor in Japanese industrial development.⁸⁸ The life processes of laborers are totally assimilated into the dominant corporate system, as human relations within the corporation extend to and penetrate their personal domains. A kind of "corporate community relations" is thus formed. On the basis of this "community feeling", the conflicts of interests between workers and management are absorbed into "corporate co-operative systems". That is, they are neutrali-

---

86 Masayoshi Nakayama, "Economic development and the value of sport" in Maguire and Nakayama (eds), (2005), p. 62.

87 Nakayama, (2005), p. 63.

88 Nakayama, (2005), p. 63.

zed by the exaltation of the corporate consciousness. Corporate sport, or recreation in the workplace, was considered important for the building and enhancement of corporate community consciousness.

The special characteristic of Japanese sports has always been the role played by business enterprise. This characteristic is hardly unique, but it is certainly prevalent. The post-war years saw a reconstruction of the industrial and commercial leagues that had offered pre-war Japanese opportunities to continue to participate in sport after the end of their formal education. For most men, and for many women in the workforce, it was the company's sports program that provided the facilities for ball games and the martial arts.⁸⁹ Company policy defined much of post-war Japanese life, and sport was no exception. Japan had no sport clubs for local community use and no teams representing local towns. Instead football, along with volleyball and basketball, was played in schools, colleges and companies. Company players were full-time employees who usually spent the morning in the factory or office and then trained in the afternoon, and had breakfast, lunch and dinner together in the canteen. S. Moffet says that in contrast to professional or amateur Western sport, Japan's company sport resembled a capitalist version of the state-amateurism practiced in Eastern Europe's communist era.⁹⁰ In order to improve their morale and help them identify with their employer, companies formed teams that played each other in a corporate league. Workers followed their company team's progress on radio broadcasts and cinema news bulletins.⁹¹ Companies also organized sports days, swimming excursions to the beach and educational classes. Events like these helped to nurture a culture of company as family, and enabled employers to manage workers' leisure time.⁹²

Corporate sport began in the 1950s, as Japan began its post-war reconstructions. The first big company sports teams were set up by textile companies.⁹³ After 1965 and improved media coverage, corporate sport also became an interest that united employees. It then became more important for the company's name to be seen on TV and in the newspapers.⁹⁴ Soccer was introduced by the British in the Meiji in 1873 through a British naval commander and then spread slowly via academic institutions, although remained a marginal sport until the 1960s.⁹⁵ On 10 September

---

89 Guttman and Thompson, (2001) p. 166.

90 S. Moffet, *Japanese rules*, (London, 2002), p. 7.

91 Moffet, (2002), p. 9.

92 Moffet, (2002), p. 9.

93 Moffet, (2002), pp. 8-9.

94 Moffet, (2002), p. 10.

95 Guttman and Thompson, (2001), p. 216. Moffet, (2002), p. 8.

1921, the Japan Football Association (JFA) was set up. Though most western sports were introduced into Japan around the end of the nineteenth century, baseball quickly outstripped all the others. Football was a minor affair. That changed in 1960 when a team from the electric wire manufacturer, Furukawa Electric Co., became the first company team to win the Emperor's cup. In 1965 an amateur football league, the JSL, consisting of company club teams, was established.⁹⁶ Moffet describes through Takayoshi Yamano what a footballer's day at the company Yanmar Diesel was like. He had a regular job at the company but "it wasn't really a job, and there wasn't anything for me to do". The real day started in the afternoon, when he would train at the company football ground from two to five o'clock. At the weekend he played matches against other companies, which was his real value to the company because the results appeared in the paper together with the company name.⁹⁷

The trade union initiated cultural and sports activities at the Toyota Motor Co. until about 1950, and these activities were considered quite remarkable. Management took a positive interest in cultural and sporting activities around 1951, while the union was weakened by a large-scale labor dispute in 1950. In this situation, the company constructed several different sports arenas for different sporting activities. The Toyota General Sports Meeting, which included 10 companies allied to Toyota, was also held. The company constructed a general sports arena in 1957 and formed the Toyota Club, an integrated organization, in 1959. Most members in the sports section of the Toyota club were clerks, engineers and trained factory workers, while representation from unskilled workers was low.⁹⁸ Around this time the company prioritized sports activities over cultural activities and the promotion of sporting activities for general employees over the development of sports clubs for athletes. In addition, sport and recreation, as well as the public relations magazine and the company communication system "play a most important role in uniting the various groups within the company."⁹⁹ The goal was to develop a Toyota-man and create a Toyota-spirit. Nakayama emphasizes that social studies and physical education are included as part of the life guidance provided to the trained worker. Teamwork is stressed and regarded as important in physical education. Morale, human nature and trust in the corporation are

---

96 Guttman and Thompson, (2001), p. 216. Hitoshi Ebishima and Rieko Yamashita, "FIFA 2002 World Cup in Japan: The Japanese football phenomenon in cultural contexts, in J. Maguire and M. Nakayama (eds), (2005), p. 125.

97 Moffet, (2002), p. 7.

98 Nakayama, (2005), p. 64.

99 Nakayama, (2005) p. 64, cit Nihon Jinbun Kagaku-Kai, 1963:116.

shaped on the basis of co-operative consciousness, and this co-operative consciousness is produced by teamwork. The teamwork that develops through physical education soon leads to a person's consciousness of being a Toyota team member. The organization of trained workers in active service also has a committee for physical education which organizes sports teams at every job site and participates in training and inter-job site matches.¹⁰⁰ The role of sport in the workplace has been to develop general employees' energy for work, bring them into harmonious relationship and cultivate a feeling of solidarity and corporate consciousness. In 1960, Toyota city had a population of about 47,000. Approximately 14,000 inhabitants were employees of the Toyota Motor Co. Toyota city's sport governing body (Taiiku-Kyokai) consisted of 22 sports associations, many members of which were employees of the Toyota Motor Co. or allied corporations.

CONCLUSIONS

If we briefly compare company sports in the two countries we can conclude that in Sweden sports were, in the examples given from different companies, frequently used in the integration project from the beginning of the 1920s, both in theory and in practice. The companies actively supported sport by building sport grounds and providing economic support to the clubs. In their educational philosophy the management of the companies pointed to the health and moral benefits of participation in sport, in particular emphasizing the use of sport as an example of what the management, the employees and their families could accomplish through cooperation. Sport was viewed as a promoter of loyal cooperation among friends under the supervision of a competent management. In Japan, sport was also supported by companies from the beginning of the 1920s as an effort to improve relations between employer and employee. The management had the philosophy that sports would promote harmony between capitalists and workers and that production figures would increase. Like fair play, good sportsmanship and teamwork, sports ethos was an important concept. After the Second World War the support of corporate sport was intensified as countermeasures to political and labor pressures. Also, the Ministry of Education considered physical education in the workplace as a management responsibility. Corporate sport was considered as important for the origination and improvement of the corporate company community consciousness; a harmonious relationship.

---

100 Nakayama, (2005), p. 64.

We can conclude from this study that the attempt to nurture responsible and loyal co-workers could be optimized if a paternalistic strategy was used within all fields and employees were encouraged to pursue activities that would strengthen the ties between companies and their employees. These areas can be considered free zones in the struggle between labor and capital. The social integration project created a need for new and more efficient forms of socialization. During the 1920s and onwards in both Sweden and Japan sport was one of the new elements of the integration project; an arena in which hegemony over the workers was established and the possibility of conflict minimized. Spare time was identified as an opportunity to nurture and encourage the workers through the playing of new, organized, codified and rule-bound sports and learning to accept and respect authority figures. In Sweden, football was identified as a particularly valuable tool for achieving these ends, and the management of various companies felt that by supporting the establishment of a football club they could create a consensus or area of common ground with their workers and hence achieve hegemony. In Japan, in response to workers' radicalization and in order to prevent such influence, companies have made strong attempts to compete for their employees' leisure time, considering such efforts to be a part of management strategy. Companies have organized sporting and cultural events and supported sports activities in many ways and with large amounts of money. The main difference between the countries is how sport was organized and modeled. In Sweden it was regarded as a popular democratic movement that Swedish company managers understood how to use, whereas in Japan company managers organized sports as a means of establishing cooperation. As Swedish historian T. Andersson points out, in Sweden companies didn't make the clubs professional because consensus regarding amateurism was too strong.¹⁰¹ In Japan, the support from the government began to decline during the 1980s and commercially-based sports clubs increased dramatically.¹⁰² In order to be effective producers, the companies clearly needed physically fit and disciplined workers and both in Sweden and Japan sport was viewed as an important way of ensuring an effective workforce. This was clearly an important factor in the companies' support for sports and sporting activities. However, the role of sport and the sports movement as an institution that taught moral virtues, sportsmanship and respect for authority, and inculcated a sense of fair play, was also important, as these were qualities that would be beneficial in the

---

101 Torbjörn Andersson "Fotbollen i Finspång" in L. Lagergren & A. Thörnquist (ed) *Finspång en bit av Folkhemmet*, (Kristianstad, 2006).

102 Takayuki Yamashita, "The changing field of Japanese sport", in J. Maguire and M. Nakayama, (ed) (2006), p. 161.

companies. The argument presented in this paper is that sport was an important free zone for creating consensus between employer and employee. Sport was a way of reaching stability and, ultimately, hegemony within the domains of the companies. The conclusion of this study is that although there are obvious historical and cultural differences between companies in England, the USA, Australia, Italy, Sweden and Japan - differences in both the industrialization and modernization of these countries and in how sport was introduced and how it was shaped - there are similarities in how sport was used in company strategies as an integral part of an educational philosophy. An essential explanation for this is that it was business enterprise that created these similarities. Companies saw sports activities as a way of strengthening company spirit and company harmony.

GRUVARBETARE I ETT FÅNGSTSAMHÄLLE

Om arbetare vid kolgruvan i Kutdligssat på Grönland 1924–1955

Lars Berggren & Roger Johansson

I oktober 1972 lades kolgruvan vid Kutdligssat på västra Grönland ned efter ett beslut av Folketinget som ansåg att gruvdriften inte var lönsam. De 1400 människor som bodde i gruvstaden blev förflyttade, och idag står de tomma husen kvar som ett monument över en svunnen epok. Nedläggningen kan också ses som en symbol för den lokaliserings- och koncentrationspolitik som fördes på Grönland från och med 1960-talet.¹

Nedläggningen av gruvstaden fick stor uppmärksamhet, och bland annat producerades en film med titeln ”Og myndighederne sagde stop”. I filmen följs några av de arbetslösa gruvarbetarna och deras familjer.² Enligt en broschyr som gavs ut några år efter stängningen var gruvarbetarna fackligt organiserade och dessutom hade kommunismen ett grönländskt fäste just i Kutdligssat.³ När gruvan stängdes och samhället förvandlades till en spökstad beskrevs händelsen därför inte sällan i mer eller mindre konspiratoriska ordalag:

Officiellt skedde det [nedläggningen, vår anm], fordi det grønlandske kul ikke var konkurredeygtige i forhold til udenlandske kul, og at det i øvrigt var billigere at fyre med olie (det var få år før oliekrisen). Men der er næppe tvivel om, at statsmagten også ønskede at knægte den meget stærke grønlandse arbejderbevægelse, der fandtes i byen. Myndigheterna

- 1 Tupaarnaq Rosing Olsen, *I skyggen av kajakkerne. Grønlands politiske historie 1939–79*, (Nuuk 2005), s. 198 ff.
- 2 Filmen gjordes av Per Kirkeby och Arkaluk Lyngé. Filmmusiken gavs ut på en LP-skiva med så kallad Vaigat-musik från Kutdligssat. Detta var en slags dansmusik som var mycket populär på Grönland på 1950- och 1960-talen och som lånade från amerikansk swing men med grönländska texter. *Qutdligssat. Vaigatip K'itigai. Vaigatmusik. Demos 14. Demos*, (Köpenhamn 1973).
- 3 Birte Haagen, *Qutdligssat – en kulmine i Grønland. Om nedleggelsen af kulbruddet og byen*, København 1977.

havde allerede i 1946 forhindret, at der blev stiftet et kommunistisk parti i byen.⁴

Denna uppsats handlar om arbetarna i gruvsamhället i Kutdglissat från starten 1924 till mitten av 1950-talet. Det var under dessa år gruvsamhället etablerades och gruvstaden byggdes upp på Diskoön. Kutdglissat är inte det enda exemplet på grönländsk gruvsamhälle. Det har förekommit brytning av såväl marmor som kryolit, bly och tenn. Det som gör Kutdglissat särskilt intressant är att så gott som samtliga arbetare var grönländare och att gruvsamhället växte till en av Grönlands största städer.

När den danske statsministern Th. Stauning kom till Grönland 1930 var gruvstaden Kutdglissat ännu bara några år gammal. I sin reseskildring redogör han för sitt besök under rubriken ”Grønlands sorte diamanter”:

Det er et forholdvis nyt Kulbrud her, der drives af den grønlandske Handel og tjener til Forsyning for den grønlandske Befolkning. Jeg besøger den svenskfødte Direktør, Gissing, løber den nye Bebyggelse igennem, der Værksteder, Skole og Bageri og føler mig hensat til et helt andet Land end Sælernes og Torskernes Grønland.⁵

En annan värld än sälarnas och torskarnas. Det är denna andra värld som står i fokus för denna uppsats. Det närmare syftet är att diskutera hur en arbetarklass formerades i ett samhälle som i övrigt präglades av jakt och fiske, inte minst i den kulturella föreställningsvärlden.

Texten bygger främst på dokument i Grönlands landsarkiv. Här finns bland annat källsamlingar från gruvans driftsledning: utredningar, rapporter, korrespondens, arbetarlistor osv. Utöver detta källmaterial har vi också använt oss av en del tryckta förhandlingsprotokoll och rapporter. För att i någon mån kunna anlägga ett underifrånperspektiv har vi även gått igenom den stencilerade tidningen *Kutdlek*, som gavs ut från 1950-talet och framåt. Vi är medvetna om att det finns mer material i de danska arkiven och i fackföreningsarkiv. Denna text skall därför betraktas som ett första tentativt utkast om gruvsamhället i Kutdglissat. Förhoppningsvis kommer vi att rätta till missförstånd och ofullkomligheter genom våra fortsatta djupdykningar i arkiven.

I ett första avsnitt skall en del tidigare forskning som på olika sätt belyser frågorna presenteras. Presentationen koncentreras till forskning om gruvsamhället i det arkiska området.

---

4 Finn Gad, Grønland, *Politikens Danmarks Historie*, (København 1984) s. 105.

5 Th. Stauning (1931), *Min Grønlandsferd*. (Givne 1999), s. 71.

FORSKNING OM GRUVDRIFT OCH GRUVSAMHÄLLEN I ARKTIS

På 1930-talet påbörjades brytning av marmor vid Ummannaq på nordvästra Grönland. Platsen för brottet kom att kallas för Maarmorilik, men verksamheten upphörde redan under krigsåret 1940. Drygt 25 år senare återupptogs marmorbrytningen av det nystartade bolaget Greenex A/S.⁶ I mitten av 1970-talet tog Ministeriet för Grönland initiativ till en större undersökning i syfte att studera problem och möjligheter med gruvdrift på ön. Projektet genomfördes tillsammans med Institutet för Eskimologi vid Köpenhamn universitet. Trots att det inte blev långvarigt – det lades ned av ekonomiska skäl – avsatte projektet några forskningsrapporter med olika inriktning.⁷ Även om undersökningen också inkluderade brytning av metaller som bly och zink, var det i synnerhet marmorbrytningen vid den *Sorte Engel* – *Vingefællet* – i Maarmorilik som stod i fokus. När studien gjordes fanns det 300 arbetare på plats, men endast 10–15 procent var grönländare. Ett uttalat syfte med projektet var att undersöka förutsättningarna för att rekrytera grönländsk arbetskraft från lokalsamhället. Detta var också en politisk målsättning som formulerats av myndigheter på olika nivåer.⁸ I en rapport från 1977 visar Jens Dahl att arbetarna typiskt kände en stark samhörighet med fångstsamhället. En del arbetare vände tillbaka till tillvaron som fiskare och jägare efter en tids gruvarbete, medan andra stannade kvar av löneskäl. Många såg lönearbetet som sekundärt i förhållande till fångstillvaron. Intervjuer med arbetssökande visar att mellan 44 och 68 procent (beroende på varifrån de kom) betraktade sig som fångstmän. Detta kan också bidra till att förklara att många grönländare hade en kortvarig anställning på Greenex. Det var dessutom inte heller ovanligt med säsongarbete.⁹

Det samhälle som byggdes upp kring gruvdriften i Maarmorilik var

- 6 *Maarmorilik. Et halvt århundrede med bjergværksdrift i Grønland*, (København, utan utgivningsår).
- 7 Rapporter som publicerades i projektet inkluderade: Ole Hertz, *En økologisk undersøgelse af minedriftens virkninger for fangerner i Uvkusigssat*, (Vedbæk 1977); Jens Dahl, *Minearbejdere i Umanaq kommune*, Vedbæk 1977; Finn Hansen, *Den økonomiske aktivitet i Umanaq. Bly- og zincminens etablering og første driftsårt*, (Vedbæk 1977).
- 8 Jens Dahl, *Minearbejdere i Umanaq kommune*. (Vedbæk 1977), s 6 f. Befolkningen Umanaq kommun uppgick till ca 2000 invånare. Såväl Grönlands landsråd och kommunstyrelsen i Umanaq uttalade målsättningen att rekrytera arbetskraft i lokalsamhället.
- 9 Jens Dahl 1977, s. 8 ff, Jämför Jens Dahl & Karl Johan Lyberth, *Grønlandske migrantarbejdere i Maarmorilik 1973–1978*, (København 1980), s. 13 ff. I denna rapport utvidgas undersökningen från 1980.

inte avsett för gruvarbetarnas familjer, utan endast för arbetarna själva. Eftersom gruvarbetet hade en manlig genusladdning blev det också huvudsakligen ett samhälle för män. Genom särskilda ordningsregler förbjöds dessutom andra än arbetarna att övernatta i gruvlägret. Reglerna innehöll därtill en rad andra bestämmelser som om de överträddes kunde leda till att arbetarna blev uppsagda från arbete och bostad. Inte endast överdriven alkoholkonsumtion och slagsmål utan även arbetsnedläggelse och nedsatt arbetstempo listades bland sådana förseelser. Bolagets förklaring till att det anlade ett lägersamhälle och inte en stad var, att det fanns en osäkerhet när det gällde driftens fortlevnad och att området var litet. Jens Dahl menar att förhållandena i lägret är en viktig förklaring till den stora personalomsättningen.¹⁰

I sin avhandling om Sveagruvan analyserar Dag Avango gruvdriften i ett annat arkiskt område än Grönland, nämligen Spetsbergen. Avango redogör grundligt för hur bärare av svenska industriella och nationella intressen lyckades driva fram en kolbrytningsexpedition på Spetsbergen 1910. Detta skedde i ett läge då aktörer från flera stater var inblandade i en febril ekonomisk och politisk verksamhet för att skaffa sig kontroll över området och dess naturtillgångar. Efter noggranna förberedelser inleddes gruvdriften 1917 av det för ändamålet bildade AB Spetsbergens Svenska kolfält. Intressant nog använde man sig av en manuell brytningsmetod som hämtades från kolgruvorna i nordvästra Skåne, däribland Skromberga. Detta fick betydelse för rekryteringen av arbetskraft, som i de flesta fall hade arbetat i de skånska kolfälten och lärt sig arbetsuppgifterna där, bland annat att behärska tekniken med att arbeta med förskrämningshackor. Genom tillgången på skånsk arbetskraft hade bolaget ett försteg framför till exempel norska kolbrytningsföretag, som klagade på problemen med att rekrytera yrkesskickliga arbetare.¹¹

I de brittiska och amerikanska gruvsamhällena på Spetsbergen utspelade sig tillspetsade konflikter mellan arbetarna och företagsledningarna. En förklaring till arbetarnas militans var att de inte sällan var influerade av radikala politiska strömningar, men därtill präglades Spetsbergen av att det saknades en statlig repressiv apparat. Detta innebar att arbetarna fick en relativt stark ställning.¹² När Sveagruvans verksamhet skulle inledas tog ledningen allvarligt på rapporter från dessa andra gruvsamhällen och

---

10 Jens Dahl 1977, s. 32 ff.

11 Dag Avango, *Sveagruvan. Svensk gruvhantering mellan industri, diplomati och geovetenskap*, (Stockholm 2005), s. 189 ff.

12 Dag Avango 2005, s. 204 ff. Avango redogör för konflikterna vid brittiska gruvföretaget The Spitzbergen Coal & Trading Co i Advent City och vid amerikanska The Arctic Coal Co. och dess norska efterföljare i Longyear City.

utarbetade därför en paternalistisk strategi. I denna ingick att erbjuda fritidsprogram, teaterföreställningar, bibliotek och utflykter. Ledningen lade sig också vinn om att planera bebyggelsen på ett utstuderat sätt. Arbetarnas baracker var jämförelsevis trivsamt inredda och hade en mera tilltalande exteriör än barackerna i andra gruvsamhällen. Bebyggelsen skulle samtidigt avspegla den sociala ordningen. Ogifta arbetare bodde för sig och gifta, som fick ta med sig sina familjer, för sig.¹³ Trots den paternalistiska strategin förekom konflikter även vid Sveagruvan. Under 1918 protesterade arbetarna bland annat mot en antistrejkparagraf i kontrakten, inställda livsmedelsleveranser och sänkta löner. Strejken slutade med seger för arbetarna, som var organiserade i en syndikalistisk fackförening. Även åren därpå iscensattes flera strejker och aktioner. Företagsledningen försökte rekrytera arbetare från andra länder och bland annat bestämdes att inte längre ta dit skånska gruvarbetare, eftersom dessa ansågs vara för radikala. Genom att föra en antifacklig politik lyckades gruvledningen att tillvälla sig kontrollen några år senare.¹⁴

GRUVSAMHÄLLET PÅ DISKOÖN

Det finns gott om kol på västra och nordvästra Grönland. Det handlar främst om brunkol, som visserligen inte har samma värmeegenskaper som till exempel engelskt stenkol, men som har längre brinntid och dessutom inte sotar så mycket. Kring 1780 påbörjades en mera systematisk brytning för att försörja den danska kolonin, men efter mitten av 1800-talet minskade produktionen i takt med att engelskt stenkol förbilligades.

Den danska staten inledde kolbrytning i Diskobukten redan 1905. Efter ca tjugo år var denna gruva uttömd och därför började man istället att bryta kol i större skala vid Kutdligssat 1924. Gruvan var belägen på östsidan av Diskoön och därmed skyddad från de kraftiga stormar som svepte in över bukten från norr och sydväst. Under den första tiden genomfördes undersökningar och provborrningar. Slutligen fastnade man för en gruvlokal med en kolfyndighet på mellan en och två och en halv meters tjocklek.¹⁵

När gruvbrytningen i Kutdligssat inleddes 1924 fanns det ingen bebyggelse i området. Ett helt nytt samhälle byggdes alltså upp kring gruvan. Vid andra gruvor i Arktis, såväl på Grönland som på Svalbard, var det inte

---

13 Dag Avango 2005, s. 221 ff.

14 Dag Avango 2005, s. 315 ff.

15 *Beretninger vedrørende Grønlands styrelse. Sammendrag af Statistiske Oplysninger om Grønland II*, nr 1 1943, s. 509 f.

ovanligt att de manliga arbetarna rekryterades till gruvarbetet på säsongsbasis, och att de bodde i samhället så länge de arbetade där. Deras familjer fick inte följa med utan stannade hemma. I Kudtligssat genomfördes en annan modell. Ett helt nytt samhälle byggdes upp med bofasta familjer. Gruvarbetet betraktades alltså som mera permanent, och gruvarbetarnas familjer skulle ha en plats i samhället. Gruvarbetarna – åtminstone de som var fast anställda – hade fri bostad eller räntefria huslån samt bränsle. Liksom övriga grönländare hade gruvarbetarfamiljerna gratis läkarvård, medicin och sjukhusvård samt fri skolundervisning. Dessutom var de befriade från skatt.¹⁶ År 1938 fanns det 76 hus, där det bodde grönländare. Totalt fanns det 324 vuxna och 197 barn i dessa hus.¹⁷

Brytningen skedde till en början främst under vinterhalvåret, från november till april, medan kolet skeppades ut under de övriga månaderna. År 1933 förändrades detta så att den del av sommarhalvåret då man bröt kol utvidgades. Grönlands styrelse utarbetade en särskild plan för utskeppningen. Styrelsens fartyg fraktade diverse varor till Nordgrönland, bland annat salt till fiskeindustrin. Fartygen tog sedan upp kol på återvägen. Andra grönländska produkter fylldes på i takt med att fartygen gick in i hamnarna och lossade delar av kollasten. Nordgrönland försörjdes på så sätt genom en särskild plan.

En annan intressant aspekt på gruvsamhällets beroende av det som naturen gav är frågor som har att göra med försörjningen. De årliga rapporterna från gruvledningen till Grönlands styrelse ger tydliga inblickar i denna problematik. År 1932 rapporterades att man haft en god garnfångst av sälar och att man skjutit ca 30 narvalar. ”Folkene var i sidstnaevnte Anledning fritaget for Arbejde i to Dage.” Året därpå rapporterade direktör Gising att försörjningen var god med en utmärkt sälfångst i juli och augusti. Därför var också hälsotillståndet gott under dessa år. Genom avspärrning och vaccineringen lyckades man också hindra att den på andra platser härjande tyfusen hölls borta från Kudtligssat. Mellan januari och mars 1937 drabbades man av flera skörbjuggsfall. Distriktsläkaren undersökte 139 personer. Sexton hade rätt svåra eller utpräglade symptom på skörbjugg, medan ytterligare sex var tveksamma fall. Dåliga försörjningsmöjligheter med en otillräcklig tillgång på färsk proviant förklarar den försämrade hälsosituationen.

Av diagram 1 framgår hur befolkningen utvecklades från starten 1924 till slutet av 1950-talet. Som vi kan se ökade befolkningen stadigt, med en mera markerad tillväxt vissa år som 1938 och 1940. Under några år

---

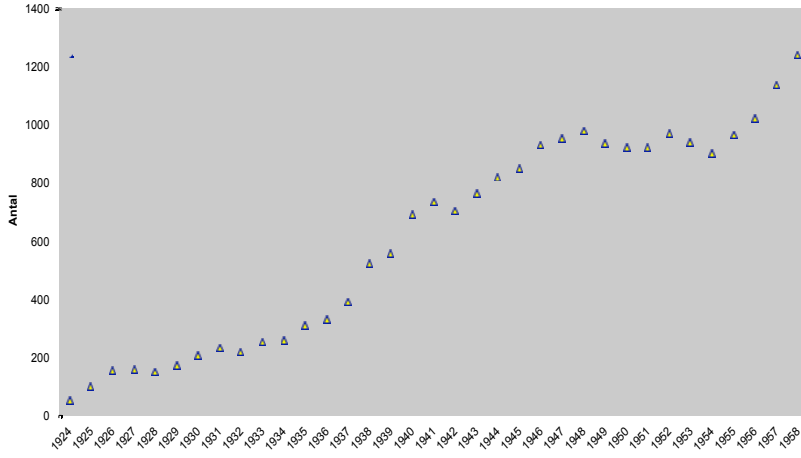
16 *Beretninger vedrørende Grønlands styrelse. Sammendrag af Statistiske Oplysninger om Grønland II*, nr 1 1943, s. 522 f.

17 *Beretninger vedrørende Grønlands styrelse. Sammendrag af Statistiske Oplysninger om Grønland II*, nr 1 1943, s. 529.

uppvisades också en negativ befolkningstillväxt. Det gäller i synnerhet i slutet av 1940- och början av 1950-talet. För perioden som helhet stiger dock trenden.

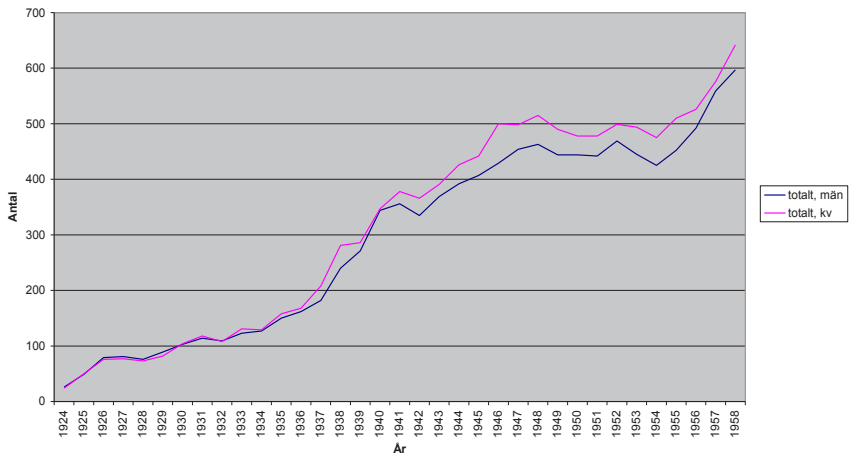
Diagram 1. Befolkningen i Kutdligssat 1924-1958

Källa: mantalsuppgifter 1924 - 1958. Grønlands landsarkiv.

Av diagram 2 framgår att det fanns ett visst kvinnoöverskott framför allt under 1940- och 1950-talen. Mot slutet av det senare decenniet närmar sig dock kurvorna igen.

Diagram 2. Befolkningen i Kutdligssat 1924-1958, män och kvinnor

Källa: mantalsuppgifter 1924 - 1958. Grønlands landsarkiv.

Produktionen vid gruvan framgår av tabell 1.

Tabell 1. Kolproduktion vid gruvan i Kutdligssat 1925–1949.

År	Produktion i ton	År	Produktion i ton
1925/26	1233	1937/38	5513
1926/27	2868	1938/39	6171
1927/28	3470	1939/40	6350
1928/29	3790	1940/41	5318
1929/30	4345	1941/42	7915
1930/31	5166	1942/43	5537
1931/32	4598	1943/44	7120
1932/33	4137	1944/45	6665
1933/34	5419	1945/46	8412
1934/35	6713	1946/47	7400
1935/36	5534	1947/48	4900
1936/37	4387	1948/49	7400

Källa: Beretninger vedrørende Grønlands styrelse. Sammendrag af Statistiska Oplysninger om Grønland II, nr 1 1943, s. 512. Grønlandskommissionens betænkning 1950.

Som vi ser av tabell 1 ökade produktionen i absoluta tal varje år fram till 1930/31 varefter den fluktuerade mera. Årsmedeltalet för åren 1929–1934 var 4733 ton, medan årsmedeltalet för åren 1935–1939 var 5663 ton. Likväl identifierade ledningen krissymptom under slutet av 1930-talet. För att förstå detta måste vi ägna en stund åt att studera produktivitetsutvecklingen. I tabell 2 redovisas produktionen per arbetare och dag (räknad i ton).

Till en början utfördes arbetet i gruvan manuellt. Det var först 1929 som ångkraften togs i bruk. Som bränsle i ångpannan användes kolspill från gruvan. Genom de maskiner som drevs med hjälp av ångkraften kunde elektrisk ström genereras. Härigenom kunde gruvarbetarna skära ett snitt i kollagret på ca en meters djup genom att använda en elektrisk maskin. Därefter sprängdes kolen loss.¹⁸

Tabell 2 avslöjar en sjunkande produktivitet, som blev särskilt kännbar under andra halvan av 1930-talet. Problemet formulerades av direktör Helmer Gising i följande ordalag 1939:

Et andet Forhold som ogsaa har bevirket at Kulproduktionen er blevet lav er det at man har maattet beskaeftige mange Folk ved Drivningen af den ny Minegang, hvorved Antallet gode minearbejdere i den gamle

18 *Beretninger vedrørende Grønlands styrelse. Sammendrag af Statistiska Oplysninger om Grønland II, nr 1 1943, s. 510.*

Mine har vaeret mindre end för. Slutelig skal man heller ikke undlade at bemaerke at sidste aars meget forcerade Brydning har medført en nedgang i Arbejdstakten, hvilket man ogsaa kunde vente sig. Hvis Produktionen skal kunne holdes oppe paa samme Niveau som sidste Aar i fremtiden maa det derfor indføres mere maskinel Drift end hidindtil vaeret Tilfaeldet.¹⁹

Tabell 2. Produktionen per arbetare och dag räknad i ton.

År	Prod	Index	Kedjeindex
1929-30	0,955	100	100
1930-31	1,034	108	108
1931-32	1,076	113	104
1932-33	0,887	93	82
1933-34	0,846	89	95
1934-35	0,911	95	108
1935-36	0,718	75	79
1936-37	0,673	70	94
1937-38	0,721	75	107
1938-39	0,617	65	86

Källa: Beretninger vedrørende Grønlands styrelse. Sammendrag af Statistiska Oplysninger om Grønland II, nr 1 1943, s. 521.

Att en ny gruvgång måste borras berodde på att man stötte på en stor förkastning, vilket i princip betydde att gruvan var uttömd. I stället flyttade man brytningen till en ny lokal, belägen ca två kilometer från den gamla gruvan.²⁰ Produktivitetsnedgången kan dock inte förklaras enbart genom dessa svårigheter. Gising framhåller ju också den forcerade brytningen, som medfört att arbetstakten minskade.²¹ Därmed satte direktören fingret på problem som har att göra med synen på arbetskraften och med arbetets organisation.

I sin rapport från 1948 konstaterar det grönländska landsrådet att behovet av kol ökat sedan krigsslutet. Före och under kriget var den årliga produktionen ca 7000 ton (jämför dock tabell 1), men den måste ökas till 20 000 ton. I bakgrunden låg befolkningens förbättrade ekonomi och byggnationen av trähus. För att kunna genomföra produktionshöjningen

19 Beretning om Arbejdet og Tilstanden ved Kutdliggssat Kulbrud i tiden 3/11 1938 – 17/4 1939. Dat 17/4 1939.

20 *Beretninger vedrørende Grønlands styrelse. Sammendrag af Statistiska Oplysninger om Grønland II, nr 1 1943, s. 509, 520.*

21 Uppgifterna i tabell 2 exkluderar det tidsödande arbetet med kolundersökningar.

köptes en rad nya maskiner in. Dessutom rekryterades några ingenjörer med erfarenhet av kolproduktion, däribland en som tidigare varit verksam i Spetsbergen.²² Redan året därpå reste emellertid Grönlandskommissionen frågan om att lägga ner kolbrottet som ansågs vara olönsamt. Planerna på att lägga ner verksamheten i Kutdligssat formulerades således redan tidigt, och flera utredningar tillsattes under årens lopp. Två frågor som ständigt var aktuella var hur Grönlands energiförsörjning skulle lösas och vilka sociala problem som skulle följa på en nedläggning.

I Grönlandskommissionens rapport från 1949 framhålls att det inte är försvarligt att fortsätta kolbrytningen i Kutdligssat, även om en avveckling inte skulle kunna göras omedelbart. Eftersom befolkningen i staden var beroende av gruvan måste detta ske på lång sikt genom en plan. Nya kolgruvearbetare skulle inte rekryteras och den befintliga befolkningen måste utbildas inom andra yrkesområden.²³ Frågan utreds närmare i Grönlandskommissionens betänkande året därpå. En omedelbar nedläggning av kolbrytningen måste innebära att kolbrytning inleds på annan plats eller att kol importerats från andra länder. Sociala problem talade dock inte för en plötslig nedläggning:

Den største vanskelighed er, hvorledes det vil gå befolkningen i Kutdligssat, hvis hele existens er afhængig af kulbudets tilstedeværelse, og som ikke på stedet kan finde andre erhversmuligheder. En betydelig del af denne befolkning har kun uddannelse som minearbejdere. Såfremt kulbrudet nedlægges, må befolkningen flytte til andre steder og vil her have vanskeligt ved at finde andet passende arbejde. For børnenes og de helt unges vedkommende vil det næppe volde store vanskeligheder at gå ind under andre samfundsforhold, men for de arbejdere, der i længere tid har deltaget i kulbrydningen, vil det være vanskeligt. Det må en omskoling af arbejdskraften til, og for de ældre arbejderes vedkommende vil en sådan omskoling næppe være mulig, en pludselig nedlæggelse af kulbrudet vil, såfremt det ikke anvendes midler, som går meget stærkt ud over den enkeltes personlige frihed, medføre store sociale problemer, der kun vil kunne løses ved betydelige udgifter fra det offentliges side.²⁴

Här förespeglas alltså stora problem framför allt för de arbetare som under lång tid arbetat i gruvan. Detta tema skulle återkomma i flera av de utredningar som arbetade under de kommande åren.

I ett departementsbetänkande från 1962 konstateras att befolkningen vid en nedläggning måste flytta till andra platser, ”hvor arbejderne ikke kan drage nytte af deres faglige kvalifikationer, og en sådan flytning vil

---

22 *De förenade grønlandske landsråds forhandlinger 1948*, (Nuuk 1948), s. 23.

23 *De förenade grønlandske landsråds forhandlinger 1949*, (Nuuk 1949), s. 115 f.

24 *Grönlandskommissionens betænkning 3. Ehrversmæssige og økonomiske forhold II*, (København 1950), s. 13.

afstedkomme mange politiske, økonomiske og sociale vanskeligheder”.²⁵ Men det fanns också andra argument som talade emot en nedläggning: att betydande investeringar gjorts och att Grönland kunde behöva stenkolsreserven i händelse av avspärrning. På lång sikt borde man dock ta mest hänsyn till ekonomiska förhållanden. Tills vidare borde brytningen fortsätta, men utan att produktionen översteg en viss nivå. I en fortsättning på utredningen föreslogs att brytningen skulle pågå i en sådan omfattning fram till 1975 (senare ändrat till 1972).

I protokollen från Grönlands landsråd 1965 sätts en minskad produktion under de närmaste åren i samband med brist på arbetskraft, men också på ”manglande stabilitet bland minearbetarna”:

En væsentlig del udeblev ofte fra arbejdet utan varsel eller olovlig grund. Herved gik produktionen ikke alene ned på grund af arbejdskraftmangel, men det svigtende fremmøde forårsager derudover en højst uheldig usikkerhed for ledelsen ved arbejdstilrettelæggelsen og forminskede produktiviteten i minen som helhed.²⁶

Tre år senare skickade kommunstyrelsen i Kutdligssat en skrivelse till Landsrådet med argument mot nedläggningen, bland annat när det gällde energisituationen. Planen på att flytta invånarna till olika byar byggde på en satsning på fisket, men en sådan hade slagit fel mot bakgrund av ett sviktande bestånd av fisk. Om kolgruvearbetarna skriver man: ”Man kan sikkert ikke forvente, at mange af Kutdligssatfolkene, som er udpræget arbejdere, vil blive fiskere, idet man er nødt til at have store og ordentlige fartøjer, når fisken forsvinder mere og mere fra kystområdet.”²⁷ Här beskrivs således gruvarbetarna som en grupp som är utpräglade arbetare och som inte med lätthet skulle kunna omskolas till fiskare.

ARBETSKRAFTENS REKRYTERING OCH SAMMANSÄTTNING

Uppenbarligen stod svensken Herman Gising i ledningen för gruvan redan från början. I en rapport från mars 1925 rapporterade han att det

---

25 Betænkning vedrørende kulbryning i Grønland, april 1962, s. 80. Ministeriet for Grønlandstekniske organisation. Grønlands landsarkiv.

26 *Grønlands landsråds forhandlinger 1965. Beretningen vedrørende Grønland nr 2a 1965*, (Godthåb 1965), s. 338 f.

27 *Grønlands landsråds forhandlinger 1968. Beretningen vedrørende Grønland nr 2 1968*, (Godthåb 1968), s. 123.

förutom honom själv fanns två andra icke grönländare ("européer") på plats. Den ena var hans hustru, som tjänstgjorde som kamrer, och den andre var en timmerman som hette Lundberg. I övrigt fanns det sex fast anställda grönländska arbetare och ytterligare ett antal som inte hade fast anställning. Tio av dessa arbetade i gruvan och med kollastning, medan två hade kökstjänst.²⁸ Något senare samma år skickades följande rapport till landsfogden för Nordgrönland:

For tiden findes det Arbejdspladser for c:a 12 Mand i Minen med alt efter som Arbejdet fortaar kommer det at blive Plads for alt flere Folk saa at ved Juletid sansynligtvis kan bruges 20 Mand i Minen.²⁹

Under hela perioden mellan 1929 och 1939 fanns det ett tjugotal fast anställda gruvarbetare. Bortsett från den svensk-danska tjänstemannagruppen i ledningen fanns det ett fåtal ingenjörer och maskinmästare. Tillfälligtvis hade också danska byggnadshantverkare anställning i gruv-samhället. Merparten av arbetsstyrkan bestod av grönlänningar. Förutom de fasta gruvarbetarna fanns det ett hundratal säsongarbetare som saknade fast anställning.³⁰

Det finns primäruppgifter om de fasta arbetarna 1938. Dessa visar att av 26 arbetare hade 21 fäder som varit fångstmän. Fem av fäderna hade först varit fångstmän och sedan blivit kolgruvearbetare. Detta visar tydligt på rekryteringssituationen.

En förteckning över samtliga anställda, såväl fasta som icke fasta, innehåller en rad uppgifter om arbetarna. Bland annat finns det en gradering av "pålitlighet" på en skala från 1 till 4. En hel del arbetare stannade inte mer än någon eller några månader. En randanmärkning är av stort intresse: "Desuden Fanger hvorfor arbejder uregelmaessig."³¹

Synen på arbetarna demonstreras tydligt i ett förslag till ordningsregler från 1938/39: "Arbejdet bör ikke begynde altfor tidligt om Morgonen fordi det i saa Tilfaelde vil vaere meget vanskeligt at faa en Del af Arbej-

---

28 Statistiske Meddelelser fra Kulbrudet ved Kaersuarssuk og Kudligssat. Nr 23 1924/25. 22/3 1925. Inspektoratet för Nordgrönland/Landsfogden i Nordgrönland. Kulbrydningen 1924–1933. A 01.02. Grönlands landsarkiv.

29 Vedrørende Arbejdet ved Kutdliggssat Kulbrud og Kulbrudet ved kaersuarsuk..." 1/10 1925. Nr 26 1925/26. Inspektoratet för Nordgrönland/Landsfogden i Nordgrönland. Kulbrydningen 1924–1933. A 01.02. Grönlands landsarkiv.

30 *Beretninger vedrørende Grönlands styrelse. Sammendrag af Statistiska Oplysninger om Grönland II*, nr 1 1943, s. 522.

31 Liste over samtlige europaeiske og grønlandske Tjenestemænd, faste og fastlejede Arbejdere ved Kutdliggssat Kulbrud pr 31 December 1938. Grönlands landsarkiv.

derna at stille til rette tid.”³² Men detta kan också illustrera konflikten mellan fångstsamhällets mera bruksorienterade syn på arbetstiden och gruvledningens industriellt rationella intressen av ett tidsdisciplinerat arbete. Tydligt uttrycktes detta av disponent Gising i en motivering till nya ordningsregler året därpå:

Ved antagelsen af Arbejdere har man altid saavidt mulig tillempet den Bestemmelse, at der som Regel ved Kulbrydningen anvendes saadanne Grønlaendere, der ellers vilde falde Samfundet til Byrde. Derved er Arbejderstaben tildels kommet til at bestaa af mindre gode Folk, der stiller meget uregelmaessigt til Arbejdet og virker demoraliserende paa de andre.

Gising klagade bland annat på att arbetarna inte brytt sig om bestämmelsen att de måste be driftsledningen om lov ifall de ville vara borta från arbetet. Trots flera inskärpningar tog sig arbetarna friheter. Enligt Gising mötte många av arbetarna inte upp i rätt tid vid arbetsdagens början, vilket ledde till stora problem när det gällde att fördela arbetsuppgifterna. Lite längre ner i motiveringen till ordningsreglerna skrev han:

Da det har vaeret Princippet saameget som overhuvud muligt at anvende grønlandsk Arbejdskraft ved Kulbrudet har der kun vaeret meget faa Europaere, hvilket velnok i nogen Grad har indviket ufordelagtigt paa Arbejdsforholdene, idet grønlandske Underbetjente som regel har svaerere ved at optraede bestemt overfor sine Landsmend.

Vad låg bakom allt detta? En inte alltför vågad hypotes är att det rörde sig om en kulturkonflikt. Grönländarna var fortfarande förankrade i ett fångstsamhälle, som inte kände några andra ordningsregler än dem som naturen bjöd.³³ Mot ett sådant synsätt hävdar Jens Dahl i sin studie av Marmorilik att det snarare är gruvsamhällets bristande anpassning till det omgivande samhället som bidrar till instabilitet. Han kritiserar därmed den ofta framförda uppfattningen ”att de grønlandske arbejdere ikke kan tilpasse sig arejdet i minen”.³⁴

I en artikel om arbetarnas organisering på Grönland ansluter sig Aksel V. Carlsen till E. P. Thompsons perspektiv att arbetarklassen formerade sig själv som ”en selvaktiv proces”. Denna fick sin egen historia på Grönland genom att det efter krigsslutet sagnades kontakter mellan olika boställen och med den danska fackföreningsrörelsen. En av de platser där en facklig

---

32 Bestemmelser vedrørende Arbejdsforholdene vied Kulbrudet, 4/4 1939. Landsfogden for Nordgrønland, Grønlands landsarkiv.

33 Jfr E. P. Thompson, ”Tid, arbetsdisciplin och industrikapitalism”, i *Herremagt och folklig kultur. Socialhistoriska uppsatser*, (Stockholm 1983).

34 Jens Dahl, *Minearbejdere i Umanaq kommune*, (Vedbæk 1977), s. 38.

rörelse tidigast tog form efter kriget var Kutdligssat.³⁵ Den första kända lönerörelsen genomfördes två år efter krigsslutet.

GRÖNLANDS FÖRSTA LÖNEAKTION?

Mot slutet av 1940-talet och början av 1950-talet iscensattes ett par löneaktioner som tyder på att kolgruvearbetarna utvecklat någon form av facklig organisering. Dessa rörelser har dock tolkats på olika sätt, och det återstår mer forskning innan det är möjligt att bedöma dem. I sin Grönlandshistorik skriver Tupaarnaq Rosing Olsen att arbetarna i Kutdligssat varslade om strejk 1947 för att förbättra löner och arbetsvillkor. Efter förhandlingar lyckades de med detta. Den förening som låg bakom upplöstes dock i samband med att den drivande kraften flyttade från staden.³⁶ Aksel V. Carlsen diskuterar löneaktionen och den fackliga organiseringen på Grönland som en del av moderniseringen och industrialiseringen. I samband med detta diskuterar han också källäget och bristen på källmaterial.³⁷

Som framgår av inledningen till denna text har det funnits uppgifter på att det funnits en stark kommunistisk rörelse i Kutdligssat. Det danska partiorganet *Land og Folk* innehåller följaktligen också en rad skildringar om förhållanden i gruvstaden i slutet av 1940-talet och om löneaktionen 1947. Den åttonde augusti kunde tidningen under rubriken en ”Sejrrig lønaktion i Grønlands kulmineby” rapportera att förhandlingarna mellan vicedirektören för Grønlands styrelse, Eske Brun och företrädare för kolgruvearbetarna pågått under sex timmar. Gruvarbetarnas företrädare hade kallats till förhandlingar med 45 minuters varsel och tidningen beskriver i övrigt Bruns hållning som ”yderst stejl”.³⁸

En av förhandlarna, Hansepjauk Gabrielsen, hade vuxit upp hos sina två systrar på orten och hade sedan studerat i Aasiat och Nuuk innan han som 19-åring kom tillbaka till gruvsamhället och tog arbete i kolgruvan 1946.³⁹ Han valdes snart till talesman, dock utan egen erfarenhet av fackligt arbete och utan att det fanns en facklig organisation på orten.⁴⁰

---

35 Aksel V. Carlsen, ”Problemer omkring organiseringen af en grønlandsk arbejderbevægelse”, *Grønlandsk kultur-og samfundsforskning*, (Nuuk 2003), s. 22 ff

36 Tupaarnaq Rosing Olsen (2005), s. 35. I *Kutdlek* nr 8 1954 finns det en artikel om arbetarföreningen.

37 Aksel V. Carlsen (2003), s. 22 ff.

38 *Land of Folk* 8/8 1947.

39 I texten används genomgående den grönländska benämningen Nuuk på huvudstaden. Det danska namnet är Godthåb.

40 Aksel V. Carlsen (2003), s. 25 f. Se också Jørgen Felischer, *Forvandlingens*

Enligt referatet i *Land og Folk* resulterade förhandlingarna i en löneförhöjning med 35–50 procent. Intressant nog beskriver tidningen aktionen och den följande förhandlingen som ”den første egentlige, organiserede Lønaktion blandt grønlandske Arbejdere.”⁴¹

Kraven på bättre löne-, boende- och arbetsvillkor hade enligt *Land og Folk* rests tre månader tidigare i samband med att ledningen för kolgruvan förbjöd arbetarna att fira första maj. Precis som med löneaktionen var detta första gången första maj högtidlighölls av grönländska arbetare. Gruvarbetarnas företrädare Gabrielsen hotades med avsked av företagsledningen och det hela ledde till upprörda protester. *Land og Folks* tolkning var att det var bland gruvarbetarna i Kutdligssat som man skulle ”finde Spiren” till den grönländska arbetarrörelsen.⁴² Trots förbudet genomfördes högtidlighållandet som planerat klockan tolv och – enligt referatet – med deltagande av nästan hela befolkningen i gruvbyn. I talen restes protester mot försöket att förbjuda firandet samt krav på löneförhöjning och löneförhandlingar.⁴³ En vecka senare kunde tidningen meddela att Grønlands styrelse i Köpenhamn medgivit de grönländska arbetarna rätten att fira första maj.⁴⁴ Tidningen meddelade också uppgifter om att de grönländska arbetarna uttalat sin solidaritet med strejkande arbetare i Danmark.⁴⁵

Frågan är dock vilken karaktär gruvarbetarnas organisering hade och om det verkligen fanns någon egentlig arbetarförening. Aksel V. Carlsen pekar på Gabrielsens kontakt med den danske, kommunistiske läraren Børge Poulsen och dennes betydelse för Gabrielsens politiska utveckling. Poulsen hade kommit till Kutdligssat som lärare efter kriget, men råkade i konflikt med de kyrkliga skolmyndigheterna och skickades hem under 1947. Enligt Carlsen hade han lånat ut böcker och startat en ”højskole” i sitt hem. Några av gruvarbetarna hade också börjat prenumerera på DKP:s tidning *Land og Folk*. Detta ser också Carlsen som en av förklaringarna bakom firandet av Första maj 1947.⁴⁶ Försöken att avskeda Børge Poulsen var ett återkommande tema i *Land og Folk* under hösten 1947. Tidningen kopplade avskedandet till den framgångsrika löneaktionen och Børge Poulsens arbete med att bland annat starta en aftonskola och studiecirk-

---

år. *Grønland fra koloni til landsdel*, (Nuuk 1996). Fleischer understryker Gabrielsens skicklighet som förhandlare.

41 *Land of Folk* 8/8 1947.

42 *Land of Folk* 2/5 1947.

43 *Land of Folk* 4/5 1947.

44 *Land of Folk* 11/5 1947.

45 *Land of Folk* 1/6 1947.

46 Aksel V. Carlsen (2003), s. 26–28. Förutom Pulsen fanns också en annan dansk kommunist i gruvsamhället. Denne var läkare på orten och skulle också han bli av med sin tjänst.

lar för kolgruvearbetarna och menade att ”Vicedirektøren [Eske Brun] personlig har afskediget Kutdligssats eneste danske Lærer...Afskedigelsen skete, fordi Styrelsen og Ministeriet anser Lærer Poulsen for uegnet till Arbejdet paa Grønland...”⁴⁷ Avskedandet väckte protester och föranledde flera företrädare för befolkningen i Kutdligssat, som kommunalrådsordföranden Tobiassen och kolgruvearbetarnas ordförande Gabrielsen, att i ett gemensamt uttalande kräva att avskedandet skulle tas tillbaka.⁴⁸ I en intervju citeras den förre: ”Det, der sker er ikke noget enestaaende. De faa Danskere, vi kommer til at sæt Pris paa og holde af, fjernes fra os, og vi tvingest il at beholde Folk, som vi ikke synes om.”⁴⁹

Här är inte platsen att redogöra för alla förvecklingar kring avskedandet av Poulsen. Direktören för Grönlands styrelse framhöll till exempel att hans vikariat inte förlängdes eftersom han velat avskaffa religionsundervisningen och därmed kom i konflikt med den grönländska befolkningen.⁵⁰ Själv gav Poulsen en målande beskrivning av sin avfärd från Kutdligssat: ”...da vi passerade selve kulminen var alle Minearbejderne kommet ud foran Minen og stod i halvmørkret og svingede med deres Lygter som en Afskedshilsen...”⁵¹

Det fanns vid hemkomsten en förhoppning hos Poulsen om att kunna komma tillbaka som privatlärare avlönad av gruvarbetarna. Men detta skulle bli svårt. Grönland blev som dansk koloni en bricka i det kalla kriget och i samarbetet med USA, och bakom myndighetens förklaringar till avskedandet fanns en tillagande antikommunism i Danmark.⁵² I en genomgång som *Land og Folk* gjorde av dansk press tolkades Poulsens avsked i politiska termer. Ett exempel på detta var *Politikens* rubrik, ”Kommunistisk Lærer paa Grønland afskediget.”⁵³

Carlsen vill se en andra fas i den fackliga organiseringen under 1950-talets första år, dock med förbehåll och en större försiktighet och nu under socialdemokratiskt inflytande. Han menar också att de rapporter om förhållanden vid gruvan som författats under Viggo S. Larsens resa i området och sedan publicerades i *Socialdemokraten* hade stora likheter med Poulsens fem år tidigare.⁵⁴ Fyra år in på det nya decenniet, året efter

---

47 *Land of Folk* 11/81947.

48 *Land of Folk* 12/8 1947.

49 *Land of Folk* 12/81947.

50 *Land of Folk*13/8 1947.

51 *Land of Folk* 29/10 1947.

52 Aksel V. Carlsen (2003), s. 29.

53 Citerat ur *Land of Folk* 15/8 1947.

54 Aksel V. Carlsen (2003), s. 31. Carlsen följer upp sin uppsats med två artiklar: ”Fra koloni-undersæt til organiseret arbejder”, *Arbejdere. Danmarks*

det att en ny driftsledning inlett rationaliseringar, gick kolgruvearbetarna ut i en ny aktion.

STREJKEN 1954

I sin Grönlandshistorik skriver Tupaarnaq Rosing Olsen att grönländare som varit i Danmark tog initiativ till att bilda arbetarföreningar i början av 1950-talet. Bland dessa fanns en arbetarförening i Kutdligssat som bildades av Moses Dalager.⁵⁵ Rosing Olsen nämner dock ingenting om den strejk som utlöstes under hösten 1954.

Den åttonde september 1954 skickade arbetarföreningen ett telegram till landshövdingen i Nuuk med följande lydelse:

På 84 arbejdes vegne anmoder vi hermed om at få ændret arbejdsforholdene ved kulbrudet stop da der gentagne gange er opstået uoverensstemmelser med ledelsen som i disse tilfælde er gået over til håndgribeligheder overfor danske og grønlandere i arbejdstiden stop hvilket uden tvivl vil fortsætte såfremt driftsleder Campbell og ingeniør Højfeldt ikke får deres afsked eller vi nedlægger arbejdet stop vi kan ikke goutere denne måde hvormed ledelsen optræder stop såfremt ingen afgørelse foreligger inden 21 september 1954 nedlægges arbejdet samme dato.⁵⁶

Två dagar senare förhandlade representanter för företagsledningen, bland annat de två nämnda cheferna, med arbetarföreningens representanter. En räkenskapschef från Nuuk, Linde, och en fullmäktig från Grönlandsdepartementet deltog också. Att dessa två satt med i förhandlingen var ett önskemål från båda parter. Mötesprotokollet, egentligen en sammanfattning av diskussionen, skrevs av fullmäktige Thue Nielsen. Den senare var också ordförande i arbetarföreningen. Av protokollet framgår att det riktats missnöje mot två chefer/arbetsledare för att de uppträtt brutalt mot arbetare. I vissa fall hade det också funnits alkohol med i bilden; arbetare hade uppträtt berusade. Här skall inte refereras alla inslag i händelseutvecklingen, utan det räcker med att konstatera att versionerna av vad som inträffat skilde sig åt. Dalager hade bevittnat en av händelserna och hans uppfattning var att denna typ av bemötande hade börjat med den nya

---

røde dagblad, 16/8 2006; "Grønlønderne skulle "danificeres", *Arbejdere. Danmarks røde dagblad*, 23/8 2006.

55 Tupaarnaq Rosing Olsen (2005), s. 35.

56 Avskrift av telegram 8/9 1954. Handlingar om Kutdligssat. Grönlands landsarkiv, Nuuk.

arbetsledningen. Ingenjör Højfeldts kommentar var ”at man havde tolereret dårlig arbejdsdisciplin tidligere, men at man under bestræbelserne for at forhøje produktionen var nødt til at sørge for at arbejdsroen blev opretholdt.” En av arbetarrepresentanterna infogade att det tidigare hade gått bra att skicka hem berusade arbetare och han menade ”at ledelsen ved sin brutale framgangsmåde var medvirkende til at svække de grønlandske arbejderes respekt for ledelsen.”⁵⁷

Det finns ännu ett dokument med referat och kommentarer från mötet. Det är författat av arbetarföreningen som ett tillägg till Niensens resumé. Den senare tillhör inte undertecknarna, utan nu är det Ludvig Olsen som framträder i rollen som föreningens ordförande. Tydligt har denna bytt ordförande mitt under pågående konflikt. I en kommentar till ingenjör Højfeldts yttrande framhåller man att denne ”tror næppe selv, at slagsmål mellem ledelsen og arbejdere vil opretholde arbejdsdisciplinen og høje produktionen, som jo først og fremmest skyldes mekaniseringen og derefter ledelsens kontrol over forsømmelser, ferier osv.”⁵⁸

Efter mötet utspelade sig en telegrafisk kommunikation mellan bland annat räkenskapschefen Linde, landshövdingen och Grönlandsdepartementet. Linde fick en medlarroll, men lyckades inte förmå arbetarna att dra tillbaka varslat. Dock sköts det upp till den 10 oktober. Trots ytterligare försök att lösa konflikten inleddes strejken den 15 oktober. I ett telegram meddelades att fem ”européer” och ett okänt antal grönländare gått ut i strejk. Detta var kontraktsbrott och ledningen efterlyste därför förhållningsregler. Ett skäl till att det var svårt att uttala sig om antalet strejkande var att mässlingen slog till ungefär samtidigt.⁵⁹

Uppenbarligen strejkade inte endast gruvarbetarna, utan även tjänstemännen. Dessutom gick också lärlingarna med i strejken. När det gällde dessa kategorier meddelades att de kunde riskera avsked.⁶⁰ Den 18 oktober höll arbetarföreningen ett möte där ett meddelande från de samverkande fackförbunden refererades. Detta meddelande gick ut på att förbunden endast kunde stödja saken om strejken avblåstes. Dagen efter anmodade arbetarföreningen de grönländska arbetarna att gå tillbaka till arbetet. Även de danska hantverksarbetarna återupptog arbetet i samma veva.⁶¹ Tydligt

---

57 ”Resume af møde mellem organisationen af arbejdere ved kulbruddet i Kutdliggssat og arbejdslederne af samme.” Odaterat, men av andra dokument framgår att mötet höll den 10/9 1954. Grönlands landsarkiv, Nuuk.

58 ”Tillæg til fuldmægtig Thue Nielsen's resume fra mødet mellem arbejderens tillidsmænd og ledelsen ved kulbruddet d. 10.9. 1954”. Grönlands landsarkiv, Nuuk.

59 Telegram 15 oktober 1954. Grönlands landsarkiv, Nuuk.

60 Avskrift av telegram 17/10 1954. Grönlands landsarkiv, Nuuk.

61 Avskrift av telegram 19/10 1954. Grönlands landsarkiv, Nuuk.

fanns det också ett krav på att ingen skulle avskedas. Den 21 oktober hade samtliga arbetare gått tillbaka till arbetet och strejken var över.

Dagen efter hölls en förhandling på Grönlandsdepartementet i Köpenhamn med representanter för de samverkande fackförbunden samt för ministeriet och folketinget. Mötet uttalade sig på det skarpaste mot arbetsledarnas våldsamma metoder men också lika skarpt mot berusade arbetare på arbetsplatsen. Överträdelser av bägge slag kunde leda till avsked, och i sådana fall skulle kommunfogden kopplas in. Mötesprotokollet undertecknades bland annat av Thue Nielsen.⁶² Arbetarföreningen accepterade dock inte detta sätt att hantera konflikten. I ett telegram skrev man att kravet på att de båda arbetsledarna skulle avskedas stod fast. Om inte kravet gick igenom skulle de danska hantverkarna åka hem och de grönländska arbetarna säga upp sig. Föreningen satte inte heller någon förhoppning till att koppla in kommunfogden vid våldsamerheter. Detta hade prövats mot arbetsbefäl tidigare, men utan några resultat. Slutligen skrev föreningen att Nielsen och den andre representanten för de samverkande förbunden inte var bemyndigade som representanter för arbetarna i Kutdligssat. Saken måste nu avgöras efter polisanmälan och domstolsförhandlingar.⁶³ Tydligt har myndigheterna och företagsledningen tolkat situationen som att de danska hantverksarbetarna framträdde i arbetarföreningens namn och att de grönländska arbetarna önskade fortsätta arbetet på grundval av den uppgörelse som hade träffats.⁶⁴

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att arbetarna genomförde fackliga aktioner såväl mot slutet av 1940-talet som några år in på 1950-talet. Aktionerna 1947 var tydligen en ren löneaktion, men det fanns också någon form av kommunistisk organisation i samhället. De närmare omständigheterna kring denna är oklara. En möjlighet är att DKP skickat några medlemmar till Kutdligssat för att få till stånd en organisation. Att de i så fall valt just denna plats är inte svårt att förstå mot bakgrund av att det här fanns ett embryo till en grönländsk arbetarklass. Det är naturligtvis vanskligt att veta hur stort stöd man lyckades få. *Land og Folks* rapporter kan vara kryddade med en vilja att framställa framgången som större än den var. Det tycks ju dessutom som om organisationen tynade bort när Poulsen och de övriga ledande aktiva skickades hem. På 1950-talet bildades dock en ny arbetarorganisation som tydligen lyckades organisera åtminstone en del av arbetarna. Intressant nog var strejken 1954 inte främst en löneaktion, utan måste tolkas som en reaktion mot de metoder som den nya ledningen införde.

---

62 Ing sag 22539. Avskrift av telegram 27/10 1954. Grönlands landsarkiv, Nuuk.

63 Avskrift av telegram 29/10 1954. Grönlands landsarkiv, Nuuk.

64 Avskrift av telegram 5/11 och odaterat 1954. Grönlands landsarkiv, Nuuk.

ARBETSLIVET OCH GRUVSAMHÄLLET SPEGLAT I KUTDLEK

Den stencilerade, tvåspråkiga tidningen *Kutdlek* – med underrubriken *Vajgat avis* – utkom med sitt första nummer 1953. Tidningens innehåll kretsade kring kommunala och kyrkliga angelägenheter, det sociala livet och inte minst verksamheten vid gruvan. Flera av tidningens skribenter var gruvarbetare som gav sin syn på arbetet och på olika problem i anslutning till detta. Efter hand som planerna på att lägga ner gruvdriften blev kända togs dessa särskilt upp. Det förekom också att kolgruvans ledning skrev artiklar i tidningen. Tidningen kan betraktas som en viktig källa till olika uppfattningar bland gruvarbetarna, även om det inte är möjligt att uttala sig om hur representativa dessa var. En del av artiklarna som berör arbetet kan också misstänkas vara skrivna av representanter för gruvan, kommunen eller kyrkan. I några fall uppmanade skribenterna nämligen till förbättrad disciplin och tidshållning, nykterhet samt respekt för arbetsbefälen.

Det bör noteras att det första numret av *Kutdlek* utkom endast en kort tid efter det att Grönland upphörde att ha status som koloni och istället blev en del av Danmark.⁶⁵

I januari 1954 publicerades en artikel om kolbrytningen mot bakgrund av att gruvan fått en ny entreprenör, A. Jespersen & Søn. Artikel, som undertecknats av Kutdligssat kulbrud, fortsätter med att hänvisa till betydelsen av kunniga och intresserade arbetare:

En af de ting, som firmaet støtter sig mest til, er den største del af kulbrudets arbejdere, der viser, at de forstår, at det er i denne vinter og i den kommende sommer, der skal ydes et godt arbejde, hvis befolkningen i Ktdl. fortsat skal kunne få arbejde ved bruddet. Vi kan nemlig hurtigt blive enige om, at det er arbejdsindsatsen i værkstederne og i minen, der skal afgøre kulbruddets skæbne. Firmaet A. Jespersen & Søn må desværre også konstatere, at mange grønlandere ikke er intresserede i, at kulbrydningen fortsætter. Men det går endnu, og firmaet er i hvert fald godt hjulpet af den faste stab af kulbrudsfolk med de mange års erfaringer på godt og ondt.⁶⁶

I artikeln framhålls också betydelsen av de nya maskiner som börjat användas i gruvan. Frågan är dock om artikeln på ett försiktigt sätt insinuerar att det finns arbetare, icke fast anställda grönlänningar, som inte arbetat tillräckligt bra. Temat återkommer i en artikel av Hans Munck, som konstaterar att Kutdligssat inte är någon fångststad, utan den stad som har mest arbetare. Arbetarnas intresse för arbetet, fortsätter artikelförfattaren, har inte varit stort under 1953:

65 Tupaarnaq Rosing Olsen (2005), s. 41.

66 Kutdligssat kulbrud, ”Kulbrydningen i Kutdligssat.”, *Kutdlek* nr 6 1954.

I løbet af 1953 blev mange arbejdere afskediget på grund af hyppige forsømmelser. Mange arbejdere er gået ned i løn, og mange af disse har man måttet give advarsler på grund af manglende interesse for arbejdet.⁶⁷

Munck fortsætter med att uppmana arbetarna att vara flitigare i framtiden:

Vi må få øjnene op for vore egne fejl. Vi skulle gerne i fremtiden undgå de mange mærkelige undskyldninger ved forsømmelser fra arbejdet, for eks drikkeri og andre, som jeg ikke behøver nævne, da I alle kender dem. Vi må alle lære, at vi har ansvar for vores arbejde. Og føler vi dette ansvar, behøver vi slet ikke komme med de kendte undskyldninger.⁶⁸

Artikeln fortsätter i samma stil. Det är svårt att avgöra om skribenten är en representant för kolbrottet eller några av de övriga ”institutioner” som nämns i artikeln: prästgäldet, läkarmottagningen eller administrationen. Det kan också svårligen avgöras om han skriver från ett inifrånperspektiv som arbetare eller från en annan social position. Intressant nog stämmer andemeningen väl överens med den syn som artikuleras i kolbrottets artikel i samma nummer: det finns arbetare som inte gör sitt bästa.

I *Kutdlek* nr 10 kommenteras Hans Muncks artikel av Thue Nielsen, som i ett tidigare nummer framträtt som representant för arbetarföreningen. Nielsen rapporterar från ett möte med en representant för företagsledningen:

Hvad vi dengang fik at vide, var ikke til opmuntring for arbejderne. Vi kunne dengang mærke, at arbejdernes fremtid var meget usikker, fordi hyppige forsømmelser kunne bevirke afskedigelse, og medføre antagelse af arbejdere andetstede fra. Dette har arbejderne fået besked om. Det er blot kedeligt, at arbejderne stadig viser så ringe interesse, således som vi kunde læse det i Hans Muncks indlæg.⁶⁹

Nielsen berättar att företagsledningen tillkännagivit att arbetare som visar ringa intresse för arbetet och gör sig skyldiga till försummelse kan avskedas och ersättas med arbetare från andra platser. Enligt Nielsen hade ledningen sanktioner från landshövdingen. Nielsen slutar artikeln med följande uppmaning:

Enhver må forstå at der må vises større interesse fra arbejdernes side. Vi må derfor også arbejde sammen bedre end hidtil for at hjælpe hindanden.⁷⁰

Med tanke på att denna artikel utan tvekan är författad av en facklig

---

67 Hans Munck, ”Lad os håbe det nye år bringer lykke!”, *Kutdlek* nr 6 1954.

68 Hans Munck, ”Lad os håbe det nye år bringer lykke!”, *Kutdlek* nr 6 1954.

69 Thue Nielsen, ”Til befolkningen i Kutdligssat.”, *Kutdlek* nr 10 1954. Nielsens artikel om arbetarföreningen är publicerad i nr 8 och handlar mest om mötesdisciplinen.

70 Thue Nielsen, ”Til befolkningen i Kutdligssat.”, *Kutdlek* nr 10 1954.

representant kastar den ljus över andra artiklar på samma tema. Här är perspektivet kollektiva lösningar och en förbättrad arbetsmoral.

Temat återkommer även i en artikel med rubriken ”Vi er arbejdere”. Artikelförfattaren, Amassa Olsen, appellerar tydligt till de grönländska arbetarna och budskapet är att det skulle behövas en moralisk uppräckning. En god arbetare passar tiden, skriver Olsen, och fortsätter att konstatera att de överordnade saknar den som inte kommer i tid till arbetet. Artikelförfattaren kritiserar dem som påstår sig vara sjuka när de sovit över sig eller har druckit för mycket sprit kvällen före. Arbetet måste gå före allt annat eftersom det är vad man lever av. Det är skamligt att komma berusad till sitt arbete. Efter detta kommer Olsen in på danskarnas syn på grönländare:

Vi grönlændere bliver tit kritiseret af danskere, fordi vi misbruger spiritus og forsømmer vort arbejde. Det er meget kedeligt, men vi må indrømme, at det er med rette. Vi må forsøge på selv at overvinde de dårlige vaner, således at vi i fremtiden kan anse os selv for gode arbejdere. Vi må huske, at for at være en god arbejder, kræves at man adlyder og respekterer sin overordnede. Til slut denne bemærkning: jeg har ofte hørt danskere sige, at vi grönlændere ikke dur som arbejdere. I de senere år har vi set flere danskearbejdere her i vores by, og det er beklageligt at se, hvilket dårligt eksempel de har givet os. Ingen har fortalt os om deres arbejde men vi så selv hvorledes det foregik.⁷¹

Artikelförfattaren utger sig för att vara arbetare och skriver från ett inifrånperspektiv. Det är dock inte möjligt att avgöra om han verkligen var arbetare eller representerade andra intressen. Intressant nog diskuteras dikotomin *vi och de* genom att danskarnas syn på grönländska arbetare refereras. Därefter vänder artikelförfattaren på det hela och konstaterar att danska arbetare inte har varit några föredömen.

I ett nummer av *Kutdlek* från 1954 skriver Lars Tobiassen en artikel som riktar sig till kolgruvearbetarna. Han konstaterar att danskar och grönländare numera skall vara likställda och dömas efter samma lag, men han undrar varför det i så fall måste finnas löneskillnader dem emellan. Han skriver vidare att danskar ofta påstår att grönländarna inte kan utföra ett lika gott arbete som danskarna, men detta stämmer inte och det är därför inte rättvist att lönen skall vara en tredjedel av deras. Här finns det således en dikotomi mellan danskarna och grönlänningarna. De senare jämförs med de förra.

---

71 Amassa Olsen, ”Vi er arbejdere.”, *Kutdlek* nr 7 1954.

KONKLUSION

I denna text har vi tentativt försökt redogöra för framväxten av en arbetarklass i gruvsamhället Kutdligssat på Grönland. Gruvarbetarna bestod i huvudsak av grönländare, som rekryterades från ett samhälle där fångst fortfarande betraktades som den primära näringen. Försöken från driftsledningens sida att disciplinera arbetarna kan betraktas ur ett sådant perspektiv, där en rationell industriell verksamhet bröts mot ett uppgiftsorienterat förhållningssätt med rötter i fångstsamhället. Såväl ordningsreglerna från 1938/39 som rationaliseringsåtgärderna på 1950-talet kan tolkas som exempel på en sådan konflikt, men det finns också en fara för övertolkning. Disciplineringsåtgärder av detta slag är ju ingenting som är unikt för Grönland, utan förekommer inom all industriell verksamhet. Därför återstår det att forska kring hur konflikter om ordningsregler, rationaliseringar och arbetets organisering specifikt tedde sig i en grönländsk miljö.

Den svensk-danska ledningens syn på grönländarna var samtidigt färgad av ett dikotomiserat vi- och de-tänkande, en uppdelning mellan ”européer” och de andra. Grönländarna kritiserades ofta för att inte hålla tider och för att missbruka alkohol. Disponenten gick så långt så att han hävdade att gruvarbetarna var sådana grönländare som annars skulle vara en börda för samhället.

Det finns några mindre belägg för att arbetarna till en början kände samhörighet med fångstsamhället. Efter hand har de uppenbarligen allt mer uppfattat sig som gruvarbetare i första hand, och så har de också betraktats i en rad officiella dokument. Skribenter i tidningen *Kudtlek* har också förespråkat ett skötsamhetsideal och moralisk uppräckning. Utifrån det material vi gått igenom är det dock inte möjligt att uttala sig om representativiteten. Ett intressant inslag är hur ett par av skribenterna kommenterat danskars syn på grönländarna, att de senare inte skulle duga som arbetare. Skribenterna vänder dock på det hela och konstaterar att de danska arbetarna inte föregått med gott exempel. Dikotomin vi och de andra framträder här i inverterad form.

FÖRFATTARPPRESENTATIONER

Lars Berggren är professor vid Historiska institutionen, Lunds universitet och före detta studierektor för forskarskolan i historia. År 1991 försvarade han sin doktorsavhandling *Ångvisslans och brickornas värld. Om arbete och facklig organisering vid Kockums Mekaniska Verkstad och Carl Lunds fabrik i Malmö 1840-1905*. Han har också forskat och skrivit om bland annat arbetsmiljö och industriernas utsläpp av kolrök. Tillsammans med Mats Greiff har han skrivit boken *En svensk historia från vikingatid till nutid* (Lund 2001, 2009).

Louise E. Bergström är doktorand i historia vid European University Institute i Florens. Hennes avhandlingsarbete behandlar nationalism och migration i Sverige 1900-1920.

Lars Edgren är professor i historia vid Lunds universitet. I sin pågående forskning fokuserar han dels på sociala hierarkier i sjuttonhundratalets Malmö, dels på radikala demokratiska rörelser under tiden efter 1850.

Fredrik Egefur är doktorand vid historiska institutionen i Lund och arkivchef Arbetarrörelsens arkiv i Skåne. Han forskar om antimilitarism i Sverige runt förra sekelskiftet och deltog senast i antologin *Möten med historiens mångfald* med en artikel om Svenska Freds- och Skiljedomsföreningens pionjärtid.

Christer Ericsson är professor i idrottsvetenskap inriktning utbildningsvetenskap vid Örebro universitet. Han disputerade 1997 med avhandlingen *Vi är alla delar av samma familj. Patron, makten och folket* vid Historiska Institutionen i Stockholm

Emma Hilborn är doktorand i historia vid Lunds universitet. Hon skriver på en avhandling om fiktion och politik under det tidiga 1900-talet utifrån de skönlitterära texterna i den ungsocialistiska tidningen Brand.

Björn Horgby är professor i historia vid Örebro universitet och även verksam vid forskarskolan Demokratins villkor vid samma universitet. Hans senaste bok heter *Det socialdemokratiska facket. Kampen om facket under 1900-talet*. Borea håller på att publicera den. Just nu håller han på att

förbereda arbetet med skrivandet av en bok om begreppet patriarkalism i Japan och Sverige. Den skriver han tillsammans med Christer Ericsson, Örebro universitet och Shunji Ishihara, Tokyo universitet.

Roger Johansson, professor och forskningsledare för Institutet för studier i Malmös historia, Malmö högskola, samt professor i Utbildningsvetenskap, Lunds universitet. Disputerade på avhandlingen, *Kampen om historien – Ådalen 1931 – Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931-2000*, Stockholm 2001 och senaste publikation är *War, peace and citizenship research*, ed Roger Johansson, London 2011.

Tobias Karlsson disputerade 2008 och är verksam som lärare och forskare vid Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet. Bland hans senaste publikationer kan nämnas ”In the footsteps of fathers? Occupational following among Swedish tobacco workers”, *Continuity & Change* 2011:1, samförfattad med Maria Stanfors.

Mikael Ottosson är fil dr i historia och anställd som lektor i arbetsvetenskap på Malmö högskola. Hans forskning har bl a berört svensk glasindustri, skarpskytterörelsen samt olika aspekter av arbetstid i det offentliga rummet. Mikael Ottosson är knuten till Centrum för tillämpad arbetslivsforskning på Malmö högskola där han bedriver forskning om arbetsmarknadspolitik och arbetsrehabilitering.

Calle Rosengren är fil dr i arbetsvetenskap och anställd som lektor i arbetsvetenskap på Malmö högskola. Hans forskning har bl a berört kulturella föreställningar kopplade till arbetstid och arbetsmiljöproblematik inom gränslösa yrken. Han är knuten till Centrum för tillämpad arbetslivsforskning på Malmö högskola där han bedriver forskning om arbetsmarknadspolitik och arbetsrehabilitering.

**KONFLIKT OCH SAMFÖRSTÅND. TEXTER FRÅN ARBETAR-
HISTORIKERMÖTET I LANDSKRONA I MAJ 2009** är en

antologi med uppsatser skrivna av forskare med arbetshistoriska utgångspunkter. Sammantaget ger uppsatserna en bild av det arbetshistoriska forskningsfältet i dag, där allt från politik och facklig organisering till arbete och manligt och kvinnligt får plats. I denna bok kan man till exempel läsa om ungsocialisternas användande av djävulen i sitt politiska språk, om grönländska kolgruvearbetares första trevande fackliga organisationsförsök och intressemöten mellan centralt och lokalt samt män och kvinnor i Tobaksindustriarbetareförbundet under 1920-talets kris. Uppsatserna i antologin är skrivna av deltagare i den konferens som Centrum för Arbetarhistoria arrangerade i maj 2009.

Centrum för Arbetarhistoria grundades 1998 och är ett samarbete mellan Lunds universitet, Landskrona stad, Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona och den ideella föreningen Centrum för Arbetarhistoria. Inom Centrum för Arbetarhistoria bedrivs forskning, undervisning och utställningsverksamhet i syfte att samla, sprida och utveckla kunskapen om arbetets och arbetarnas historia.

big
bad
books

ISBN: 978-91-979661-0-8